

Met geweld opvoeden

De bijzondere modernisering van de jeugdzorg

of

Waarom de zorg voor verwaarloosde kinderen zo lang verwaarloosd werd

Inhoudsopgave

Vooraf

I **De eeuw van het kind**

Modernisering als belofte 1900-1945

II **De val van de vaders**

Modernisering zonder vooruitgang 1945-1970

III **De verweesde samenleving**

Modernisering als zoektocht 1970-2010

Toegift

Psychofarmaca-experimenten in de jeugdzorg waren heel gewoon

Literatuur

Ten geleide

Op 17 mei 2016 verscheen het eindrapport van de Commissie Voorzonderzoek naar geweld in de jeugdzorg, ook wel de commissie-De Winter genoemd. De commissie werd in het najaar van 2015 ingesteld om te onderzoeken of het mogelijk is om het geweld in de jeugdzorg nog te onderzoeken. Zijn er betrouwbare bronnen voor de periode vlak na de Tweede Wereldoorlog? Heeft het zin? In haar eindrapport concludeert de commissie dat het zinvol en realiseerbaar is om het voorkomen van structureel geweld in de jeugdzorg nader te onderzoeken. De regering heeft de commissie-De Winter daaropvolgend de opdracht gegeven dat onderzoek ook daadwerkelijk te verrichten.

Dat geweld niet geschuwd werd in de jeugdzorg was duidelijk geworden tijdens de werkzaamheden van de commissie-Samson die in 2012 rapporteerde over seksueel misbruik in de jeugdzorg. Heel veel mensen hadden zich toen al bij deze commissie gemeld met de verzekering dat zij dan wel niet seksueel misbruikt waren, maar wel geslagen, systematisch vernederd of wreed gestraft. Die stroom van verhalen leidde uiteindelijk tot het instellen van de commissie-De Winter.

De commissie heeft mij de opdracht verleend om een essay te schrijven over de relatie tussen culturele en maatschappelijke ontwikkelingen en de plek van geweld in het opvoeden in het algemeen en in de jeugdzorg in het bijzonder. Dat essay is gepubliceerd als het eerste deel van de bijlagen bij het rapport van de commissie. (Je kunt het [hier](#) downloaden.) Het uiteindelijk gepubliceerde essay was een herschreven en verkorte versie van de oorspronkelijke tekst die niet alleen de naoorlogse periode, maar de hele twintigste eeuw als onderwerp had.

Nu de commissie-De Winter bezig is om de laatste hand te leggen aan haar eindrapport lijkt mij het dienstig voor de meningsvorming om ook deze uitgebreide tekst aan de openbaarheid prijs te geven. Al was het maar omdat vooral het eerste deel nuttig historisch materiaal bevat dat anders op de plank zou blijven liggen. De uitgebreide studie helpt bovendien om zicht te krijgen op de vraag hoe het kan dat een sector zich zo'n lange tijd heeft verschanst, zo niet zelfs verzet tegen moderne inzichten over het opvoeden en het toepassen van geweld daarin. Als toegift is opgenomen een recent gepubliceerd artikel (op de site van socialevraagstukken.nl en in *De Groene Amsterdammer*) over psychofarmaca-experimenten in de jeugdzorg in de jaren zeventig.

Het eindrapport van het vooronderzoek van de commissie-De Winter, alsmede alle bijlagen, kunt u downloaden op de site van de [Commissie Vooronderzoek naar geweld in de jeugdzorg](#).

Ervaringsverhalen zijn bijeengebracht in een aparte bundel geschreven door Maurice van Lieshout. [Klik hier voor de pdf.](#)

Jos van der Lans
Amsterdam, 14 november 2018

Vooraf

Macht en geweld zijn in de geschiedenis nauw met elkaar verbonden. Macht wordt immers uitgeoefend om een doel te bereiken waarvoor medewerking van anderen nodig is. Dat kan goedschiks of kwaadschiks. Goedschiks is gebaseerd op het idee dat de machthebber middelen kan aanwenden om niet-machtigen op vrijwillige basis mee te laten doen. Macht kan overtuigen, geld inzetten, iets moois in de toekomst (de heilstaat) beloven of dreigen met iets beangstigends (hel en verdoemenis). Goedschiks kan echter niet zonder kwaadschiks. Macht is pas macht als het zich ook een positie toe-eigent waarin de macht de niet-machtigen kan dwingen, waarin het op enigerlei wijze geweld kan inzetten.

Sinds de Franse revolutie en de verlichting is de geschiedenis in een proces van modernisering terecht gekomen waarin het goedschikse en het kwaadschikse uit elkaar getrokken werden. Vrijheid, gelijkheid en broederschap beloofden een emancipatie van de niet-machtigen; de geschiedenis bezorgde hen rechten, zij het dat daar heftig en langdurig om gestreden moest worden. Geweld werd steeds preciezer onderworpen aan de regels van de rechtsstaat. Modernisering is zo beschouwd een triomftocht van het goedschikse. Geweld werd geproblematiseerd, gemarginaliseerd, gecriminaliseerd en geperverteerd. Geweldsuitoefening is een alleenrecht geworden van de staat. Buiten de statelijke sfeer is het - tenzij het gaat om noodweer - niet toegestaan.

Dit proces van modernisering heeft niet alleen betrekking op het overspannende publieke domein, maar ook op de microwerkelijkheid van het persoonlijke, private domein, waar economische, emotionele, vriendschappelijke, familiäre en opvoedkundige betrekkingen tussen mensen dagelijks gestalte krijgen. Daar moest de opmars van het goedschikse het opnemen tegen bijna door de natuur gegeven hiërarchische rolverdelingen als meester-gezel, baas-knecht, onderwijzer-leerling, man-vrouw en ouder-kind. In die betrekkingen gold de wet dat wie niet wilde luisteren maar moest voelen. Een vorm van machtsuitoefening die ook nog eens door god gegeven was, want de bijbel (overigens ook de koran) laat op veel plaatsen weten dat wie zijn kinderen liefheeft de roede bepaald niet hoeft te sparen.

Tegen die achtergrond valt te begrijpen dat in deze intermenselijke, relationele sfeer het geweld zich niet zomaar liet verdrijven. Het was immers eeuwenlang een effectief middel gebleken, en de mensen die het zich toegeëigend hadden lieten zich niet zonder meer ontwapenen. In die microwereld zat ook veel meer in geweld verborgen dan alleen botte machtsuitoefening; er huisde ook wellust, genot en/of blinde woede in het kwaadschikse. Geweld uitte zich niet alleen in fysieke hardhandigheid en gruweldaden, maar beschikte over een rijk arsenaal van psychologische toepassingen en emotionele uitdrukkingen.

Waar geweld zich het moeilijkste uit liet verdrijven waren de oorden waar de verschoppelingen, de ontaarden en de losbandigen naar toe werden verbannen. Dat waren de mensen aan wie het goedschikse niet was besteed, die het in de ogen der machtigen verpest hadden of simpelweg voor het ongeluk en levenslange pech geboren waren. Zij werden onderworpen aan een regime waarin het kwaadschikse de toon zette en waarin zij om te overleven zich vooral moesten bekwamen in nederigheid.

Onze jeugdinrichtingen en residentiële jeugdzorginstellingen zijn heden ten dage erfgenamen van deze oorden, waar in het verre verleden vaak honderden kinderen opeengepakt verbleven. Maar in de negentiende eeuw begint de geest van de modernisering aan de poorten van deze oorden te

kloppen en ontstaan er naast de aloude weeshuizen instellingen voor jongens en voor meisjes waar zij heropgevoed kunnen worden. In principe goedschiks, maar kwaadschiks is wel zijn cipier. Het zijn kazernes met een militair regime.

In de twintigste eeuw begint het goedschikse pas echt aan zijn triomftocht. In een langzaam maar zeker vorderend proces worden steeds minder handelingen 'geweldwaardig' geacht. Hardhandigheid in machtsrelaties wordt steeds verder beteugeld. Pedagogen en psychologen spannen zich in om geweld in de opvoeding (een stevig pak ransel) te reglementeren en terug te dringen. Wat ooit vanzelfsprekend werd gevonden begon als een vorm van onbeschaafd gedrag gezien te worden; een oordeel dat de laatste decennia meester maakte van de publieke opinie. Maar dat proces gaat langzaam, erg langzaam; de weerstand is groot en oude gewoonten blijken hardnekkig.

Waar de boodschap van de moderniteit echter het moeizaamst lijkt door te dringen is in de internaten, de tuchtscholen, de jeugdinstellingen die mede als gevolg van de 1905 ingevoerde Kinderwetten in het begin van de twintigste eeuw snel in aantal groeien. Daar laten de wetten van de bijbel, de klassieke rolverdelingen en het geloof in tucht en discipline zich het moeilijkste verdrijven.

Niet overal overigens, laat dat ook gezegd zijn, op tal van plaatsen wordt met passie en liefde gewerkt. Maar gedurende nagenoeg de hele twintigste eeuw komen er met vaste regelmaat misstanden naar buiten, waarin het geweld in jeugdzorginstellingen zich aan buitensporigheden te buiten is gegaan. Men leze er de rapporten van de commissies-Deetman en Samson maar op na. Enigszins vertwijfeld hebben geschiedschrijvers van de jeugdzorg wel eens geconstateerd dat de Nederlandse overheid, de facto hoofdaannemer van het moderniseringsprogramma, in de zorg voor verwaarloosde kinderen eigenlijk hetzelfde verwijt te maken valt als dat deze overheid de ouders maakte, namelijk dat ze deze zorg volstrekt verwaarloosde en daar ook nog eens totaal geen weet van had (of wilde hebben?).¹

Dit essay gaat op zoek naar de achtergronden van dit bijzondere moderniseringsproces van de jeugdzorg, en dan met name dat heel lang afgezonderde deel van de jeugdzorg waarin jongeren al dan niet gedwongen langdurig werden opgenomen. Hoe kan het dat het kwaadschikse in deze oorden zo lang en zonder veel maatschappelijk debat de boventoon kon blijven voeren, met alle gewelddadigheden die daar onderdeel van uitmaakten?

Jos van der Lans
Amsterdam, januari 2016

---

¹ N. Bakker, e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*, p. 406

I De eeuw van het kind – modernisering als belofte 1900-1945

De gemeenteraad van Amsterdam is op vrijdagavond van 11 december 1900 een goed uurtje op streek als de wethouder onderwijs, de heer Van Hall, het woord krijgt. Op de agenda staat een in zijn ogen 'zeer ernstige en droeve zaak': het ontslag van W. A. Tissot van Patot als gymnastiekonderwijzer. De kwestie heeft in de weken voorafgaand aan de raadsvergadering de gemoederen in onderwijskringen danig verhit. Niet alleen in Amsterdam, maar overal in het land.

In april van het jaar had het college van B&W een circulaire gestuurd aan alle hoofden van scholen van het openbaar onderwijs, waarin stadsbestuur erop wijst dat er voor scholen in Nederland al sinds 1820 een verbod op slaan geldt en dat er bij het gemeentebestuur aanhoudende klachten binnenkomen over onderwijzers, onderwijzeressen en zelfs hoofden van scholen die zich niets van het verbod aantrekken en er regelmatig stevig op los slaan. De circulaire vraagt de schoolhoofden erop toe te zien dat dat niet meer gebeurt. Toekomstige overtredingen zullen, zo meldt B&W, niet zonder gevolgen blijven.

Behalve een storm van kritiek uit onderwijzersland brengt de circulaire weinig teweeg. De klachten van ouders blijven aanhouden. Daarom besluit het Amsterdamse college in november een tweede circulaire de deur te doen uitgaan, waarin B&W meldt bij nieuwe klachten 'niet te aarzelen om overtredders voor ontslag voor te dragen'. 'Twee dagen later', zo vertelt wethouder Van Hall op 11 december aan de gemeenteraad, 'diende de onderwijzer, wiens ontslag thans wordt voorgesteld, een jongen stokslagen toe, waarvan de striemen en blauwe plekken zichtbaar waren. Dat slaan gebeurde niet in een onbewaakt oogenblik, want dan zou 't bij één slag zijn gebleven, doch er zijn er meerdere toegediend. B&W vonden de zaak pijnlijk en bedroevend en zij hebben den bedoelden onderwijzer willen redden en hem trachten te bewegen eervol ontslag aan te vragen. Dan zou hij met een blanco register vertrekkende, wellicht een plaats hebben kunnen krijgen bij het bijzonder onderwijs.'²

De verslaggever van *Het nieuws van den dag*, die deze woorden heeft opgetekend, noteert fijntjes dat deze laatste uitspraak tot een lachsalvo in de gemeenteraad leidt. Een slaande onderwijzer kan klaarblijkelijk altijd bij het bijzondere onderwijs terecht, waar kennelijk andere normen gelden. Na een stevige discussie begrijpen de meeste gemeenteraadsleden dat het gemeentebestuur consequent moet zijn, maatregelen zijn onafwendbaar. Maar om de onderwijzer, waar nooit eerder klachten over zijn ontvangen, nu werkeloos te maken gaat de raadsleden te ver. Uiteindelijk besluit de raad om Tissot van Patot, die als vakonderwijzer aan twee scholen verbonden is, op één school te ontslaan, maar aan de andere gewoon aan het werk te houden. Een halfslachtig besluit dat veel onbegrip wekt. Niet geschikt voor de ene school, maar wel voor de andere, leg dat maar eens uit. De hoofdpersoon zelf is des duivels. Hij ziet zichzelf als onschuldig slachtoffer van een gemeentebestuur dat zijn gezicht moet redden. In de navolgende jaren vecht hij overal waar het kan zijn ontslag aan. Hij wendt zich uiteindelijk in 1904 tot de Tweede Kamer met verzoekschriften om zijn ontslag ongedaan te maken. Tevergeefs, dat wel.

'Absoluut verbod is verkeerd'

Maar met dit besluit van de gemeenteraad was de kwestie niet uit de lucht. Integendeel, de gemoederen raaken er eerder nog ernstiger door verhit. Veel onderwijzers vreesden voor hun baan. De Bond van Nederlandsche Onderwijzers organiseerde debatten waar onderwijzers en pedagogen hun licht over de kwestie konden laten schijnen. Een van hen was dr J. H. Gunning, later in de eeuw als hoogleraar één van de pioniers van de academische pedagogiek, maar in 1900 nog privaattoesent in de paedagogiek aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Gunning had, zo meende hij zelf, een genuanceerde mening. Straffen kon alleen om morele redenen, en niet om bijvoorbeeld de leerstof

---

² Verslag van de gemeenteraadszitting in *Het nieuws van den dag*, 17 december 1900.

er in te krijgen. Maar om het recht van slaan te verbieden, dat vond hij onzin. En de alternatieven 'stilzitten en nablijven' noemde hij 'opvoedkundige monstrositeiten'. Beter vond hij de praktijk in Hamburg, waar de onderwijzer een stok kon halen bij het hoofd der school 'om den jongens een tuchtiging toe te dienen'.³

Bij dergelijke bijeenkomsten die in 1901 op meerdere plaatsen door onderwijsorganisaties in het land werden georganiseerd was steevast ook J.W. Gerhard van de partij. Deze opvoedingsdeskundige, afkomstig uit sociaaldemocratische kringen, had naar aanleiding van wat inmiddels de slagcirculaire was gaan heten een gepeperd manifest het licht doen zien: *Over lichamelijke straffen, de baldadigheid der Jeugd en de rechtspositie der Onderwijzers*. In dit schotschrift hield hij geen spaan heel van de pedagogische nieuwlichterij dat het onderwijs zonder lichamelijke straffen zou kunnen. Natuurlijk moest dat met mate worden toegepast, maar men kon toch niet van onderwijzers verwachten dat als kinderen thuis al hardhandig worden aangepakt dat ze dan op school met de zachte hand te beteugelen zouden zijn. Een onderwijzer moest – om zijn vak te kunnen uit te oefenen en om de bestwil van het kind - zijn gezag kunnen doen gelden.

De voorstanders van het slaanverbod kregen in deze drukbezochte bijeenkomsten doorgaans geen poot aan de grond. Ze kregen als eersten het woord, waarna de tegenstanders korte metten met hen konden maken. Zo mocht meester De Vries, schoolhoofd te Enschede, pleiten voor andere strafmaatregelen, die het vertrouwen van kinderen niet schaden, want 'voelt een kind, dat er alleen gestraft wordt ter voorkoming van verder kwaad, dan zal het kind de straf gaan begrijpen en haar weten te waardeeren. Is het kind zoo ver, dan is het gered, want dan vat de meening post, dat de straf in 't voordeel van het kind wordt gegeven.' Maar hoezeer de voorstanders ook hun best deden, een gevoelige snaar wisten ze meestal niet te raken. Op voorstel van de Bond van Nederlandsche Onderwijzers werd in verschillende plaatsen aan het einde van de bijeenkomsten een motie aangenomen, waarin de aanwezigen als oordeel uitspraken:

'dat op paedagogische gronden het toepassen van lichamelijke straffen als opvoedingsmiddel in sommige gevallen noodzakelijk is; dat in een aantal gevallen die toepassing ook waar zij niet beslist noodzakelijk kan genoemd worden, verschoonbaar is te achten; dat dus op grond hiervan een absoluut verbod van het toedienen van lichamelijke straffen verkeerd is te noemen; dat dusdanig verbod bovendien den invloed van den onderwijzer op den leerling doet verminderen; en dat het mitsdien tegen het belang van de opvoeding en het onderwijs is, zulke verbodsbepalingen in een verordening neer te leggen.'

De krantenberichten waarin verslag wordt gedaan van deze bijeenkomsten sluiten steevast af met vaststellingen als: 'Deze motie werd aangenomen met algemene stemmen op drie na.'⁴

De kwestie zegt veel, zo niet alles, over hoe er rondom de eeuwwisseling, ruim honderd jaar geleden gedacht werd over het opvoeden van kinderen, het gezag van de opvoeders, het toepassen van fysiek geweld en het vergoelijken daarvan. Het zijn thema's die de hele twintigste eeuw op de agenda blijven staan. Maar de discussie in de Amsterdamse gemeenteraad laat vooral de diepe verdeeldheid zien die er bestond *in* de samenleving *over* de samenleving, over de stormachtige ontwikkelingen die om zich heen grepen, over nieuwe denkbeelden die zich aankondigden en over de onzekerheden die daarmee gepaard gingen.

Een tijd van optimisme

De eeuwwende vormde een periode waarin veel razendsnel veranderde. In de troonrede van 1898 had de vers aangetreden koningin Wilhelmina een reeks sociale wetten aangekondigd die de grondslag zouden leggen voor de Nederlandse verzorgingsstaat en waarmee het sociaalliberale kabinet-Pierson met de eretitel 'kabinet van sociale rechtvaardigheid' een plek in de geschiedenisboeken zou veroveren. Met dit stevige hervormingspakket dat grotendeels in 1901 in wetgeving werd omgezet, kreeg de rijksoverheid voor het eerst greep op de gezondheidszorg, het

---

³ *Nieuwsblad van Friesland*, 17 juli 1901.

⁴ *Middelburgsche courant*, 26 januari 1901.

onderwijs, sociale verzekeringen, de kindbescherming en de volkshuisvesting, zij het dat – als handreiking naar het christelijke volksdeel - de uitvoering van deze verantwoordelijkheden systematisch werd overgelaten aan het (verzuilde) particuliere initiatief.

Het was een tijd van optimisme. Van jonge architecten en stedenbouwers die meenden met volkshuisvesting de overvolle steden en daarmee de arbeidersbevolking een nieuwe toekomst te kunnen bieden. Optimisme van kunstenaars die volop met nieuwe expressievormen en beeldtalen experimenteerden. Optimisme van ambitieuze artsen die ervan overtuigd waren dat goede zuigelingenverzorging de dramatische sterftcijfers onder jonge kinderen kon verminderen. Optimisme van sociale hervormers die zendingswerk verrichtten door onder de arbeidersbevolking met sociaal werk te beginnen, bibliotheken uit de grond te stampen, buurthuizen op te zetten - in de overtuiging dat de werkende bevolking over de drempel van de beschaving moest worden geholpen.

Velen waren afkomstig uit de gegoede burgerij maar lieten zich inspireren door de vernieuwingsdrang van de emancipatiebewegingen onder arbeiders. Vooral de georganiseerde arbeidersbeweging kondigde zich aan als een machtsfactor van betekenis, iets waar mensen hoop en ambities op projecteerden. Het bijvoeglijk naamwoord 'nieuw' ontbrak dan ook niet in de bij de aspiraties horende vergezichten over de toekomst. Net zoals metaforen over het licht en de dageraad.

Hardop werd gedroomd over de nieuwe mens, de nieuwe samenleving, de nieuwe gemeenschap. Precies om die reden liepen in socialistische kringen de gemoederen hoog op over het pamflet van geestverwant Gerhard, die steunend op Duitse onderzoek en Duitse pedagogen luidkeels van de kansel riep dat opvoeden niet zonder kastijden kan. Hoe kon hij dat nu zeggen? Had hij dan helemaal niets van de nieuwe pedagogiek, de nieuwe mens, de nieuwe maatschappij begrepen? Was het niet tot hem doorgedrongen dat arbeiders altijd waren afgeranseld, onderdrukt, tot gehoorzaamheid gedwongen? Moesten hun kinderen nu ze eindelijk school konden gaan (de leerplicht was in 1901 op 12 jaar vastgesteld) dan op dezelfde wijze worden opgevoed? De intensiteit van dit type botsingen, tussen de tradities van de negentiende eeuw en de beloften van de twintigste eeuw, was groot. De historicus Jan Rogier heeft het eerste decennium daarom wel eens de gouden era van de twintigste eeuw genoemd. Het waren de jaren van hoge verwachtingen en aanstormende veranderingen.

Die veranderingen voltrokken zich overigens niet alleen in mentaal opzicht, maar misschien nog wel meer in materieel opzicht. Auke van der Woud, emeritus hoogleraar architectuur- en stedenbouwgeschiedenis, schetst in zijn boek *De nieuwe mens. De culturele revolutie van Nederland rond 1900* een parade van tastbare nieuwigheden die de grote steden binnentrekken: cafés, theaters, amusement, kamerplanten, tentoonstellingen, koffiehuisen, etalages, modehuizen, stations, musea, massawoningbouw, scholen. Het houdt niet op, het is spectaculair. Het zijn de fundamenten van een nieuwe cultuur die ieder individu in de twintigste eeuw zal aanraken en in beslag zal nemen: de massacultuur, die tegelijkertijd - zo voegt Van der Woud er in een adem een toe – een cultuur van massaal individualisme is. Die nieuwe consumptieve cultuur meldt zich aan het einde van de negentiende eeuw in de grote steden en verandert alles. De ervaringen, het denken, het doen. Niet vanzelf, want de oude beschaving, het oude denken, de oude overtuigingen laten zich niet zonder meer opzij zetten. De 'tradities' zetten zich schrap.⁵

Dat is precies wat er gebeurt. Er is naast honger naar het nieuwe ook grote verontrusting. Grote bezorgdheid, vooral in het christelijke volksdeel, dat de overheid met zijn opdringende wetgevende bemoeienissen een nieuw soort staatsdwang vestigt die tot in de gezinnen reikt en de godsgezindheid, misschien zelfs de godvrezendheid, zou ondermijnen. Ongerustheid ook, zeker onder de gegoede burgerij, over het nieuwe vermaak dat zich in de steden opdringt. Toenemende zorg tenslotte, bij alle denominaties, over de nieuwe verleidingen waarin de jeugd is blootgesteld. 'De stoepen zitten dagelijks vol met honderden jongens en meisjes die daar kaarten, dobbelen, vloeken en ravotten van heb ik jou', zo klaagde een bewoner van de Amsterdamse Oudezijds

---

⁵ Auke van der Woud, *De nieuwe mens. Een culturele revolutie in Nederland rond 1900*. Amsterdam: Balans, 2015, zie pp 9-11.

Voorburgwal in 1895 bij het stadsbestuur. Jongeren bezondigden zich aan allerlei kleine overtredingen en vergrijpen, waar de politie haar handen vol aan had.

In die context discussieert op 11 december 1900 de Amsterdamse gemeenteraad over het slaan van leraren. Het gaat niet alleen over de gymnastiekleraar Tissot van Patot, die zich niet helemaal ten onrechte slachtoffer waant van zaken die buiten zijn macht liggen. In feite botsen hier op die donderdagavond in het Amsterdamse stadhuis twee denkbeelden op elkaar over kinderen, gezag en opvoeden, twee mensbeschouwingen misschien wel. De scheidslijnen zijn niet precies te trekken, er zijn vloeiende overgangen, maar het zijn wel de uitersten waarbinnen het pedagogisch *discours* van de twintigste eeuw zich zal gaan ontwikkelen en waarbinnen het toepassen van fysiek geweld en het autoritair behandelen van kinderen zich met de eisen van de nieuwe tijd moeten zien te verstaan.

Start van de pedagogisering

Het ene uiterste is misschien het beste te omschrijven aan de hand van het boek dat de Zweedse feministe en socialiste Ellen Key in 1900 publiceert en dat een paar jaar later in Nederland wordt vertaald onder de titel *De eeuw van het kind*. Key richt haar boek, dat in meer dan tien talen wordt vertaald, tot alle opvoeders, 'die hopen in den nieuwen eeuw den nieuwe mensch te vormen'. De feministe pleit hartstochtelijk voor een opvoeding waarin het kind centraal komt te staan, erkend wordt in de eigen talenten waarbij de opvoeding erop gericht moet zijn om die talenten optimaal tot hun recht te laten komen. Het boek maakt furore in die kringen die hongerig zijn naar verandering. Key vertolkt zo'n beetje alle nieuwenkerij die in omloop is; ze is socialiste, feministe, hervormer en projecteert die gedachten op het bestaan van kinderen die los van dwang en tucht hun speelse natuur tot bloei moeten kunnen brengen.

Echt nieuw zijn haar opvattingen overigens niet. In feite radicaliseert zij gedachten die al in de tijd van de Verlichting ontkiemd waren en in de lucht hingen, maar nog niet echt in een opvoedingspraktijk neergedaald waren. Haar boek kwam als geroepen. Meer nog dan dat Key het startschot gaf aan de eeuw van het kind, luidde zij een eeuw in waarin steeds meer deskundigen zich over kinderen ontfermden. Nelleke Bakker e.a. typeren deze beweging als een proces van pedagogisering, 'een groeiende inmenging van pedagogen en hun kennis en expertise in het leven van kinderen, in eerste instantie via de school maar in de twintigste eeuw in toenemende mate ook via allerlei andere instituten, zoals de jeugdgezondheidszorg en de jeugdhulpverlening'.⁶

Key kwam in 1905 naar Nederland waar zij volle zalen trok. Sommige kranten waren lyrisch, zoals *Het nieuws van den dag* bij haar tweede lezing in de hoofdstad:

'De begaafde Zweedsche schrijfster, de sympathieke, ernstige strijdster voor de rechten van het kind, heeft gisteravond alhier wederom talrijke moeders en jonge vrouwen door een gloedvolle, overtuigende rede tot dieper nadenken geprikkeld. Ellen Key trad nu op in een bijeenkomst, die uitging van twee vrouwenbonden: de vereeniging Ontwikkeling zij ons doel en de Coöperatieve Vrouwenbond. De opkomst was weer groot. De bovenzaal van Parkzicht was geheel gevuld. Er waren zooveel belangstellenden, dat men stoelen te kort kwam. (...) Met volle aandacht werd thans geluisterd naar hare idealistische beschouwingen, hare heldere gedachten, stellingen en conclusiën, in hoofdzaak door eenvoudige vrouwen en meisjes uit den burgerstand en door een aantal mannen, die men zoo altijd kan aantreffen op de bijeenkomsten en vergaderingen van de vrije socialisten én de strijders voor het libertair onderwijs. Ellen Key's voordracht was thans geheel gewijd aan het kind. Eenvoudige taai sprak de grijze vrouw, maar ieder woord, iedere uitdrukking verried haar warm gevoel en liefde voor het vraagstuk, waarvoor zij thans overal de aandacht vraagt. De spreekster zeide overtuigd te zijn, dat er onder haar gehoor talrijke moeders zouden zijn, die iederen dag, elk uur, haar kindje een engelachtig schaap noemen, een lam en een lief dier. Die vrouwen weten niet wat een kind is, hoe men het kind moet noemen. Ellen Key wil, of liever is overtuigd, dat het kind moet beschouwd worden als een medicus, een leeraar, een kunstenaar, een priester en een rechter, ais een voorbeeld

---

⁶ Nelleke Bakker e.a., *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. pp. 211,

van eerlijkheid en levendigheid. Een dokter is het kind, omdat 't de vrouw moet doen inzien, dat zij zich onthoudt van alcohol en een wijze van kleding, die ongezond is. Het kind zal bij den man het besef vestigen, dat ook hij zich in de eerste plaats in acht dient te nemen voor overmatig alcohol gebruik en zwaar rooken. Ook na de geboorte zal het kind een dokter blijven. Te dikwijls ontbreekt aan ouders de kennis om kinderen goed op te voeden, vooral in het eerste levensjaar. Daarom dienen zij door ervaren menschen met raad en daad bijgestaan te worden. Zoo gaarne zou Ellen Key in ieder land inrichtingen zien, als die te Weenen, waar de jonge moeders met hare kinderen dag in dag uit kunnen komen voor allerlei inlichtingen en wenken voor de verzorging en het toedienen van voedsel. Zoo vaak gebeurt het nog, dat er kleinen sterven, niet omdat zij te weinig, maar juist omdat ze veel te veel en te zwaar voedsel gehad hebben. En de liefdevolle moeder, die aldoor maar haar kindje goed wil doen en in de meening is het wezentje zoo gezond mogelijk te maken, vermoordt 't in hare onwetendheid. Hiervoor dient gewaakt te worden. Een leermeester is het kind, omdat het ouders belangstelling vraagt voor allerlei zaken en gebeurtenissen, waar de volwassene onnadenkend overheen gaat. Het kind, zegt Ellen Key, vindt dadelijk de goede menschen en 't doet ons vragen, hoe kunnen we toch alle kwaad, al die dogma's en barrières, die ons in den weg staan, uit de wereld krijgen. Eerlijk is het kind, 't jukt zelden, en als het dat doet, dan alleen nog maar uit vrees voor bestraffing. Levendig en frisch is het kind. Alle indrukken neemt 't dadelijk op. Spr. hoopt, dat er eenmaal zoodanige arbeidsvoorwaarden zullen komen, dat iedereen wederom tijdens heel zijn leven die zelfde frischheid van geest, lust en opgewektheid zal behouden uit zijn kinderjaren. Het kind gaat geheel op in het oogenblik, b. v. in zijn spel. Dat vergeten soms de volwassenen. Zij moeten weer leeren van het kind, als ze wat meer opgaan in de dingen, die er om hen heen gebeuren. Rechter is het kind, omdat 't het beste van allen fouten doet gevoelen, en priester wijl 't ons altijd troost en hoop schenkt. En ten slotte: het kind is kunstenaar. Geen schilderij, geen beeldengroep, geen frissche bloem, zoo heerlijk schoon, als 't onschuldig kind van den armsten proletariër. Genotvol en gezellig maakt het ons leven, 't Doet ons strijden voor een altijd betere toekomst, het roept ons steeds het Voorwaarts toe. 't Is het kind alleen, dat iedereen doet streven naar voorwaarden, die 't mogelijk maken, dat het individu zijn frischheid van geest en ziel kan behouden en gelegenheid geven om steeds te kunnen genieten van de kunst. Ellen Key besloot haar voordracht met het uitspreken van den wensch voor betere sociale verhoudingen, teneinde het kind te kunnen opheffen uit den staat, waarin 't zich thans bevindt. De gloedvolle voordracht, zoo diepernstig uitgesproken, doorweven met fraai, sterk sprekende beelden, werd luide toegejuicht.⁷

Maar er zijn ook mensen die er weinig van moeten hebben, het andere uiterste. Menig verslaggever vindt haar een innemende spreekster, met mooie idealen, zeker – ze zijn alleen niet erg praktisch. Een katholieke recensent in *De Tijd* acht het naïef dat Key ervan uit gaat dat 'de menschelijke natuur uit haren aard goed en daarbij geheel onbedorven is gebleven'. Dat is een ernstige misvatting, aldus de recensent:

'Alleen het geloof aan een zondeval en een daaruit voortgesproten bedorvenheid der menschelijke natuur verklaart en wettigt de opvoedingsmethoden, welke van het eerste ontstaan der beschaving af bij alle volken gebruikelijk zijn geweest; de methoden, volgens welke bestrijding van slechte neigingen en karaktertrekken van het kind met de ontwikkeling en aankweeking der goede bij hem voortdurend moet samengaan en de wil tot betrachtning van deugd en tot werkzaamheid in bepaalde richting (ook indien de neigingen tegen het een en andere in verzet komen) geleid en desnoods moet gedwongen worden. De waarheid van het dichtwoord blijkt bij de opvoeding van ieder menschenkind: „Op den bodem aller vragen ligt der menscheid zondeschild.”⁸

Tussen deze extremen - radicale onschuld (Key) die ruimte moet krijgen en losbandig kwaad (onwil, zondeval, boze opzet, bedorvenheid, slechtgeaardheid) dat in de hand gehouden moet worden - wandelt het denken over opvoeding de 20ste eeuw in. De bezoekers van Key's lezingen zijn voornamelijk een verlichte elite die ver van de realiteit staat van de onderwijzers die zich voor klassen met veertig tot vijftig leerlingen staande moeten zien te houden. Achter de nieuwe etalages en

⁷ *Het nieuws van de dag*, 4 mei 1905

⁸ *De Tijd*, 16 april 1908

modehuizen, ver weg van het opkomende massavermaak bestaat er in het begin van de 20ste eeuw een rauwe werkelijkheid waar de kunst om te overleven zwaarder telt dan de edele zorg voor kinderen. Het kind als kunstenaar (Key) staat in die gistende samenleving bepaald niet op gelijke voet met het opvoedkundig gezag. De afstand is groot en het zou nog driekwart eeuw vergen om daar fundamentele veranderingen in aan te brengen.

Kinderwetten en kindbescherming

De Kinderbescherming vormt een van de eerste statelijke uitingen van de institutionele en bijgevolg 'deskundige' bemoeienis met de privéwereld van gezinnen. Natuurlijk, er waren vanaf het midden van de negentiende eeuw particuliere inrichtingen speciaal voor verwaarloosde en criminele kinderen, zoals Doorgangshuis Hoenderloo en Nederlands Mettray en weesinrichtingen, zoals in Neerbosch in de buurt van Nijmegen, waar zo'n 1100 kinderen verbleven. Kruithof en De Rooy spreken zelfs van een 'archipel van heropvoedingsgestichten'.⁹ Het was een omvangrijke, maar hoofdzakelijk door confessionelen gedragen vorm van jeugdzorg, waar de overheid zich verre van hield.

Maar met de ongekend snelle groei van de grote steden, de slechte woonomstandigheden van de arbeidersbevolking, het uitzwerven van jongeren over de stad en de snel toenemende jeugdcriminaliteit was deze 'nachtwakerhouding' van de overheid niet langer vol te houden. Daarbij kwam dat, zoals we al zagen, de overtuiging groeide onder de stedelijke burgerij, wetenschappers en vervolgens de politiek dat kinderen wettelijk beschermd zouden moeten worden tegen verwaarlozing door ouders en uitbuiting door werkgevers. De *Wet houdende maatregelen tot het tegengaan van overmatigen arbeid en verwaarlozing van kinderen*, beter bekend als het Kinderwetje van Van Houten, uit 1874 verbood fabrieksarbeid voor kinderen tot twaalf jaar, maar omdat er tot 1889 geen Arbeidsinspectie bestond, had de wet nauwelijks effect. Een einde aan de meeste kinderarbeid kwam er wel door de invoering van de Leerplichtwet (1901), die onderwijs verplicht stelde voor 6- tot 12-jarigen.

Drie jaar eerder, in 1898, publiceerde de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen het *Rapport omtrent het vraagstuk van de verzorging der verwaarloosde kinderen*. De opstellers luiden de alarmklok over de zorg voor verwaarloosde en criminele kinderen ('de schrik van de buurt, voor wie niets veilig is, en wie alles een welkome buit is'). Ouders konden hun kinderen zodra het ze uitkwam terughalen uit de particuliere heropvoedingshuizen en hen opnieuw blootstellen aan uitbuiting en verwaarlozing. Er moest, zo bepleitte 't Nut, een wettelijke regeling komen voor de opvang en opvoeding van deze jeugdigen, waarbij staat en particuliere instellingen zouden moeten samenwerken. Ondanks het nodige verzet vanuit confessionele hoek verwierf de liberale minister van Justitie Cort van der Linden een meerderheid voor de in 1901 aangenomen en in 1905 ingevoerde *Kinderwetten*. Die wetgeving bood rechters de mogelijkheid om vanuit het belang van het kind direct in te grijpen in de opvoeding. Dat was een trendbreuk. De Kinderwetten stonden daarmee aan het begin van een tijdperk waarin heropvoeding – althans op papier - voorrang kreeg boven vergelding en er institutionele zorg ontstond die zich op het welbevinden van kinderen richtte.

Op basis van de Kinderwetten konden rechters (kinderrechters komen er pas na 1921, de eerste vrouwelijke kinderrechtster wordt pas in 1947 aangesteld) 'onverstandige en onwaardige' ouders die hun kind pedagogisch en/of lichamelijk verwaarloosden of mishandelden, uit de ouderlijke macht ontzetten of ontheffen. Bij ontzetting werd een kind van de ouders 'afgepakt' en verloren de ouders iedere zeggenschap. Ontheffing was een vrijwillige maatregel waarvoor instemming van de ouders nodig was. In beide gevallen plaatste de rechter een kind uit huis. De Kinderwetten voorzagen ook in een afzonderlijk jeugdstrafrecht (tot achttien jaar), die de rechter de mogelijkheid bood om tot een breder scala aan straffen, lopend van berisping tot verblijf in een tuchtschool al of niet in combinatie met de genoemde civielrechtelijke maatregelen. Tenslotte introduceerden de Kinderwetten regels en voorwaarden waaraan de uitvoerende instellingen –

---

⁹ Bernard Kruithof en Piet de Rooy, 'Liefde en plichtsbef. De Kinderbescherming in Nederland rond 1900', in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4, februari 1987, p.637.

rijksopvoedingsgestichten, tuchtscholen (deze waren nieuw), particuliere tehuizen, voogdijverenigingen en rechtbanken – moesten voldoen. Voor de uitvoering werden er in elk arrondissement Voogdijraden opgericht (de voorlopers van de latere Raad voor de Kinderbescherming). Dat waren breed (uit alle nominaties) samengestelde organen, die de voorbereiding ter hand namen van de zaken die aan de rechter werden voorgelegd en toezagen op de uitvoering van de vonnissen door particuliere voogdijverenigingen, pleeggezinnen en inrichtingen. Deze Voogdijraden moesten de schakel zijn tussen de besluitende overheid en de uitvoerende, veelal confessionele, organisaties. Dat was de deal, die de Kinderwetten politiek mogelijk maken: de staat mocht wel ingrijpen, maar geen staatsopvoeding bieden.

De Kinderwetten gaven, zeker rondom de beslissingen van de rechter, de eerste aanzet tot professionalisering van de jeugdzorg. Er kwam geld, er werden ambtenaren aangesteld, er kwamen mensen in dienst bij de Voogdijraden en Voogdijverenigingen. Nogal eens waren dat maatschappelijk werkers, die vooral informatie moesten verzamelen over de vraag of de rechter moest ingrijpen. Maar hun invloed kende grenzen, en van een pedagogische visie was bij lange na geen sprake. Zodra een kind of jongere geplaatst was in de gezinsverpleging, een tuchthuis of rijksopvoedingsgesticht kwamen zij op afstand te staan. Ook fysiek, zeker als het de gestichten, tuchtscholen of heropvoedingsoorden betrof die ver van het grootstedelijke leven waren gevestigd. En dat waren de meeste.

Was er in het onderwijs rondom de eeuwwisseling sprake van heftige debatten over het toepassen van lichamelijke straffen; in deze afgeschermden regionen speelde die discussie nauwelijks. Veelal heerste er de cultuur van de kazerne met de daarbij horende groepsdiscipline en passende sancties voor iedereen die uit de pas liep. Overtredingen, recalcitrantie, brutaliteit, zondigheid, ondeugendheden, tegenspraak en het ontlopen van religieuze verplichtingen werden niet getolereerd en hardhandig gecorrigeerd. Eigenlijk deed niemand daar moeilijk over, ook de slachtoffers niet. De gewelddadigheden hoorden bij de cultuur, het was de basis waarop het regime rustte. Sterker, de hardhandigheden hoorden – volgens de directie en al zeker volgens het personeel – bij het soort jongeren. In de sociale lagen van de samenleving waar zij doorgaans uit afkomstig waren werd geen andere taal gesproken.

De eerste jeugdzorg-mediahype: de zaak Neerbosch

In 1893 had Nederland een bijzonder inkijkje gekregen hoe die cultuur eruit zag. In juni van dat jaar, nagenoeg precies op het moment dat de door de christelijke filantroop Johannes van 't Lindenhout opgerichte weesinrichting Neerbosch dertig jaar bestond, verscheen onder de titel *Onthullingen over de Weesinrichting te Neerbosch. De Weesvader Van 't Lindenhout ontmaskerd* een brochure, waarin de auteurs Gerard van Deth en Amos Job. van Houten een boekje open deden over hoe het er in de inrichting vlak bij Nijmegen aan toe ging. Er woonden op dat moment meer dan 1000 kinderen, waarmee de instelling met voorsprong de grootste van het land was. Er verbleven kinderen die uit alle delen van het land afkomstig waren. Tot in de kleinste dorpen werd er voor de weesinrichting gecollecteerd. Neerbosch was een begrip, een toonbeeld van christelijke naastenliefde.

Van Deth en Van Houten gooiden dat beeld met veel lawaai te grabbel. Van Houten kende de inrichting omdat hij er korte tijd onderwijzer was; Van Deth, kapitein van beroep, had er toen hij weduwnaar was geworden op aanraden van familieleden zijn twee kinderen ondergebracht. Dat was hem zeer slecht bevallen; de behandeling was schokkend slecht in zijn ogen. Toen hij vergelijkbare verhalen opving, besloot hij samen met Van Houten (die overigens een arbeidsconflict had met Van 't Lindenhout) de wantoestanden wereldkundig te maken. De brochure was een meer dan honderd pagina's tellende litanie van aantijgingen die een golf van ongeloof en verbijstering veroorzaakten. Binnen een paar weken was de 'zaak-Neerbosch' een kwestie waar alle kranten over berichtten. Daarmee was de eerste mediahype in de jeugdzorg een feit. In Utrecht vond zelfs een bijeenkomst plaats waar naast vijftig 'oud-weezen' onder de aanwezigen maar liefst 21 verslaggevers werden geteld.¹⁰

---

¹⁰ Het nieuws van den dag, 27 juni 1893

Het was ook niet niks, wat Van Deth en Van Houten te berde brachten. In plaats van een inrichting waarin Van 't Lindenhout, zijn vrouw en hun twee zonen zich christelijk en barmhartig over de wezen ontfermden, doemde een beeld van een familie die zichzelf verrijkte ten koste van de kinderen. En van een instelling waarover op geen enkele wijze verantwoording werd afgelegd over de besteding van het geld dat door duizenden Nederlanders bijeen werd gebracht, waar te veel kinderen in veel te kleine slaapzalen werden gepropt, waar de voeding schaars was en van beschimmelde kwaliteit, de hygiëne zeer te wensen overliet, de meisjes doodsangsten uitstonden (vooral voor de strenge vrouw van Van 't Lindenhout) en waar bij elke vorm van opstandigheid of ondeugendheid de roede erover heen ging. Er deden zelfs geruchten de ronde over onzedelijke handelingen van de predikant: hij zou aanwezig zijn in situaties waarin meisjes zich voor lichamelijke inspecties moesten ontkleden.

De reacties stonden diametraal tegenover elkaar. Er kwamen bij de krantenredacties brieven binnen van oud-Neerboschenaren of bezoekers die zich in de aanklacht herkenden, zoals de heer Janzen die in het *Haarlems Dagblad* liet weten dat hij zeer geschrokken terug gekomen was van een bezoek aan de weesinrichting:

“Een gelegenheid om te baden, ja zelfs om zich te wasschen ontbrak ten eenenmale; geen plantje of bloempje streelde het oog: er was niets tot ontspanning; elke poging der bezoekers om een glimlach op die strakke gezichtjes te roepen, mislukte; het waren levenloze steenklompen, kleine menschen doch geen kinderen, wezens "waarin men stelselmatig allen levenslust verdoofd had, die men door overdreven godsdienstzin, ijzeren tucht en onthouding van alles wat naar wereldsch genot zweemt, tot machine-raderen verlaagd had".¹¹

Maar groter in aantal waren de steunbetuigingen van oud-pupillen en geloofsgenoten die onvoorwaardelijk partij kozen voor Van 't Lindenhout. Oud-weezen kwamen in speciale vergaderingen in meerdere plaatsen bijeen om hun lof over de weesvader uit te spreken. Zo liet oud-wees Maarten van der Hoeven in het *Rotterdams Nieuwsblad* weten niets dan goede herinneringen aan Neerbosch over te hebben gehouden:

“Kastijding en tuchtiging, zooals de heeren Van Deth en Van Houten dat noemen in hun brochure, heb ik op Neerbosch nooit gezien of gehad, gewone straf wel zooals een jongen moet hebben, maar menig keer gewaarschuwd, heb ik in die 8 jaren maar eens straf van mijnheer Van 't Lindenhout gehad en nog dank ik hem er voor. Ja zelfs honderden oud-weezen vragen aan vader Van 't Lindenhout om raad en daad en meestal wordt art. 16 van het Reglement der inrichting in toepassing gebracht. „Indien wij ons in de maatschappij gedragen naar behooren, dan vergeet vader Van 't Lindenhout ons nooit." Neen, in een woord ik had het op Neerbosch in allen deele niet beter kunnen hebben, want met groote droefheid in mijn hart moest ik scheiden van Neerbosch om voor mijn eigen onderhoud te zorgen, en dat zullen honderden oud-weezen met mij willen getuigen, maar niet die ondankbare kinderen van den zeekapitein Van Deth, die hebben zeker alles afzonderlijk gehad. En dat vader Van 't Lindenhout nu in zulk een mooi en schoon huis woont, „door de weezen zelfgebouwd," dat gunnen wij, oud-weezen, hem van harte, dat heeft hij dubbel aan één wees verdiend. En wat was er van die duizenden geworden, zoo vader Van 't Lindenhout het geloof niet had ontvangen, dat God een Vader der weezen is en de Heere God hem er voor gebruiken wilde? Ik noodig alle lezers van bedoelde brochure uit om mij te ontbieden, dan zal ik uit eigen ervaring van mijn 8-jarig verblijf als weesjongen (geen verwaarloosde weesjongen) getuigen van die heerlijke stichting, waar ik ook nadien tijd zoo menig keer geweest en altijd even vaderlijk en moederlijk ontvangen ben. Zoo zal ik u toonen dat alles groote leugens en wraakzucht is.”¹²

Hoewel Van 't Lindenhout en zijn bestuur aanvankelijk niet op de ‘infame en lasterlijke’ beschuldigingen wensden te reageren, speelde de kwestie zo hoog op dat een reactie niet kan uitblijven. Uiteindelijk besloot het bestuur – om een staatsonderzoek te vermijden – tot het instellen

---

¹¹ Vermeld in *De Telegraaf* van 24 juni 1893

¹² *Rotterdams Nieuwsblad*, 26 juni 1893.

van een onderzoekscommissie, die door de hoofdverdachte zelf werd samengesteld. De commissie had meer dan een half jaar nodig, niet in de laatste plaats omdat Van Deth in het najaar met een nieuwe brochure kwam met nieuwe lading beschuldigingen. Uiteindelijk kwam de onderzoekscommissie in februari 1894 met een rapport waarin Van 't Lindenhout van de meeste beschuldigingen over de slechte omgang met wezen wordt vrijgepleit. De commissie meende wel dat Neerbosch veel te groot was geworden. Snoeihard oordeelde de commissie over de financiële boekhouding van Neerbosch, dat volgens hen die naam nauwelijks verdiende. De financiën waren volkomen ondoorzichtig en de commissie meende dat daar snel verandering in moest komen. Daarmee was de kous af, hoewel de reputatie van Van 't Lindenhout zeker in niet-christelijke kringen, een stevige knauw had gekregen. De populatie van de weesinrichting liep in de jaren die daarop volgen snel terug van ruim duizend naar een kleine vijfhonderd.

Vrijwel los van de mediahype had de kwestie inmiddels ook nog een juridisch staartje gekregen, die in de media overigens met kleine berichtjes werd afgedaan. Naar aanleiding van de beschuldigingen in de brochure van Van Deth en Van Houten had ook het Openbaar Ministerie een onderzoek geopend, dat er in 1894 toe leidde dat meerdere medewerkers van Neerbosch werden veroordeeld. Van Deth, inmiddels in het land verгуist als kwaadspreker, haalde voor de rechter zijn gelijk toen drie medewerkers van Neerbosch werden veroordeeld vanwege het mishandelen van zijn 9-jarige zoon en zijn 11-jarige dochter. De zoon was ondanks een verbod over 'de kalkput geloopt en er ingevallen, waardoor zijn nieuw pak was bedorven. Door vier jongens vastgehouden omdat Van Deth zich zoozeer verweerde, dat S. (de verdachte, JvdL) bang was hem op gevaarlijker plekken te slaan.¹³ De 11-jarige dochter was mishandeld door een onderwijzer, die daarvoor de zelfde straf kreeg als de 21-jarige opzichter die haar broer had bewerkt: f 20,- boete of zeven dagen hechtenis. Tijdens dezelfde zitting werden nog een onderwijzeres bestraft en opmerkelijk genoeg ook Amos Job van Houten, inderdaad de man die mede de brochure had geschreven die de kwestie-Neerbosch aan het rollen had gebracht. Hij had tijdens de negen maanden dat hij er onderwijzer was geweest een leerling met de stok bewerkt.

Fysiek straffen, mits met pedagogische zelfbeheersing

Van alles wat er mis was op het spectaculair gegroeide Neerbosch, was het strafgeweld tegen de kinderen het minste wat verontwaardiging wekte. Dat was eigenlijk normaal. Het was ook overeenkomstig het geloof, want op nogal wat plekken in de Bijbel wordt de roede niet geschuwd en wordt opvoeden rechtstreeks in verband gebracht met tuchtigen en tuchtigen met kastijden en slaan. De uitnodigingen liggen voor het oprapen: 'Ik zal hem tot een vader zijn, en hij zal Mij tot een zoon zijn. Wanneer hij ongerechtigheid bedrijft, zal ik hem tuchtigen met een roede der mensen en met slagen der mensenkinderen.' 'Als hij zondigt, zal ik hem kastijden met stok- en zweepslagen, zoals een vader doet'. 'Want wie Hij liefheeft, tuchtigt de Here, en Hij kastijdt iedere zoon, die Hij aanneemt'. Kortom, in de Bijbel is het de gewoonste zaak van de wereld, dat een vader bij de opvoeding onder andere gebruik maakt van fysiek geweld. En waar de vader ontbreekt, zoals in Neerbosch, komt dit gezag als vanzelfsprekend aan plaatsvervangers, zoals medewerkers van Neerbosch, toe.¹⁴

Dat deze medewerkers vervolgens toch veroordeeld werden was niet alleen omdat de wetgever inmiddels slaan in het onderwijs had verboden (daar trokken nogal wat onderwijzers zich zoals we gezien hebben maar weinig van aan), maar omdat deze personeelsleden het boekje van de redelijkheid te buiten waren gegaan. Het was geen straf die ze toedeelden, maar wraak of blinde woede. Het was een exces.

Daarmee doet zich een dynamiek voor die, zoals Baartman in zijn studie *Opvoeden met alle geweld* heeft laten zien, gedurende een groot deel van de twintigste eeuw geweld in opvoedingssituaties zal rechtvaardigen: door bepaalde geweldsuitingen als excessief, buiten

---

¹³ *De Volksvriend*, 8 maart 1894

¹⁴ Citaten ontleend aan: Bert Loonstra, 'Slaan en de Bijbel', Theologisch logboek: <http://www.bertloonstra.nl/logboek/slaan-en-de-bijbel/> 25 september 2009

proportioneel, te bestempelen en te veroordelen ('het beulswerk uit vroeger tijden') legitimeert men de alledaagse – bijna verlichte - toepassingen van geweld die wel intentioneel zijn, doelgericht en een opvoedkundig doel dienen. Er ontstaat in de eerste jaren van de twintigste eeuw zelfs een hausse aan pedagogische literatuur waarin dit goede straffen aan nauwgezette voorschriften wordt verbonden, inclusief met tips over de aard van het materiaal (een vochtig gehouden rietje is beter dan een droog rietje) en de plaatsen op het lichaam waar men zonder risico op blijvend of zichtbaar letsel de slagen kan toedienen.¹⁵ Fysiek straffen, mits gedragen door een vorm van pedagogische zelfbeheersing, wordt aldus gelegitimeerd, waarbij men in de pedagogische verhandelingen daarover wel expliciet afstand neemt van de ranselpraktijken uit het verleden. Die tijd, zo haastte men te melden, lag gelukkig achter ons.

Dat die zelfbeheersing in het heetst van de strijd nogal eens uit het oog verloren werd, bewees hetzelfde Neerbosch niet eens zoveel later. In 1900 diende er opnieuw een zaak voor de Arnhemse rechtbank tegen een suppoost en verpleegster 'ter zake van mishandeling van J. Tiecken, te zamen en in vereeniging den 19 Augustus 1899 te Neerbosch gepleegd, welke mishandeling den dood van Tiecken heeft ten gevolge had'. De twee Neerbosch-medewerkers meldden dat zij er geen weet van hadden gehad dat 'het knaapje' ziek was, een bewering die door meerdere getuigen werd bevestigd, waarna de rechter de twee een boete van f 10,- oplegde. Dat vond het O.M. te gortig, waarna het beroep aantekende. Advocaat-generaal jhr. Sandberg erkende in zijn requisitoir, dat in een inrichting als Neerbosch 'met een overgrootte, deels verwaarloosde bevolking, de leer: wie niet hooren wil moet maar voelen, niet geheel buiten toepassing kan blijven, doch hij ziet het criterium van deze zaak in het boosaardig karakter der tuchting en in de omstandigheden, dat het kind duidelijk genoeg voor ieder ziek bleek. Daarom zou hij zich niet vereenigen met de straf door de rechtbank opgelegd en eischte hij, evenals het O. M. bij de rechtbank, eene gevangenisstraf van 6 weken voor elk.' Maar ook in dit hogere beroep liet de rechter zich niet vermurwen. Het bleef bij een boete van een tientje.¹⁶ Overigens had ook Van Deth de aanstichter van de zaak-Neerbosch inmiddels van de rechter een boete opgelegd gekregen, vanwege belediging van Van 't Lindenhout.

Bescherming van de samenleving in plaats van kinderen

Deze kazerneachtige cultuur in gestichten, heropvoedingsoorden en al zeker in rijksopvoedingsgestichten is in de eerste decennia van de twintigste eeuw niet ingrijpend veranderd. Het leven voltrok zich volgens vaste patronen, het eten en de omstandigheden waren sober en het regime ging uit van tucht en orde, waarbij weinig geduld kon worden opgebracht met lastpakken en tegensprekers. Fysiek geweld was op papier verboden door het ministerie, maar was in de praktijk schering en inslag. Ook de Kinderwetten en de bemoeienis van de Kinderbescherming brengen hier niet onmiddellijk verandering in. Integendeel zelfs, de Kinderwetten zorgden zelfs voor een toestroom van jongeren naar de rijksopvoedingsgestichten, waar deze ook langer (tot hun 21^e) konden verblijven. Jonge mannen, soms al vader of moordenaar, verbleven in de rijksopvoedingsgestichten tussen jongeren die voor veel mindere vergrijpen waren veroordeeld. Sommige directeuren vroegen zich af of de nieuwe dwangopvoeding niet meer gericht was op de bescherming van de samenleving tegen een lastige groep jongeren dan op het beschermen van kinderen. Het gesticht werd een afvalbak voor lastige jongeren waar de samenleving geen weg mee wist. Dat alles maakte de sfeer in deze inrichtingen er niet humaner op.

En ook in het regelmatig hardop bepleite alternatief voor de gestichtsverpleging, de gezinsverpleging, wordt met de komst van de Kinderwetten niet onmiddellijk een nieuw pedagogisch klimaat geïntroduceerd. Integendeel, de zogeheten regeringskinderen die via voogdijverenigingen bij gezinnen werden ondergebracht, waren nogal eens overgeleverd aan ouders die hen bepaald niet als

---

¹⁵ Herman Baartman, *Opvoeden met alle geweld*. 1994.

¹⁶ *De locomotief: Samarangsch handels- en advertentieblad*, 18 mei 1900. Zie ook de berichtgeving in *De Tijd*, 18 februari 1900.

hun eigen kinderen opvoeden. Het geld dat met hen meekwam werd dankbaar aamvaard, maar de zorg die zij ervoor kregen stond daarmee nogal eens niet in verhouding. Gezinsverpleging was nogal eens het binnen halen van goedkope arbeid en een inkomstenbron. Uitbuiting en mishandeling, zo bleek uit alarmerende berichten die eind jaren twintig opkwamen, waren bepaald niet uitzonderlijk.

Er was ook geen selectie van de gezinnen. Men vertrouwde op de goede bedoelingen van het gezin. Controle ontbrak en de kinderen durfden uit angst voor represailles niet te klagen. Toen uit enquêtes onder oud-verpleegden in de jaren dertig een verontrustend beeld oprees, reageerde men in kringen van de Kinderbescherming uiterst afhoudend: 'er werd wel erg veel waarde aan het oordeel van de pupillen toegekend.' Toen de psychiater Grewel in 1936 een ernstig geval van kindermishandeling in het Brabantse Megen aan de kaak stelde, reageerde de Bond tot Kinderbescherming furieus. Hij bracht de hele Kinderbescherming in diskrediet door een incident te generaliseren.¹⁷

'B. zeven jaar oud, onder voogdij eener vereeniging, na ontzetting van den vader.

1^e gezin: De mensen hadden goede bedoelingen, maar waren smerig en verwaarloosden hem lichamelijk.

2^e gezin: Hij was acht jaar oud. De kort aangebonden man sloeg hem met de karwats. Dat de voeding te wenschen overliet was de voogdes bekend.

3^e gezin. De pleegvader had thuis niets in te brengen. De pleegmoeder zeer op winstbejag ingesteld, verdiende de kost als verzorgster van pleegkinderen; zij handelde ten opzichte van de jongen meer in haar eigen voordeel dan in zijn belang. De jongen is zwak (longen!) en leed aan stuipen. Hij moest een bril dragen doch de pleegmoeder zorgde daar niet voor. Hij bezocht de ambachtschool, maar moest in plaats van zijn huiswerk huishoudelijk werk doen. De pleegmoeder, bekend als uithuizig en kifziek, nam buiten voorkennis der vereeniging den jongen van de ambachtschool en plaatste hem in een betrekking. De vereeniging protesteerde zwakjes.'¹⁸

Deze voorvallen tekenen de mainstream in de Kinderbescherming; zeg maar de traditionele praktijken en opvattingen die vanuit de 19^e eeuw de nieuwe eeuw intrekken. De Kinderwetten brengen wel een toestroom van kinderen op gang, maar veranderen niet direct de internaatpraktijken en de opvattingen over hoe met deze kinderen op een pedagogisch verantwoorde wijze kan worden omgesprongen.

Zaaitijd bij uitnemendheid

Desondanks zijn er ook tekenen die erop wijzen dat ook in en rondom deze oude praktijken nieuwe denkbeelden gloren. Een van de eersten die een systematisch overzicht publiceerde van 'kindergebreken' was de adjunct-directeur van het Alkmaarse Rijksopvoedingsgesticht, Jan Klootsema. In *Misdeelde kinderen, een inleiding tot de paedagogische pathologie en therapie* (1904), beschrijft hij vier groepen 'misdeelde' kinderen: 1. idiote en achterlijke kinderen, 2. misdadige kinderen, 3. verwaarloosde kinderen en 4. doofstomme, blinde en epileptische kinderen. Hij legt omstandig uit wanneer kinderen tot een van deze groepen gerekend moeten worden en wat voor zorg en behandeling dan nodig is. Vooral dat laatste sprak aan. Klootsema maakte duidelijk dat opvoeders ook gericht leiding dienden te geven aan de ontwikkeling van kinderen met een probleem. Hiermee legde hij de grondslag voor de ontwikkeling van een orthopedagogiek – het deel van de pedagogiek dat zich bezighoudt met de opvoeding van het afwijkende of gehandicapte kind – waarin rekening wordt gehouden met aard en ernst van het gebrek.

Dat inzicht vindt maar heel langzaam zijn weg naar de instellingpraktijk, zeker waar deze gedomineerd wordt door particuliere besturen. Er is ook veel nodig om de differentiatie waar te maken. Het vraagt om een onderzoekende blik van deskundigen. Het vraagt om deskundig

---

¹⁷ Nelleke Bakker, e.a., *Vijf eeuwen...*, a.w., p. 402.

¹⁸ Geciteerd uit Nelleke Bakker e.a., *Vijf eeuwen...*, a.w., p. 402. Het citaat is afkomstig F. Grewel, 'Pleegkinderen in gezinnen', in: *Maandblad voor Berechting en Reclasseur van Volwassenen en Kinderen*, nr. 15, 1936, pp. 173-180.

personeel. Het vraagt om opleidingen. Het vraagt om investeringen. Het vraagt om een nationale consensus over de pedagogische omgang met kinderen en jongeren wier weg naar volwassenheid – om wat voor redenen dan ook problematisch verloopt en waarin een sturende kracht, *in casu* de nationale overheid, het voortouw kan nemen. Die voorwaarden zijn nog lang niet aanwezig.

Toch groeien de opvattingen van de ‘traditionelen’ en de ‘moderneren’ heel langzaam naar elkaar toe, zeker in academische kringen. De ideeën van de reformpedagogen winnen stukje bij beetje terrein; het kindgerichte denken met aandacht voor creatieve en emotionele aspecten van de ontwikkeling zoekt zo zijn weg in nieuwe methoden in het onderwijs, in de ontwikkeling van leermiddelen en de organisatie van de vrijetijdsbesteding. Ook het tot stand komen van wat wel het derde milieu (naast gezin en onderwijs) genoemd werd, de georganiseerde jeugdbeweging wijst erop dat er bewust ruimte gemaakt wordt voor de jeugd. Dat was in feite ook het belangrijkste advies van een officiële staatscommissie die in 1915 was ingesteld om onderzoek te doen naar de balorigheid van de jeugd. Het rapport dat de commissie in 1919 het licht doet zien begint met de verwondering ‘hoe het mogelijk is dat aan de jeugd in den overgangseleeftijd tussen kind en volwassene zoo weinig zorg wordt besteed.’ En de commissie vervolgt: ‘Het is onze tijd, waarin meer en meer het eigenaardige karakter van deze levensperiode en de invloed daarvan op het geheele verdere leven, wordt ingezien. In dezen tijd leiding en vorming te geven is een arbeid, die aan het gansche leven ten goede komt. Het is de zaaitijd bij uitnemendheid.’¹⁹

De boodschap van de commissie luidde vrij vertaald: we weten meer van de jeugd (psychologie, pedagogiek), we moeten meer met de jeugd (urbanisatie, industriële ontwikkeling) en we vragen meer van de jeugd (zedelijkheid, wilsvorming). Die constatering leidde er toe dat het opzetten van verenigingen voor de jeugd officieel beleid werd voor bijna alle geestelijke stromingen. Elke geestelijke stroming had daarbij haar eigen organisaties. De Arbeiders Jeugdcentrale (AJC), opgericht in 1918, zette daarbij de toon. De socialistische jeugdbeweging wilde een culturele vrijplaats worden waarin de jeugd kon bouwen aan ‘het nieuwe mensch-zijn in een nieuwe gemeenschap’. Gezamenlijke inspanningen als volksdans, volkslied en kamperen moesten de AJC’ers weerbaar maken tegen ‘individualistische verleidingen’.

Het opkomende stedelijke massavermaak (dansen, bioscoop) was in de ogen van de AJC verderfelijk. Hetzelfde gold voor roken, snoepen en alcoholgebruik. AJC’ers moesten zich daartegen teweerstellen en met elkaar vormgeven aan een nieuwe cultuur. Jaarlijks hoogtepunt vormden de door duizenden jongeren bezochte Pinksterfeesten op de Paasheuvel in Vierhouten op de Veluwe. De mijmering die een AJC’er in 1924 in een pinksternacht te Vierhouten aan het papier toevertrouwde, had van nagenoeg elke jeugdbeweger kunnen zijn: ‘Daar ver weg was de wereld. Het donkere geraas der grote stad, vanwaar wij kwamen, de lichten der variétés en bioscopen, de razende vaart der auto’s en het kleurengeschetter der modepaleizen. En wij stonden buiten op de veranda, en keken de nacht in en zwegten.’

Een bouwland met onkruid bezaaid

Ook de hervormden (Nederlandsch Jongelings Verbond) en gereformeerden (Bond voor Jongelings vereenigingen op Gereformeerde grondslag) zagen hun jeugdorganisaties, die overigens al in de negentiende eeuw waren opgericht, vanaf de jaren twintig flink groeien. De grote aantallen jongeren waarmee de jeugdbeweging zich in het openbaar manifesteerde, waren nieuw. Leden van de jeugdbeweging manifesteerden zich gewapend met vlaggen en gekleed in uniformen overal in Nederland. De collectiviteit gaf deze jongeren een wij-gevoel; wij hebben de wereld iets te bieden. Daarbij leken al die jeugdbewegingen, zowel in ideeën als in uiterlijk vertoon, veel op elkaar. In de hang naar de natuur en de afkeer van de stedelijke massaliteit deden deze organisaties niet onder voor de AJC. Wel bleven in deze christelijke organisaties jongens en meisjes strikt gescheiden.²⁰

---

¹⁹ Citaten ontleend aan: Willibrord de Graaf, *De zaaitijd bij uitnemendheid. Jeugd en pubertijd in Nederland 1900-1940*. 1989, p.14.

²⁰ Herman Vuijsje en Jos van der Lans, ‘De bevrijding van jeugdland’, in *Lage Landen Hoge Sprongen*, 2003.

De katholieken aarzelden het langst bij de oprichting van een eigen jeugdbeweging. Sinds het begin van de eeuw kenden zij patronaten, waar jongeren ('beschermelingen' genoemd) in parochies onder leiding van kapelaans, broeders en zusters aan studie en ontspanning konden doen. Na de Eerste Wereldoorlog bleek deze structuur voor de arbeidersjeugd in de steden steeds minder aantrekkelijk. In de tweede helft van de jaren twintig schakelde daarom ook de katholieke kerk over op het model van een landelijke jeugdbeweging met de bekende aandacht voor buitenleven en gemeenschapszin.

Katholieken toonden zich ook langst weerbarstig om in hun denken over strengheid en fysieke straffen mee te bewegen met de vernieuwende inzichten van de pedagogiek. Waar in sociaalliberale, socialistische en protestants-christelijke kringen het toebrengen van straffen steeds minder als noodzakelijk disciplinerend en gezag versterkend middel werd gezien en steeds meer als 'geneesmiddel' in de 'zedenkundige apotheek' dat op een natuurlijke en begrijpelijke wijze moest worden toegepast, bleven toonaangevende katholieke pedagogen zich lange tijd verzetten tegen dit 'zogenaamde moderne denken'. Zij zagen ouders, maar ook kapelaans en pastoors, toch vooral als poortwachters voor 'de burcht van het kinderlijk bestaan'.

Deze opvoeders moesten niet alleen een vesting opwerpen tegen de verleidingen uit de buitenwereld, maar vooral ook de kwade aanleg van kinderen zien in te tomen. Om dat helder te maken grossierde men in agrarische metaforen. 'Hun ziel is een bouwland met onkruid bezaaid, waar ge moet wieden, kappen en uittrekken, maar er zal altijd weer onkruid uitgroeien.' Natuurlijk, opvoeden moest allereerst met warmte en liefde gebeuren, maar zo nodig ook met strengheid, waarbij de harde hand niet geschuwd werd. Pas in de jaren dertig nemen dit soort bespiegelingen in de katholieke pedagogische literatuur in intensiteit en frequentie af. Dan krijgen ook katholieken meer oog voor de individuele psychologische aanpak van kinderen wiens gedragsproblemen toch ingewikkelder blijken dan het bestrijden van onkruid.²¹

Nieuwe inzichten nemen echter de zorg over zedeloosheid en bandeloosheid die rondom de eeuwwisseling vooral in kringen van de gegoede burgerij in de steden de kop op was gestoken, niet weg. Integendeel, die zorg vergezelt als een schaduw het nieuwe denken over kinderen, jongeren en opvoedingsidealen. Het derde milieu van de georganiseerde jeugdbeweging is ook niet in staat om die zorg weg te nemen, omdat zij zelfs op haar hoogtepunt (dat getalsmatig overigens pas in de jaren vijftig wordt bereikt) nooit meer dan een kwart tot een derde van de jongeren bereikte. Overigens ging het dan nog om alleszins respectabele aantallen. In totaal waren er zo'n zevenhonderdduizend jongeren in de jeugdbeweging georganiseerd - hoofdzakelijk kinderen van ouders uit de opkomende middenklasse.

Een grote groep jongeren – zeker in de steden – onttrok zich hieraan. Zij hadden weinig op met de retoriek over de nieuwe mens, het buitenleven en de gemeenschapszin. Zij waren materialistischer ingesteld en eerder aangetrokken door alles wat in de jeugdbeweging grote afkeer opriep: roken, drinken, bioscopen, dansen en seks. Het stadscentrum, de danszaal, de bioscoop, waren ontmoetingsplekken voor een groeiende groep stedelijke jongeren, veelal afkomstig uit arbeidersmilieus en de lagere middenklasse. Misprijzend werden zij door de jeugdbewegers als 'straatjongens' en 'straatmeiden' afgeschilderd, een afkeer die na de Tweede Wereldoorlog een overtreffende trap vond in de term 'asfaltjeugd'.

Bestraft de onwilligen en nalatigen

De vrees blijft dat de nieuwe mens ook een 'massamens' zal zijn, die zich weinig gelegen zal laten liggen aan de zedelijke beginselen van de samenleving. Voortdurend is men bezig om daar een wal tegen op te werpen. Op 31 oktober 1908 richten notabelen uit nagenoeg alle levensbeschouwelijke kringen (alleen de socialisten liepen er niet warm voor) de Tucht-Unie op, een bond, die volgens artikel 1, 'ten doel heeft tuchteloosheid onder het Nederlandsche volk te bestrijden en zijn zedelijke,

---

²¹ Nelleke Bakker, 'Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in de twintigste eeuw' In: Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*, Amsterdam: Balans, 2012, pp. 331-335.

geestelijke en lichamelijke kracht te verhoogen.' Een groot aantal organisaties sluit zich bij de Unie aan, die er voortdurend bij de autoriteiten op aandringt om aan de ene kant overtredingen snel te berechten, maar ook om straten rondom scholen verkeersvrij te maken zodat het autoverkeer niet meer ongelukken verzamelt.

In 1918 richt de Tucht-Unie zich in een manifest, waarvoor het ministerie van Binnenlandse Zaken zorgt dat het over alle gemeenten wordt verspreid, tot alle ouders van Nederland:

Aan alle ouders in Nederland

De tuchteloosheid en de verwildering van de Nederlandsche jeugd nemen onder de invloed der omstandigheden toe; baldadigheid en straatschenderij oefenen eene zekere beking uit; wetten, verordeningen en voorschriften worden uit het oog verloren; het aantal misdrijven en kleinere vergrijpen vermeerdert mét den dag; de kindercriminaliteit breidt zich uit:

Aan de ouders is de taak, daartegen op te treden en er zich met alle kracht tegen te verzetten.

Wij doen een beroep op hen om paal en perk te stellen aan de verbastering van de zeden bij hunne kinderen, door het volgende in acht te nemen:

1. Stelt uwen kinderen door uwe eigene levenswijze een voorbeeld ten goede.
2. Leert hun het eigendom en de vrijheid van kinderen te ontzien.
3. Houdt hen van de straat, vooral op die uren bij duisternis en ontijde, waarin de gelegenheid en de verleiding tot onzedelijkheid, diefstal en andere misdrijven en vergrijpen het grootste zijn.
4. Verbiedt hun te vloeken, alcohol te gebruiken, te rooken, slechte, zedebedervende tooneel- en bioscoopvoorstellingen te bezoeken en onzedelijke boeken te lezen.
5. Houdt hun de onbehoorlijkheid van baldadigheid en straatschenderij duidelijk voor oogen en zonder ophouden.
6. Leert hun 't gezag en de overheid te eerbiedigen en spreekt daarover nooit in hun bijzijn met geringschatting, veel minder met minachting.
7. Geeft uwen kinderen voortdurend bezigheid: zendt hen voor ontspanning zoo mogelijk naar speelterreinen, sportvelden, leeszalen, enz. Ledigheid is des duivels oorkussen.
8. Stelt hen in de gelegenheid, goede toespraken aan te hooren en in zich op te nemen van godsdienstigen, opvoedkundigen en zedelijken aard.
9. Zorgt, dat uwe bevelen, voorschriften en waarschuwingen ook worden opgevolgd. Bestraft de onwilligen en nalatigen.
10. Verzuimt niet, in uw gezin al datgene te doen en te bespreken, dat strekken kan om de goede vruchten eener degelijke opvoeding te doen toenemen.
11. Bevordert in uw huis orde, netheid en reinheid; verzet u met kracht tegen elke verwildering, ook al kost u dat onder de bestaande omstandigheden vaak zeer veel moeite.
12. Voorkomen is beter dan genezen en bestraffen.²²

De Tuchtunie, die het tijdschrift *De Gong* uitgaf, houdt het uiteindelijk tot midden jaren zestig vol. Vond zij in 1918 nog gehoor bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken, met het vorderen van de eeuw marginaliseert de invloed van bezorgde unie. Maar haar aanwezigheid geeft aan dat in de eeuw van het kind er meerdere toonsoorten aanwezig zijn. Er is het optimisme van de Ellen Key-adepten, waarin de kinderen als kleine prinsjes verwelkomd en benaderd worden; is een groeiende middengroep aangevoerd door psychologen en pedagogen die kinderen eigenheid en ruimte toekennen en de opvoeders hun kroost streng maar rechtvaardig leren bejegenen; er is een naar conservatisme neigende stroming die menen dat zedeloosheid niet anders dan consequent, met discipline en tucht tegemoet getreden kan worden. Dat is de bandbreedte waar binnen opvoeders zich bewegen en waarin zich langzaam maar zeker door het verbeteren van de woonomstandigheden en de sociale positie van arbeiders een ideaaltypische gestalte aftekent van hoe het gezinsopvoeden er uit ziet: namelijk een intieme huiselijke gezinssfeer waar 'reinheid, rust en regelmaat' (de drie R's stammen uit 1915) de sfeer bepalen, moeder hoofd huishouden en dagelijkse opvoeding is, vader het gezag vertegenwoordigt en kinderen hun plaats weten.

---

²² *Nieuwe Tilburgsche Courant*, 18 januari 1918.

Woonscholen voor onmaatschappelijke gezinnen

Naarmate de dagelijkse praktijk niet in overeenstemming is met dit beeld nemen de zorgen toe van het langzaam in aantal groeiende arsenaal deskundigen dat zich daar over in het kader van de kindbescherming, het maatschappelijk werk of als gemeenteambtenaren beroepshalve mee bezig houdt. En daarmee ook de aandring om er wat aan te doen. Het nieuwe denken is immers ook hulpvaardig, opvoeden is iets wat je kunt leren. Beschaving is iets waar je kennis mee moet maken. Voor de allerergsten werden er vanaf de jaren twintig aparte woonwijken ingericht, waar 'onmaatschappelijke gezinnen' gehuisvest werden om deelgenoot gemaakt te worden van de nieuwe opvoedingsmoraal. Ze heten 'inrichtingen voor het onderbrengen van toezicht vereischenden gezinnen', later aangeduid als woonscholen, zoals Zeeburgerdorp (eerst in houten barakken in 1918 en vanaf 1926 in een speciaal ontworpen dorp) en Asterdorp (1927) in Amsterdam, Zomerhof in Den Haag (1921) en het Kerkwegcomplex in Utrecht (1925). Gelegen aan de rand van de stad werden het – ondanks alle goede bedoelingen – vanzelf achterbuurten. Want voor de rest van de stad was het zonneklaar: wie in deze wijken woonde deugde niet; dat waren asocialen, zoals ze in de volksmond werden aangeduid.

Deze regionen van de samenleving, waarin overleven, onwetendheid en onkunde moeiteloos zegevierden over elke moraal, waren de hofleveranciers van de kindbescherming, de opvoedingsgestichten, de gezinsverpleging, de tuchtscholen en zwakzinnigeninrichtingen. Het waren mensen die het gezag wantrouwden, omdat het hen nooit wat opleverde; het waren mensen die zich een cultuur van armoede hadden eigen gemaakt, waar door de burgerlijke klasse met minachting op werd neergekeken; het waren mensen die niet wilden luisteren, waar geen land mee te bezeilen was. Kinderen die uit deze wereld afkomstig waren en door het ingrijpen van de Kinderbescherming in de regimes van de heropvoeding terecht kwamen, werden niet als vanzelf getrakteerd op de nieuwe inzichten uit de pedagogiek. Ze namen hun slechte reputatie mee de Kinderbescherming in. Ze moesten ook niet wat worden geleerd, maar hen moest vooral wat worden afgeleerd. Hen wachtte daarom eerder de filosofie van punt 9 uit het manifest van de Tuchtunie ('Zorgt, dat uwe bevelen, voorschriften en waarschuwingen ook worden opgevolgd. Bestraft de onwilligen en nalatigen') dan het luisterende oor van de psycholoog of begripvolle pleegouder. In die ontvangst was fysiek geweld niet alleen een dreiging, maar regelmatig ook een praktijk.

Mulock Houwer en de rebellenclub

In die omstandigheden betreedt D. Q. R. Mulock Houwer de wereld van de kindbescherming om er aan het werk te gaan. Hij kent de wereld van binnen. Als 14-jarige wees kwam hij op Zandbergen en daarna in verschillende pleeggezinnen terecht. Zandbergen was sinds 1874 de toonaangevende instelling in Nederland die gezinsverpleging, tegenwoordig pleegzorg, organiseerde en dat zich meer en meer opwierp als alternatief voor de gestichtsverpleging. Zandbergen wilde wezen en kinderen die onder toezicht waren geplaatst onderbrengen bij geselecteerde gezinnen waarop ook toezicht werd gehouden. In een 'doorgangshuis' of 'observatiehuis' kon de groepsleiding nieuwe kinderen leren kennen en hen voorbereiden op plaatsing in een pleeggezin.

Eind jaren twintig gingen Mulock Houwer en zijn vrouw als groepsleiders werken bij Zandbergen. Begin jaren dertig werd hij directeur van het observatiehuis in Amsterdam, waar tachtig jongeren, in leeftijd variërend van tien tot tachtig jaar, onderzocht werden om te kijken waar (tuchthuizen, rijksopvoedingsgestichten) en met welk doel ze geplaatst konden worden. Hier vormden zich de ideeën waarmee hij in de tweede helft van de twintigste eeuw de kindbescherming naar zijn hand wilde zetten. In 1933 werd hij directeur van Zandbergen. Hij probeerde op vele fronten een eind te maken aan het 'ontstellend dilettantisme' in de kindbescherming. Daarmee karakteriseerde hij vooral het gebrek aan scholing en aan beproefde pedagogische methodiek. Hij schreef de eerste Nederlandse hand- en leerboeken over gestichtsoopvoeding (1938) en gezinsverpleging (1940), hij pleitte al vroeg voor specialistische pleegouders voor probleemkinderen en hij stond aan de wieg van opleidingen, onderzoeken en experimenten. Hij betrok ouders bij de hulpverlening en pleitte voor meer preventie. Hij werd de

godfather van de professionele jeugdzorg, die voor de Tweede Wereldoorlog in *statu nascendi* was blijven steken.

Voor Mulock Houwer was de toepassing van fysiek geweld in een opvoedingssituatie een zwaktebod, een teken van ondeskundigheid. Hij schrijft in *Gestichtspeadagogische hoofdstukken*: 'Het ontsporingsmoment van elke straf begint daar, waar het opvoedend karakter (...) niet meer dusdanig overheerscht dat het ware belang van het kinderen en de gemeenschap ermee gediend is. Straffen welke deze grens overschrijden zijn niet meer opvoedingsmiddel, maar machtsmisbruik, niet meer schuldadelgend en stalend, maar de groeibodem van verzet en haat.' Het gaat mis, zo meldt hij: als een straf als lichamelijke tuchtiging in handen is van personeel, dat in opvoedingsopzicht geen enkele vorming of scholing genoot en zelfs aan eischen van algemeene ontwikkeling en beschaving niet voldoet.'²³

Zijn pleidooien voor professionalisering blijven echter vooralsnog gericht aan dovemansoren. Samen de psychiater, en latere hoogleraar orthopedagogiek Grewel en de justitie-ambtenaar Koekebakker (later hoogleraar sociale psychologie) spant Mulock Houwer zich tot het uiterste in om de Kinderbescherming op een hoger pedagogisch niveau te krijgen. Het levert het drietal de naam 'rebellclub' op. Hun ideeën werden beluisterd, maar niet toegepast. Dat kwam, volgens Mulock Houwers biografen Hellinckx en Pauwels, omdat regenten de dienst uitmaakten in de sector. Die 'luisterden beleefd, maar bleven aanhangers van een pedagogiek die eerder gedragen werd door geloof dan door inzichten'.²⁴

Uit den treure, in allerlei vormen en op allerlei wijze

In feite ontbrak elke vorm van controle van en verantwoording door de vele tientallen verenigingen en particuliere organisaties die zich met gezinsverpleging en gestichtsverpleging bezighielden. Daar heerste, zoals Mulock Houwer het meermalen betitelde, een 'pedagogisch dilettantisme', in de zin dat zoiets als pedagogisch vakmanschap er niet of nauwelijks toe doordrong. De mensen die er werkten waren nauwelijks geïnteresseerd in nieuwe inzichten. De overheid controleerde niet, want het was het terrein van het particulier initiatief; het particulier initiatief werd bestuurd door kleine kringen van notabelen die zich eerder door geloof en lokale reputatie lieten leiden dan door kennis van zaken. Er waren geen eisen aan medewerkers, opleidingseisen ontbraken. En de salarissen waren zo laag dat geen inrichtingswerker er een behoorlijk bestaan mee kon opbouwen. Dat zijn - om het eufemistisch uit te drukken - geen omstandigheden waarin betekenisvolle pedagogische betrekkingen tussen opvoeders en jongeren tot bloei komen.

Feit is dat in een sector waarvan de professionalisering wel verder ontwikkeld is, het onderwijs, de discussie over lichamelijke straffen tot aan de Tweede Wereldoorlog de gemoederen blijft bezig houden. Het aantal tegenstanders zwelt aan, maar het aantal leraren dat zich ervan blijft bedienen blijft hardnekkig, hoewel de excessen – afgaande op de krantenberichten – afnemen. In mei 1940 meldt de inspecteur onderwijs van de noordelijke provincies in het onderwijsverslag van het ministerie van Onderwijs dat hij de discussie overdreven vindt, ondanks het feit dat een onderwijzer door de strafrechter tot de orde moest worden geroepen.

'.. er [zijn tenslotte] leerlingen, die sterk afwijken van de grote meerderheid, die voor geen rede vatbaar zijn en alleen voor dwang wijken. Dit laatste soort heeft menig onderwijzer, ook den beste, grote ergernis bezorgd. Hoevelen zouden nooit, werkelijk nóóit, hun zelfbeheersing verloren hebben? Wie stak nóóit zijn handen uit? Het aantal, dat dit immer naliet, zou, als ieder eerlijk wilde opbiechten, vermoedelijk heel klein blijken te zijn. Een gepast middel? Doelmatig in vele gevallen wèl. Het is geen uitzondering, dat een "klinkend" argument overtuigend blijkt, lang nawerkt en blijvende verbetering brengt. In dienst vergrijsde leerkrachten, ook autoriteiten op het gebied van het onderwijs, getuigen

---

²³ D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtspeadagogische hoofdstukken*, Eibergen: Drukkerij Heinen, 1938, p. 106-107.

²⁴ W. Hellinckx en A.J. Pauwels, *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kindbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco, p. 26.

het uit ervaring. Reden tot het wekken van een veld- en landgeschrei is er, zo een onderwijzer in arren moede tot dit middel zijn toevlucht neemt, m. i. dan ook niet.²⁵

Laten dat nu net de kinderen zijn waar de Kinderbeschermers, de pleegouders, de gestichtmedewerkers dagelijks mee in de weer waren. Als in het onderwijs het 'klinkend argument' zo moeilijk is uit te bannen, hoe hard en hoe vaak zou dat in deze dagen vlak voor de Tweede Wereldoorlog geklonken hebben in de regimes die de opvoeding van deze jongeren onder hun hoede hadden genomen? Te vaak, veel te vaak, verzucht rebellenclub-lid Grewel vlak na de Tweede Oorlog als hij op deze periode terugblijkt: 'Wat nu de probleemkinderen betreft, men kan gerust beweren dat bij hen (...) straffen uit den treure, in allerlei vormen en op allerlei wijze toegepast en toegediend zijn.'²⁶

---

²⁵ Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *Het onderwijs in 1939*. Den Haag: Staatsuitgeverij, mei 1940, p. 431.

²⁶ F. Grewel, 'Therapeutische paedagogie en kinderbescherming', in: D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel en Reine Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen toepen om hulp!* Amsterdam: De Arbeiderspers, 1946. P. 42.

Tabel 1

MODERNISERING 19^e + 20^e EEUW	
1800	-> -> -> -> -> -> -> -> -> -> -> -> -> -> -> -> ->
KINDEREN	
Zondeval, tot het slechte geneigd	Onbedorven, tot het goede in staat
Ongehoorzaam	Nieuwsgierig
Onkruid, wieden	Talenten stimuleren
Wie niet luisteren wil moet voelen	Kom tot bezinning
Onmondig	Mondig
Zonder rechten	Met rechten
OPVOEDERS	
Hiërarchie, verticaal	Op voet van gelijkheid, horizontaal
Oppassers	Begeleiders
Controleren	Ruimte geven
Vertellen (eenrichtingsverkeer)	Uitleggen (interactie)
Groepsdisciplinerend	Individualiserende benadering
Laten zien wie de baas is	Zelf verantwoordelijk
Gehoorzamen	Onderwijzen / vormen
Afstraffen	Pedagogisch corrigeren
Controleren	Vertrouwen
Regels	Grenzen
Breken van de wil / dressuur	Ontwikkelingsgericht
Tucht	Inzicht
Bevelshuishouden	Onderhandelingshuishouden
Met geweld dwingen	Goed gedrag belonen
INTERNATEN / INRICHTINGEN	
Hiërarchische structuur	Horizontale structuur
Militair regime	Jongerencultuur
Kazerne-achtige sfeer	Peergroepen en begeleiders
Massaal / grootschaligheid	Groepsgericht / kleinschaligheid
Slaapzalen	Eigen kamers
Ver weg van de bewoonde wereld	In de samenleving
Tuchtreglement	Pedagogische visie
Heropvoeding via dagritme en werken	Kindgerichte individuele aanpak
Uniforme aanpak	Individuele diagnostiek en behandelingsplannen
Fysiek geweld geoorloofd	Alle geweld verboden

II De val van de vaders – modernisering zonder vooruitgang 1945-1970

Op 28 oktober 1947 luidt Daan Mulock Houwer de noodklok. Hij is inmiddels directeur van het Nationaal Bureau voor de Kinderbescherming, een samenwerkingsorgaan dat pal na de Tweede Wereldoorlog is opgericht om de kwaliteit van de instellingen die taken uitvoeren op het terrein van de kindbescherming te verbeteren. Dat is hard, zeer hard nodig. Niet lang na de oorlog, begin 1946, had hij met een ander lid van de vooroorlogse rebellenclub, de psychiater Grewel, al luidruchtig aan de bel getrokken in het manifest *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!* De oorlog had namelijk diepe sporen nagelaten: tehuizen waren door de Duitsers gevorderd, pupillen waren elders ondergebracht, naar huis gestuurd of naar Duitsland gedeporteerd. De overgebleven inrichtingen waren overbezet, en de bevrijding had daar geen verandering in gebracht. Op de stoep van Nederland, zo schreef Mulock Houwer in zijn schotschrift, staan ruim 50.000 kinderen: 20 à 24.000 NSB-kinderen, 4000 Jodenkinderen, 20.000 civiel- en strafrechtelijken en 10.000 armenzorg gevallen. In de toekomst komen daar nog bij 'een stroom van kinderen van ongehuwde moeders en de duizenden kinderen van Nederlandse ouders uit Indonesië.

Dat is een toestroom die met de bestaande overbezette instellingen niet te verwerken valt. Alles stagneert, zo concludeerde Mulock Houwer:

'Voogdijraden zitten met duizenden toevertrouwde kinderen in noodtehuizen ondergebracht of noodgedwongen thuis gelaten. Straffen kunnen niet geëxecuteerd worden door gebrek aan ruimte waardoor men ook civielrechtelijk vastloopt zowel met vastzetting, als met observatiegevallen. In de vrije verpleging tieren de wantoestanden weliger dan ooit. Zo werd o.a. kort geleden weer een z.g. particulier ongecontroleerd kinderdhuis ontdekt, waar 32 kinderen waren ondergebracht - zelfs door overheidsinstanties - die dusdanig vervuild waren, onder de schurft zaten, aan huidziekte leden en ondervoed bleken, dat de Gemeentelijke Geneeskundige Dienst moest ingrijpen. Eén kind van 11 maanden woog b.v. 9 pond. In de kranten verschijnen advertenties, waarin nog ongebooren kinderen ter overname worden aangeboden en van wie bij wijze van reclame al vast wordt medegedeeld, dat zij van "gezonde ouders" afkomstig zijn. Even zorgelijk zijn de noodplaatsingen, die weliswaar tijdelijk een oplossing zijn, maar die in de regel vrij gauw tot klachten over wantoestanden aanleiding geven. Dit geldt zowel voor haastige onderbrenging in pleeggezinnen als voor de slecht geoutilleerde inrichtingen, waarin N.S.B.-kinderen werden ondergebracht en waarover in de pers enige malen alarm is geslagen.'²⁷

Het manifest ademt de geest van 'nu moet het gebeuren'. Mulock Houwer ontvouwt met alle ideeën die hij voor de oorlog heeft ontwikkeld een doordacht programma. Hij wil verandering. Het moet uit zijn met de praktijk dat gemeenten in het kader van de armenzorg lukraak armlastige kinderen plaatsen in gezinnen of gestichten zonder dat daar ook maar enige controle op wordt uitgeoefend. Het wordt tijd dat ouders van gezinnen waar kinderen geplaatst worden eerst een vergunning te laten verwerven zodat de mistoestanden en regelrechte exploitatie kunnen worden voorkomen. Het wordt tijd dat er eindelijk een begin wordt gemaakt met het opleiden van personeel voor gezins- en gestichtsverpleging. Er moet snel een einde komen aan de onwaarschijnlijke versnippering van de kindbescherming waarin zo'n 500 verenigingen werken waarvan het merendeel alles op eigen houtje doet en geen boodschap heeft aan moderne pedagogische inzichten.

We weten heel veel, benadrukt Mulock Houwer nog eens ten overvloede. We lopen qua kennis over 'zelfbestuur in gestichten en kampen, opvoeding op de grondslag van familielevens in het internaat en coëducatie' zelfs voorop in vergelijking met het buitenland. Daarom is het des te erger 'hoe weinig in dit land geprofitteerd werd en wordt van elkaars ervaringen. Om aan de onkunde, het

---

²⁷ *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*, a.w., pp. 25-26.

dilettantisme, een einde te maken tekent hij op de middenpagina's van het manifest een organogram van een nieuwe 'rijksorganisatie' op basis van verplichte samenwerking en rijkscontrole in de jeugdzorg, met een centrale rol voor een nieuw Nationaal Bureau voor de Kinderbescherming. Het is een blauwdruk voor een op moderne leest geschroeiide jeugdzorg. Mulock Houwer verkondigt deze boodschap inmiddels met zoveel vuur en gezag dat hij door het rijk gevraagd wordt daar zelf uitvoering aan te geven. Zijn werkgever Zandbergen (waar hij na terugkeer uit het concentratiekamp waar hij in de oorlog terecht was gekomen weer als directeur aan de slag was gegaan) leent hem er graag voor uit. Zo begint Mulock Houwer eind 1945 in een schreefgevloerd kamertje ergens op de Keizersgracht in Amsterdam²⁸ structuur aan te brengen in de naoorlogse jeugdzorg van Nederland.

Zonderling mengelmoesje aan kinderen

De gewenste verbeteringen komen echter aanzienlijk minder snel dan gehoopt. Twee jaar later is er weliswaar een Nationaal Bureau en een Nationale Federatie waarin alle instellingen op het terrein van de Kinderbescherming samenwerken, maar ondertussen is de toestand in de gezins-, gestichts- en zogenaamde 'vrije verpleging' nauwelijks verbeterd. Integendeel, de meest alarmerende berichten doen de ronde. Dat is ook de reden waarom Mulock Houwer op deze 28^e oktober de pers bijeen heeft geroepen. Het kan niet langer zo. Zijn bureau heeft in elk arrondissement de Voogdijraad gevraagd om een rapport op te stellen waarin verslag wordt gedaan hoe in het arrondissement de opvang van kinderen er voor staat. De 60 ingediende rapporten leveren een onthutsend beeld op: maar liefst 6000 kinderen kunnen nergens worden geplaatst. Veel instellingen zijn op sterven na dood, want de financiering is ontoereikend. Op tal van plaatsen is de kwaliteit van de zorg schrijnend.

De Waarheid schrijft over deze persconferentie: "De heer Mulock Houwer wees vervolgens op de stiefmoederlijke behandeling, die de kinderbescherming van de zijde van het Nederlandse volk ondergaat. Hij vergeleek de jaarlijkse opbrengst van de verkoop van de kinderzegels in Nederland (f 250.000) met die in het minder bevolkte Zwitserland (f 1.000.000). De vereniging Pro Juventute telt slechts een paar honderd leden. In Zwitserland bestaat bovendien een nauw contact tussen de universiteiten en de kinderbescherming. Ook de steun van regeringszijde staat in geen verhouding tot wat werkelijk nodig is. Thans bedraagt het subsidie f 1,10 per dag voor kinderen tot 14 jaar en f 1,50 voor kinderen tot 19 jaar. Wel heeft de regering besloten deze subsidies langzaam te verhogen, doch het streven blijft ze op te voeren tot resp. f 2.50 en f 3.50. Het onderbrengen van kinderen in gezinsverband laat in alle opzichten te wensen over. Vaak komt het zelfs voor, dat aan bepaalde gezinnen wegens de slechte toestanden, die er heersen, het recht ontzegd wordt, kinderen op te nemen. Het enige resultaat is, dat deze gezinnen in een andere gemeente hun tehuizen heropenen en hun bedrijf voortzetten, zonder dat er ook maar iets aan gedaan wordt. „Het Nederlandse kind heeft er recht op, dat zijn belangen op meer doeltreffende wijze worden behartigd", aldus besloot de heer Mulock Houwer"²⁹

Deze inventarisatie door de Federatie van de stand van zaken is een reactie op aanhoudende berichten over wantoestanden in de media. Een half jaar voor de persconferentie bracht *De Waarheid* een onthutsende rapportage over kasteel Groeneveld in Baarn. Het ooit zo statige kasteel was als opvanghuis ingericht, waar vijftig kinderen onder erbarmelijke omstandigheden verblijven. De verslaggeefster treft er een 'zonderling mengelmoesje' aan: 'kinderen, die aan de ouderlijke macht werden onttrokken, en ter beschikking kwamen van de Voogdijraad, kinderen zonder vader, kinderen van Sociale Zaken etc. debiele kinderen, kinderen met sexuele afwijkingen, vroegrijpe meisjes, zo maar een allegaartje.' Dit toestand op de slaapzalen voert de verslaggeefster regelrecht terug naar de negentiende eeuw:

---

²⁸ Hellinckx & Pauwels, a.w., p. 44

²⁹ *De Waarheid*, 29 oktober 1947.

‘Wankele bedden bedekt met grauwe dekens en een afschuwelijke urinelucht, dat is hier de eerste indruk... Op geen der bedden bevinden zich lakens. Vele van de kinderen bedwateren, maar geen nood, dan kruipen ze zo maar onder het onaangenaam riekende bruine zeil. Het is nu lente, buiten in de hoge bomen fluiten en zingen de vogels en dat verzacht een beetje. Maar ook deze winter sliepen kinderen (zonder nachtkleding!) op één koud zeil, zelfs de baby's. Laten wij ons dan ook niet verwonderen, dat een der kleintjes stierf aan longontsteking. Er hangen een paar handdoeken, die even grauw zien als dweilen. Vijf kinderen moeten zich met één handdoek behelpen. Over zindelijkheid gesproken? Per dag kan men over 120 liter water beschikken, stelt u zich zoiets voor met vijftig kinderen... In één bad worden 3 a 4 kinderen gebaad, hetgeen niet wegneemt, dat de 3 exploitanten ook over 120 liter per dag beschikken. De speelkamer is triest en troosteloos hetgeen nog verhoogd wordt door het afgescheurde behang wat men trouwens op alle kamers aantreft. Hier en daar is een ansichtkaart tegen de muur geprikt door een der kinderen maar het trieste beeld verandert er weinig door.’³⁰

Groeneveld staat, aldus de verslaggeefster, niet op zich. Het aantal ongecontroleerde huizen wordt in 1947 op enige honderden geschat. ‘In deze huizen, dikwijls geleid door mensen, die niet capabel zijn, worden kinderen aangetroffen, ver beneden het gewicht, met hoofdzeer, scabies [schurft, *JvdL*] en andere huidziekten en ongedierte... Debielen, psychopathen, normale kinderen, allen zijn bijeen geworpen op de grote hoop, waarmede men niets weet aan te vangen...’ Als de *Waarheid*-verslaggeefster Mulock Houwer om commentaar vraagt, meldt deze dat deze toestanden maar al te goed bekend zijn bij het Nationaal Bureau, maar dat tot zijn grote spijt er onvoldoende gezag is om effectief op te treden. ‘Nationaal moet er een wet tot stand komen, die verbiedt, dat kinderen worden ondergebracht in tehuizen, die buiten de controle vallen, de Voogdijraden, de departementen van Justitie zowel als van Sociale Zaken zullen nauw met elkaar moeten samenwerken. Nederland wacht op één Centrale organisatie, die dit alles kan omvatten.’³¹

Angstvallige leiders en de moraal van de Nederlandse bevolking

Een sterke nationale overheid die rechtstreeks kan ingrijpen blijft echter zo vlak na de Tweede Wereldoorlog een heikel politiek punt. Zeker, het einde van de oorlog bracht een roep om politieke en ideologische vernieuwing met zich mee, de hoop om voorbij de bekende tegenstellingen tussen de verschillende levensbeschouwingen te kunnen komen en niet in het oude wantrouwen terug te vallen. Velen hoopten op een Nederland waarin samenwerking de toekomst ging maken, in plaats van de verdeeldheid en de verschansing in de vertrouwde eigen verzuilde kringen.

Die hoop spreekt ook uit het pamflet *Vijftigduizend kinderen vragen om hulp!* van – onder meer - de rebellenclub-leden Mulock Houwer en Grewel. Ze zijn gretig, ze willen het verleden achter zich laten, en ruiken op dat versnipperde en verdeelde terrein van de jeugdzorg hun kans om tot een doorbraak te komen die voor de oorlog onbereikbaar bleef. Zij krijgen er in ambtelijke, academische en professionele kringen zeker ook de handen voor op elkaar, maar dat blijkt bepaald niet doorslaggevend. Uiteindelijk wordt het tempo bepaald door behoudende achterbannen van angstvallige leiders – het gezelschap dat al voor de oorlog regelmatig naar de indringende pedagogische pleidooien van de rebellenclub luisterde om vervolgens onbewogen tot de orde van de dag over te gaan. Daardoor blijft het doorschakelen naar een centraal sturende rijksoverheid uit. Daardoor smooit in de Kinderbescherming, net als op andere terreinen, al snel de vernieuwingsdrang. Vooral in katholieke kringen heerst een grote terughoudendheid om zich te scharen in een groter geheel waaruit eisen kunnen voortvloeien met betrekking tot de eigen werkwijze.

Maar de traagheid waarmee de landelijke politiek reageert en het voortduren van wantoestanden wil niet zeggen dat er niets gebeurt. Dat is allerm minst het geval. De toestand is zo alarmerend dat een politiek-ideologische reactie niet kan uitblijven. De oorlog had, in de ogen van de bestuurlijke en

---

³⁰ *De Waarheid*, 22 april 1947

³¹ idem

politieke elites, de moraal van de Nederlandse bevolking niet onberoerd gelaten. In 1946 werden er meer dan 7000 onwettige geboorten geregistreerd, een percentage dat drie keer zo hoog was als in het laatste vooroorlogse jaar. Het aantal echtscheidingen was in datzelfde jaar drie keer zo hoog als in 1940 en het aantal geslachtsziekten vertoonden in de eerste twee jaren na de oorlog een enorme piek. Tel daarbij op de ontwrichte gezinnen, de armoede en de belabberde huisvesting (zo'n half miljoen woningen was verwoest of zwaar beschadigd uit de oorlog gekomen) en het is begrijpelijk dat de vrees voor ontsporing en zedeloosheid zich meester maakt van de mensen die leiding moeten geven aan het proces van wederopbouw. Vreemd is dat niet want de angst voor demoralisering van het volk had de gegoede burgerij in de eerste helft van de twintigste eeuw ook al in haar greep genomen. Het register was in zekere zin beproefd.

Volksherstel is gezinsherstel, gezinsherstel is volksherstel

Maar toch was de dynamiek en daarmee de gevolgen dit keer anders. Het probleem van zedeloosheid beperkte zich niet tot een aanwijsbare groep, woonachtig in volksbuurten; nee het was omvangrijker, bedreigender. Het was een weerslag van de geschiedenis die iedereen had moeten de doorstaan: de oorlog. Het herstel van de morele schade was daarom een zaak die iedereen aanging, een zaak van nationaal belang.

Het aangrijpingspunt voor dit morele herstel werd het gezin. Uitholling van het gezin, en er waren alarmerende cijfers om dat te onderbouwen, betekende een ontwrichting van de samenleving. 'Wat heb je aan herstelde huizen als er gebroken gezinnen in wonen?' Daarom werd – in grote eensgezindheid – het gezin het fundament waarop de wederopbouw van het land gestalte zou moeten krijgen. Dit sociale wederopbouwprogramma werd gecoördineerd door het Nederlands Volksherstel, een door alle zuilen gedragen orgaan dat via provinciale opbouworganen vertakt over het hele land het herstel van het maatschappelijk leven ter hand moest nemen. Het parool luidde: 'Volksherstel is gezinsherstel, gezinsherstel is volksherstel.'

Het economische en sociale herstelprogramma haakten daarbij op elkaar in. Nederland kende in vergelijking met andere Europese landen een trage industrialisatie. Nog in 1930 verdiende meer dan zestig procent van de Nederlandse beroepsbevolking de kost in landbouw, visserij en de al sinds de zeventiende eeuw sterk ontwikkelde dienstensector. Met de wederopbouw moest juist op dit punt een slag gemaakt worden. Voor de groeiende bevolking moest werkgelegenheid worden gecreëerd en met het geld van de Marshall-hulp werden boerenbedrijven gemechaniseerd en nieuwe fabrieken op het platteland opgezet. Wat er aan werk op de boerderijen verdween moest worden opgevangen door nieuwe banen in de industrie. Vanaf eind jaren veertig begint Nederland in snel tempo te industrialiseren.

Staatssecretaris Van Rhijn van Sociale Zaken benadrukt in een brochure onder de titel *Nederland industrialiseert*, dat de gevolgen van industrialisatie ingrijpend zijn. 'De sociale gevolgen van de industrialisatie eisen echter een heroriëntatie van het maatschappelijk leven. Meermalen wordt de vrees geuit, dat dit een invloed ten kwade moet zijn. Er zijn echter ook voorbeelden van plaatsen en streken waar – mede dankzij goed gekozen en gerichte maatregelen op het terrein van het maatschappelijk werk, de sociaal-hygiënische en sociaal-culturele zorg – niet alleen door de industrialisatie nieuwe welvaart werd gebracht, maar waar bovendien voor de oude gemeenschappen, die doorbroken werden, nieuwe in de plaats kwamen.'³² De industrialisatie werd zo een stuwende kracht van het grootscheepse beschavingsoffensief. Daar bestond overigens grote consensus over. In een NIPO-enquête uit 1947 werd de stelling dat Nederland er alleen weer bovenop kon komen wanneer haar bevolking zich bereid toonde hard te werken, zuinig te leven en veel te sparen, door 74 procent van de ondervraagden beaamd.³³

---

³² Citaat ontleend aan: Andere tijden, 'Verwildering der Jeugd', 22 januari 2009. Op www.npogeschiedenis.nl. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html>

³³ Hans Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam Antwerpen 1995, p. 83.

Die nationale consensus geeft de stoot tot de vorming van een groeiend stelsel van organisaties dat steunend op landelijke financieringsstromen zich ontfermt over het jeugd- en gezinsvraagstuk. Er komt al in 1946 een Directoraat-Generaal 'Vorming buiten schoolverband', er worden commissies aan het werk gezet, en onderzoeken op gang gebracht. Opgestuwd door deze nationale zorg komt een groeiend leger van maatschappelijk werkers, onderzoekers en academici in beweging die zich storten op de vrijetijdsbesteding van jongeren en het alledaagse leven van gezinnen, vooral als deze uit de pas dreigen te lopen van de sociaal-hygiënische normen.

In 1946 introduceert Nederlands Volksherstel een jaarlijks terugkerende gezinsweek, met als sleutelbegrippen reinheid, orde, eerbied en aandacht voor elkaar in 'het goede gezin'. Speciaal aandacht is er voor de moeders, de hoedster van het huiselijke gezinsleven. In hetzelfde jaar gaat er een commissie aan de slag die pleit voor een wettelijke bescherming van het beroep gezinsverzorgster, waarbij een onderscheid gemaakt moet worden in gezinsverzorgster-A voor praktische hulp en gezinsverzorgster-B voor pedagogische begeleiding en bij ziekte. In 1947 volgt de installatie van een Centrale raad voor de Gezinsverzorging en in 1948 komt de eerste landelijke subsidiering los, een financieringsstroom die in 1952 als er een Ministerie van Maatschappelijk Werk ontstaat (uniek in de wereld!) langzaam maar zeker in omvang groeit. In 1957 worden er op 22 plaatsen in het land 1-jarige opleidingen geboden voor gezinsverzorgsters en in 1962 telt Nederland bijna 1000 instellingen die gezinsverzorging bieden.³⁴ Elk gezin in nood kan dan door de overheid gesubsidieerde hulp krijgen.

In feite ontwikkelt zich onder het beheer van de overheid een omvangrijk gezinsondersteunend netwerk: maatschappelijk werk, gezinsverzorging, huishoud- en gezinsvoorlichting, de nationale Contactcommissie voor gezinsbelangen (tegenwoordig de nog steeds bestaande gezinsraad), de snel groeiende bureaus voor Levens- en Gezinsvragen (LGV's), de Medisch Opvoedkundige Bureaus (MOB's). Met recht kan hier gesproken worden over wat de Franse socioloog en historicus Jacques Donzelot een psy-complex heeft genoemd: een nieuw en modern netwerk van maatschappelijke organisaties en instellingen rondom huwelijks, gezins- en opvoedingsproblematiek, waarbij door het stimuleren van karaktervorming een innerlijke moraal tot stand komt.³⁵ Het gezin is geen plicht, geen onvermijdelijkheid, niet iets wat je overkomt, maar een ideaal; sterker: een zelfgekozen ideaal. Dat is wat er in en door het psy-complex wordt bewerkstelligd: in plaats van een levenshouding waarin *externe* motivatie (dwang, plicht, geloof) de toon zet, moet een overtuiging tot stand worden gebracht waarin de *interne* motivatie domineert, waarin de moraal daadwerkelijk wordt geïnternaliseerd.

Heropvoedingsorden

Voor de gezinnen die daar systematisch ongevoelig voor blijken, worden naast de nog steeds functionerende woonscholen er negen speciale gezinsoorden opgericht, de meeste ver weg in Drenthe en Overijssel. Het gaat vooral om wat vandaag de dag om multiprobleemgezinnen wordt aangeduid. In de huishoudens is het een bende, moeder heeft geen gezag en weinig benul van het huishouden, vader drinkt, heeft wisselende baantjes, kinderen groeien op voor gal en rad, er zijn permanent geldproblemen, alcoholisme en criminaliteit zijn aan de orde van de dag. De normen die in de jaren vijftig hoog in het vaandel van de burgerlijke gezinsmoraal stonden: plichtsbesef, soberheid, spaarzaamheid, gehoorzaamheid en gemeenschapszin zijn in deze gezinnen, volgens de autoriteiten, ver te zoeken. Als er hoge schulden zijn of de rechtbank er aan te pas komt worden deze gezinnen 'vrijwillig' gedwongen naar een gezinsoord te verhuizen.

In zo'n heropvoedingsoord woonden tien tot twintig gezinnen. De begeleiding bestond uit een directeur, twee maatschappelijk werkers, twee gezinsverzorgsters, een sociaal ambtenaar, voor de kleine kinderen was er een kleuterleidster, voor de grotere kinderen die naar school gingen in het naburige dorp was er na thuiskomst een jeugdleidster. De pastoor of de dominee kwamen regelmatig langs. Het reglement peperde hun vanaf de eerste dag in, dat 'de bewoners verplicht zijn

---

³⁴ Zie: Canon van de gezinszorg: <http://www2.fni.nl/canon-van-de-gezinszorg/?slide=0>

³⁵ Jacques Donzelot, *La police des familles*, Parijs: Edition de minuit, 1977.

zich te gedragen naar de algemeen bekende normen van moraal en fatsoen'. Daar hoorde in ieder geval de verplichting bij 'wekelijks een douchebad te gebruiken'. Voor mannen, vrouwen en kinderen waren er aparte programma's. Het idee was dat het gezin er twee jaar zou blijven, in de praktijk was dat vaak zes jaar. Niet omdat de gezinnen dat wilden, maar vaak omdat de gemeenten waar ze vandaan kwamen niet op hun terugkeer zaten te wachten. Het waren lastige gezinnen die ze liever kwijt dan rijk waren.³⁶ Tussen 1952 en 1960 zijn 350 gezinnen naar deze oorden overgebracht; in 1960 werden de gezinsoorden gesloten, omdat ze te duur werden en nauwelijks effect hadden. De stedelijke woonscholen stierven in de jaren daarna een langzame dood.

'Men gilt en giert, men jengelt en zeurt'

Naast de algemene zorg om het gezin is er veel aandacht voor de jeugd. In 1949 geeft de regering een zevental instellingen (keurig over de verschillende zuilen verdeeld) de opdracht om onderzoek te doen naar de toestand van de jeugd, waar inmiddels meerdere etiketten over in omloop waren gebracht: 'massajeugd', 'ongrijpbare jeugd', 'asfaltjeugd' en 'verwilderde jeugd'. De resultaten worden in 1952 gebundeld in een omvangrijk onderzoeksrapport naar 'de mentaliteit der zogenaamde massajeugd' onder de titel: *Maatschappelijke verwildering der jeugd*. De eindredacteur van het rapport, de toonaangevende (katholieke) pedagoog Langeveld, vatte de diagnose als volgt samen: '(...) het uiterlijk is filmconfectie of volstrekt verwaarloosd, houding en beweging vertonen geen uit het innerlijk komend gericht zijn: men leunt, hangt, slentert, enzovoort; er is vaak ongedurige bewegingsoverdaad zonder doel. Ook de stem en de articulatie geven de personale uitdrukking van de holle leegte: men loeit, men brult, men kletst als een eindeloos geleuter, men gilt en giert, men jengelt en zeurt.' Het ging, volgens de onderzoekers, niet om een kleine groep jongeren, nee, het betrof een gevaar dat de jeugd van alle rangen, standen en streken in ons land bedreigde.

Om hun lot ten goede te keren moet veel aandacht worden besteed aan de persoonlijkheids- en karaktervorming. Daarom wordt de jeugdbeweging, het derde opvoedingsmilieu, weer snel in stelling gebracht. In 1949 organiseerden de verschillende jeugdorganisaties alweer zo'n kwart van de jongeren. Speciale aandacht was er vooral voor oudere meisjes, die door de snelle industrialisatie in fabrieken werk hadden gevonden. Immers: zij waren de moeders van de toekomst, de hoeders van het goede gezin. Voor werkende meisjes ontwikkelt zich vanuit het katholieke zuiden van het land de Mater Amabilis-school, waar de oudere meisjes na het werk werden opgevangen. In de rest van het land kregen deze scholen de neutralere naam: Levensscholen. Ook het aloude huishoudonderwijs (de eerste kookschool stamt uit 1888), de ambachtschool voor meisjes, waar zij zich naast praktische zaken als koken en strijken konden bekwamen in onder andere administratie, kinderverzorging, warenkennis, gezondheids- en voedingsleer en fröbelen, werd verder uitgebreid. Er kwamen aparte vormingsklassen, die meisjes konden volgen als zij het middelbaar onderwijs hadden afgerond. Alles was erop gericht om de toekomstige huisvrouwen zo adequaat mogelijk op hun gezinstaken voor te bereiden.

Die speciale op hun functie in het gezin gerichte aanpak is er niet voor jongens. Ook over hen buigen zich meerdere commissies, onder voorzitter van de toonaangevende hoogleraar pedagogiek Kohnstamm. Er verschijnen meerdere rapporten over de arbeidersjeugd en de verleidingen van de moderne consumptiecultuur. Een groot deel van de jongeren vindt in de jaren vijftig hun weg naar sportverenigingen, en dan met name het voetballen. Deze verenigingen groeien zo snel dat zij in organisatiegraad de oude georganiseerde jeugdorganisaties overvleugelen. Tussen 1946 en 1963 groeide het aandeel van de leeftijdscategorie acht- tot vijftientwintigjarigen van 21 procent naar 42 procent en in dat laatste jaar organiseerden de sportverenigingen tweemaal zoveel jongeren in de categorie twaalf-tot vijftienjarigen dan de jeugdverenigingen. De ledenaantallen van deze

---

³⁶ Adrienne Dercksen, 'Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen', in: H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992, pp. 56-62.

organisaties beginnen in de loop van de jaren vijftig dan ook gestaag en al snel zelfs dramatisch terug te lopen.

Al deze veranderingen raken de wereld van de Kinderbescherming maar relatief beperkt. In de strijd tegen het morele verval gaat de aandacht vooral uit naar de groepen waar gemakkelijk winst te behalen valt, waar de teloorgang nog niet is toegeslagen. Daarbij hebben de kinderen die onder de hoede van de Kinderbescherming vallen duidelijk niet de eerste prioriteit. Daar is het kwaad al geschied. De oude reservaten van de Kinderbescherming, de tehuizen, gestichten, tuchtscholen, heropvoedingsoorden, vormen niet het domein waar het psy-complex zich als eerste op stort. De staatskas gaat ook niet ruimhartig open om de ontluisterende toestanden in de gestichten op te lossen. De dagvergoeding gaat mondjesmaat omhoog. De naoorlogse chaos wordt langzaam onder controle gebracht, de materiële condities worden wel verbeterd, maar in pedagogisch opzicht worden er nauwelijks vorderingen geboekt.

Waar het nieuwe zorgnetwerk van gezinsbemoeyenis nieuw overheidsgeld *krijgt* om een nieuwe ambitie waar te maken, *ontvangt* het kinderbeschermingsnetwerk geld om een oude praktijk in stand te houden. Hier heerst nog volop de voor Nederland zo kenmerkende sfeer van het particuliere initiatief, wars van invloed van buiten, zeker als deze uit Den Haag komt, en met een eigen hiërarchische cultuur met navenant ingestelde leidinggevenden. Zij oriënteren zich vooral op hun ideologische gemeenschap. Ze maken onderdeel uit van de lokale notabelen. Ze zijn, zoals ze een decennium later in een woord getypeerd (en gediskwalificeerd) zouden worden: regenten. Orde, tucht en georganiseerde gemeenschapszin zijn de ankers waarop de hiërarchische cultuur van hun inrichtingen berust. Nieuwe pedagogische inzichten die in academische kringen inmiddels de status van vanzelfsprekendheid hebben verworven, laten zich simpelweg niet inpassen in deze op zichzelf staande instellingen. Er is simpelweg geen ontvankelijkheid voor.

Het Bisschoppelijk amendement dat de katholieke kerk op 1 mei 1954 uitvaardigt is in dit opzicht veel betekenisvol. Het wil een oproep zijn aan katholieken om zich maatschappelijk in te zetten, maar dat dan toch vooral en alleen binnen katholieke organisaties. Een goede katholiek beweegt zich in eigen kring, en is eigenlijk geen katholiek meer als hij of zij zich aansluit bij andere organisaties. De impliciete boodschap is duidelijk: of het nu socialisme is of nieuwlichterij over opvoeden; wij als katholieken vertrouwen het niet, zien het als een bedreiging en houden het buiten de deur.

Ongeschoold personeel

De institutionele praktijk van de Kinderbescherming toonde zich ook bepaald niet gevoelig voor pedagogische inzichten die elders in de samenleving wel ingang vonden. Tot die conclusie kwam de werkgroep-Koekebakker, die vanaf 1952 op initiatief van de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming onderzocht of inrichtingen zich niet meer konden specialiseren, zodat er rondom specifieke groepen kinderen een gerichte aanpak kan worden ontwikkeld.

De werkgroep onderzocht 36 inrichtingen met uiteenlopende achtergronden en schetst een onthutsend beeld. De meeste inrichtingen slagen er niet in om aan de meest elementaire eis die aan een tehuisopvoeding mag worden gesteld te voldoen. De verzorging is onder de maat. De medisch-hygiënische verzorging is onvoldoende. De accommodaties laten te wensen over. Medische gegevens worden niet bijgehouden. Inrichtingskinderen zijn lichamelijk minder goed ontwikkeld dan leeftijdsgenoten die niet in een tehuis zitten. 'In de meeste gevallen was noch voor inrichtingen of kindergroepen in hun geheel, noch ten aanzien van het individuele kind sprake van een weloverwogen behandelingswijze, welke een opvoeding of heropvoedingsplan tot achtergrond had.'³⁷ Er was geen ruimte voor een meer individualiserende, persoonsgerichte aanpak. Er was geen diagnostiek, de bestaande situatie maakte een orthopedagogische behandeling onmogelijk.

---

³⁷ Nelleke Bakker, Jan Noordman & Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006, pp. 404-405.

Wetenschappelijke inzichten stuiten in de praktijk op weerstand of drongen er hoegenaamd niet door. Een ruime meerderheid van het personeel was ongeschoold en had geen opleiding genoten.

De bedoeling van de werkgroep was om te onderzoeken of er tussen de verschillende instellingen geen differentiatie kon worden aangebracht, zodat de verschillende categorieën jongeren uit elkaar konden worden gehaald en een op hun problemen gerichte behandeling zouden kunnen krijgen. De toestand die zij aantroffen was echter zo minimaal op orde dat de werkgroep op grond daarvan geen voorstellen tot verdere specialisering kon doen. Intern beraad was noodzakelijk en dat vlotte niet echt. Uiteindelijk zou het eindrapport pas in 1959 openbaar worden.

Wat houdt verandering tegen?

Het tekent de inertie in de naoorlogse residentiële jeugdzorg, toen veelal nog aangeduid als 'gestichtsverpleging'. Terwijl buiten de inrichtingen de wetenschappelijke interesse en inzichten in opvoedingsvragen en stoornissen van kinderen toenemen, dringen deze gedurende de jaren vijftig en een groot deel van de jaren zestig maar moeizaam door tot de inrichtingspraktijk. Dat heeft een aantal oorzaken:

- Inrichtingen maken niet zozeer deel uit van een nationaal bestel van jeugdzorginstellingen, maar in de eerste plaats van hun geloofsgemeenschap. Ze zijn in overgrote meerderheid katholiek of protestant. Van oudsher tonen deze vormen van particulier initiatief zich in Nederland wantrouwend ten opzichte van de rijksoverheid. Wat van buiten komt wordt al snel waargenomen als bedreigend voor het geloof. Wetenschappelijke kennis en nieuwe pedagogische inzichten worden daardoor niet – om het voorzichtig uit te drukken - onmiddellijk omarmd.

- Er bestaan geen eenduidige kwaliteitsstandaarden, ook niet over basale zaken als medisch-hygiënische verzorging. De overheid vraagt alleen financiële verantwoording. Gerichte controle en inspectie van het inrichtingsklimaat ontbreken; het particulier initiatief controleert zichzelf. Wie in deze culturen zou willen innoveren, spreekt dus al snel een negatief oordeel uit over de bestaande praktijk. Er zijn niet zoveel mensen die de moed en de autoriteit hebben om zo'n koers in te zetten.

- Leidinggevenden en bestuurders maken onderdeel uit van een netwerk van lokale notabelen. Ze zijn vanwege hun maatschappelijke positie in functie getreden, niet vanwege hun kennis van zaken over de zorg voor de categorie kinderen die in de inrichtingen en tehuizen terecht komen. Henk Hofland omschreef deze bestuurders in zijn boek *Tegels lichten*, met de veelzeggende ondertitel *Ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*, als een elite die zich kundig afgrendelt van de buitenwacht. Zij spreken de taal van het gezag die voortdurend 'de indruk wekt dat er niets gebeurt dat voor de gewone burgers van belang is.' Uit alles spreekt de verzekering dat 'bezorgdheid niet op zijn plaats is aangezien ieders lot in goede handen is'.³⁸

- Over de organisatie van het dagelijks leven in de inrichting houden de verantwoordelijken er traditionele opvattingen over na. Niet zelden om praktische redenen: met de beperkte middelen zijn de grote groepen met vaak lastige kinderen het makkelijkste in het gareel te houden in een disciplinair regime. Zo'n regime is alleen te handhaven als er effectieve sancties bestaan voor degene die zich aan de discipline onttrekt. Een arsenaal in heftigheid en zwaarte olopemde straffen is voor zo'n regime onmisbaar.

- Veel inrichtingen waren, mede als gevolg van hun afgelegen ligging, levende bewijzen van wat de socioloog Goffman in zijn klassiek geworden boek *Asylum* in 1961 als 'total institutions' zou typeren. Het hele leven speelde zich af op de inrichting, alles was er aanwezig. Voor geen enkele activiteit hoefde de kinderen de grens over. In alles werden kinderen gecontroleerd en onder toezicht gehouden. Ze raakten vervreemd van de samenleving, contacten met hun naasten (die vaak als oorzaak gezien werden van hun problemen) waren sporadisch. Als ze de inrichting verlaten wisten ze niet waar ze aan toe zijn, aldus Den Otter, die in 1963 een studie publiceerde over de ervaringen van voogdijkinderen. Zij vat het als volgt samen: 'Ineens neergezet in de zozeer begeerde vrijheid van de maatschappij stonden zij daar alleen, hulpeloos en onbegrepen, als iemand die plotseling

---

³⁸ H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de Autoriteiten in het land der voldongen feiten*. Amsterdam, 1972, pp. 96-97.

ontwaakt in een hem totaal onbekende beschaving, waar de mensen, hun normen en zeden hem volkomen niet “eigen” zijn.³⁹

○ Omdat de inrichtingsorganisatie in de eerste plaats is gericht op het handhaven van de orde van grote leefgroepen is er voor individuele benadering van kinderen geen ruimte. Daar is ook geen personeel voor. Vanuit de oude organisatiestructuur valt dus de stap naar nieuwe behandelvormen heel moeilijk te maken.

Taal van de psychologen is te abstract voor groepsleiders

Deze institutionele cultuur bepaalt de omstandigheden waarmee personeel en kinderen/jongeren dagelijks met elkaar in de weer gaan.

○ Dat personeel is in meerderheid ongeschoold. Ze zijn nauwelijks getraind. Het salaris is zo laag dat medewerkers er geen gezin van kunnen onderhouden, wat de selectiemogelijkheden beperkt. Voor de groepen in de jongenstehuizen staan vrijwel altijd jonge ongetrouwde mannen die verder weinig andere mogelijkheden hebben op de arbeidsmarkt. Het verloop is groot, want als de mannelijke werknemers een gezin stichten moeten ze naar beter betaald werk omzien. Bij de meisjesinternaten zijn ook vrouwen in dienst, maar als deze gaan trouwen, moeten ze zich aan het huishouden gaan wijden. Met andere woorden: het verloop is groot. Bovendien, zo wordt in bestuurlijke kringen wel eens verzucht, lijken de opvoedingsgestichten in deze omstandigheden mensen aan te trekken met ‘tegen-natuurlijke neigingen’.⁴⁰

○ Dit personeel wordt geacht te werken met vaak problematische kinderen, kinderen die onberekenbaar zijn, soms gewelddadig, vaak lastig. Hoe daar mee in groepsverband om te gaan? Veel van deze kinderen tarten de orde van de inrichtingen en zijn alleen te handhaven als zij onderworpen worden aan het regime. Zonder dwangmaatregelen en waar nodig geweld lukt dat niet.

○ Groepsleiders functioneren vooral als opzichters, als hoeders van orde en rust. Groepen tellen een minimale grootte van 25 jongeren, en vaak meer, die door één groepsleider in toom gehouden moet worden. Hun mogelijkheden om corrigerend op te treden naar kinderen en groepsprocessen zijn beperkt. Zeker als er spanning op komt kunnen zij weinig anders dan overgaan tot harde sancties, straffen, isoleren of het toepassen van geweld. Sterker, hardhandigheden horen – aldus de common sense onder het ongeschoolde personeel – bij het soort jongeren. In de sociale lagen van de samenleving waar zij doorgaans uit afkomstig zijn wordt geen andere taal gesproken.

○ Waar hoger opgeleid personeel (psychologen, orthopedagogen, psychiaters) in dienst is getreden van een inrichting is er een verschil tussen de theorie en de praktijk. Voor de niet-geschoolde groepsleiders is de taal van de psychiater of psycholoog vaak te abstract. Hun analyses gaan niet over de dagelijkse voorvallen waarmee het personeel in de leefgroepen te dealen heeft - het gaat niet over seksueel aanmatigend gedrag, niet over onderlinge agressie. Ook handboeken die in omloop zijn, zoals het veel gebruikte *Kind in de inrichting* van de psycholoog M.J.AQ. van Spanje, helpen de medewerkers op de groepen niet echt. Ze vinden het maar vaag en missen bruikbare tips voor in de praktijk. Nieuwe pedagogische en psychologische kennis vindt in deze omstandigheden nauwelijks zijn weg naar de dagelijkse omgang met kinderen.⁴¹

‘Ik heb me daar zo verschrikkelijk alleen en klein gevoeld’

Er zijn niet zo heel veel verhalen van kinderen die in deze omstandigheden langere tijd in de jaren vijftig en zestig verbleven in een tehuis of jeugdinstelling. Maar de verhalen die wel bekend zijn, getuigen regelmatig van een enorm gevoel van op jezelf terug geworpen te zijn. De meeste kinderen waren in het geheel niet voorbereid op de plaatsing. Van de ene op de andere dag kwamen ze in een voor hen totaal onbekende situatie, waar ze zich staande moesten zien te houden. Dat veroorzaakte

---

³⁹ Den Otter, 1963, p. 114. Citaat ontleend aan: J.H.G. Dekker, a.w., pp. 245.

⁴⁰ Maurice van Lieshout, *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. BigBusinessPublishers, 2014, p. 101.

⁴¹ Geertje Dimmendaal, a.w., p. 52.

bij veel van hen een permanent gevoel van onveiligheid en machteloosheid ten opzichte van de mensen die over hen beschikten.⁴²

De kinderen werden in de tehuizen zonder enige uitleg op de groep geplaatst. Groepsleiders waren niet van hun komst op de hoogte.⁴³ De benadering is massaal, de enkeling bestaat niet, alleen de groep bestaat. Een eigen kastje op de slaapzalen was uitzonderlijk. Er bestaat geen vertrouwensband tussen groepsleiders en kinderen. De groep en groepleid(st)ers staan doorgaans tegenover elkaar. Of zoals Frans, die tussen 1959 en 1965 van zijn twaalfde tot zijn zeventiende in het protestantse Valkenheide in Maarsbergen (Utrecht) verbleef, het samenvat: 'Ik heb me daar zo verschrikkelijk alleen en klein gevoeld. Ze lieten je niet in je waarde, namen je niet serieus en praatten niet me je.'⁴⁴

Ook de groep biedt geen bescherming. Als je onderaan vertoefde in de pikorde van de groep moest je voortdurend op de hoede zijn op de hogere machten die niet zelden met (het dreigen van) geweld de hiërarchie handhaafden of je soms tot handelingen konden dwingen die riskant waren en waar straf van de leiding op stond. Was je lastig of kon je je moeilijk beheersen dan wachtten al snel sancties die konden variëren tot het onthouden van eten, koude douches, isolatie of fysiek geweld. Had je het ongeluk in bed te plassen dan kon je zomaar voor de hele groep te kijk worden gezet en mocht je met je met je lakens op de binnenplaats gaan staan. En was je onhandelbaar dan werd je al snel naar een andere inrichting overgeplaatst. 'Klagen bij de directie had geen zin, want de groepsleiding kreeg toch altijd gelijk en werd altijd geloofd.'⁴⁵

'Geen bezwaren van ernstige aard'

Van een zelfde gevoel van onmacht geven veel kinderen blijkt die onderdak vonden bij pleeggezinnen, waar tot ver in de jaren zestig jaarlijks ruim negenduizend kinderen zijn ondergebracht.⁴⁶ Zij zijn geheel overgeleverd aan de gezinnen waar zij terecht komen. Vaak gaat dat goed en worden de kinderen liefdevol opgevangen, dat gebeurt vooral door pleegouders die zelf geen kinderen hebben. Maar als dat niet zo is zijn kinderen volledig op zichzelf aangewezen en kunnen zij met hun verhaal nergens heen. Klagen wordt al gauw gezien als een vorm van ondankbaarheid.

Tekenend voor hun positie is de wijze waarop officier van justitie A.H. Servatius eind jaren veertig verslag doet van een enquête onder pupillen die tussen 1907 en 1947 onder de verantwoordelijkheid van de Voogdijvereniging Kinderzorg uit Zwolle werden verzorgd. Het overgrote merendeel van de kinderen kijkt daar, aldus Servatius, met goede herinneringen op terug. Maar dat komt ook omdat de auteur klachten over de te strenge opvoeding, het niet-opgenomen zijn in het gezinsverband, het achtergesteld worden ten opzichte van de eigen kinderen, tewerkstelling, te weinig zakgeld, de vele wisselingen van pleeggezin, niet serieus neemt. Dat zijn 'geen bezwaren van ernstige aard', aldus de Zwolse Officier van Justitie.

Maar het zijn wel de klachten van pleegkinderen die in latere onderzoeken steeds opnieuw opduiken. Veel pleegkinderen kwamen uit de grote stad en kwamen uiteindelijk bij een boerenfamilie in een dorp terecht. Ze voelden zich niet thuis in het pleeggezin en werden niet geaccepteerd in de dorpsgemeenschap. Ze waren vanaf het begin buitenstaanders en werden vaak ook als zodanig behandeld. In het gezin werden ze vooral gebruikt als extra arbeidskracht, die moest werken voor de kost. Pleegkinderen verruimden zo het vaak krappe gezinsbudget; ze droegen bij aan de werkzaamheden en er werd een vergoeding voor ontvangen. Kinderen voelden - zo bleek

---

⁴² J.H.G. Dekker, a.w., p. 171, 176. Dimmendaal, a.w., pp. 146-190.

⁴³ J.H.G. Dekker, a.w., p. 177, refereert aan Koekebakker, 1959, p. 229

⁴⁴ J.H.G. Dekker, a.w., p. 253; Ontleend aan: M. Goorhuis en G. Meyknecht, *Ik dacht dat ik uit logeren ging... 10 jaar Associatie Jeugdzorg*. Sneek: MGM-producties, 2006, pp. 9-13

⁴⁵ J.H.G. Dekker, a.w., p. 193; G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging kindzorg te Rotterdam*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1963, p. 113.

⁴⁶ Voor een overzicht van deze ervaringen, zie J.H.G. Dekker, a.w., pp. 236-251.

achteraf uit hun verhalen – heel goed aan dat hun economische nuttigheid de belangrijkste drijfveer was van hun pleegouders.

Kinderen hadden ook vaak het gevoel gedumpte te worden als ze niet aan de verwachtingen voldeden of als er teveel spanningen opraden in het gezin. Ze waren van de ene op de andere dag in het gezin geplaatst, en ze konden ook van de ene op de andere dag eruit verwijderd worden. Uit het onderzoek onder voogdijkinderen dat Den Otter in 1963 publiceerde bleek dat van de kleine 200 onderzochte kinderen die in pleeggezinnen waren ondergebracht ongeveer de helft tenminste een keer, maar vaak ook meer, was overgeplaatst.

Net zoals dat in de tehuizen en inrichtingen het geval was ontbrak elke controle op de kwaliteit van de zorg die kinderen ontvingen in de pleeggezinnen. Althans: dat werd overgelaten aan de Voogdijverenigingen, die dat weer toevertrouwde aan de plaatselijke ‘gemachtigde’, die de schakel vormde tussen de Voogdijvereniging en het pleeggezin. Meestal waren dat notabelen uit de lokale gemeenschap – notarissen, predikanten, onderwijzers en dan vooral hun vrouwen. Deze gemachtigde kende het pleeggezin (vaak hadden ze het gezin zelf geworven en aangemeld bij de Voogdijvereniging), waardoor ze door de kinderen moeilijk als vertrouwenspersoon gezien kon worden. Hun contacten beperkten zich ok meestal tot de pleegouders, met de kinderen werd niet of nauwelijks gesproken. Kinderen durfden ook hun mond niet open te doen uit vrees voor repercussies of om overgeplaatst te worden naar een inrichting, wat voor de meesten een waar schrikbeeld was.

Groei zet gewoon door

Het intrigerende van de jaren vijftig en jaren zestig is dat de in zichzelf gekeerde institutionele inrichtingscultuur zich wist te handhaven tegen beter weten in. Het belang van individuele behandelingen, van gerichte diagnostiek, van professionele begeleiding was bekend, de kennis daarover was in ontwikkeling, maar de wereld waarin het zijn toepassing moest vinden toonde zich moeilijk bereikbaar en begaf zich pas eind jaren vijftig schoorvoetend op het pad van voorzichtige experimenten. Van een richtinggevende rol van de rijksoverheid was geen sprake.

De inrichtingen werden van hogerhand, dat wil zeggen door hun politieke of religieuze leiders, ook niet echt tot een nieuwsgierige houding gestimuleerd. Integendeel, het Bisschoppelijk Mandement dat de leiding van de katholieke kerk op 1 mei 1954 uitvaardigt is in dit opzicht veel betekenend. Het Mandement wil een oproep zijn aan katholieken om zich maatschappelijk in te zetten, maar dat dan toch vooral en alleen binnen katholieke organisaties. Een goede katholiek beweegt zich in eigen kring, en is eigenlijk geen katholiek meer als hij of zij zich aansluit bij andere organisaties. De impliciete boodschap is duidelijk: of het nu socialisme is of nieuwlichterij over opvoeden; wij als katholieken moeten daar niet zonder meer mee in zee gaan; hou het buiten de deur. Een boodschap die in menig katholiek notabelenbestuur serieus is opgevat.

Daar kwam bij dat de groei van de tehuisopvoeding gewoon doorzette, vooral van de tehuizen en instellingen die een levensbeschouwelijke grondslag kende, onafhankelijk van wat er precies binnenskamers gebeurde. Telde Nederland pas voor de oorlog zo’n 125 inrichtingen, in 1963 was het aantal gegroeid tot zo’n 250 met een capaciteit van ruim 16.000 plaatsen. Dat waren plaatsen waar uit huis geplaatste kinderen een plek kregen. Maar daarnaast kende Nederland nog inrichtingen in allerlei soorten en maten; van overheidswege de rijksopvoedingsgestichten, tuchtscholen en VBS-internaten (Vorming Buiten Schoolverband), gefinancierd door het ministerie van Onderwijs; van particuliere zijde gestichten al dan niet met paviljoensystemen, tehuizen met beperkte vrijheid, tehuizen voor werkende jongens en meisjes.⁴⁷

Mulock Houwer, die vaak in het buitenland een kijkje nam, liet geen gelegenheid onbenut om te melden dat geen land zoveel variaties in inrichtingen kende als Nederland. De sector groeide

---

⁴⁷ Op basis van het jaarverslag 1953 van het ministerie van Justitie (afdeling Kinderbescherming) telt Van der Ploeg voor alle vormen van jeugdopvang, dus inclusief die voor ‘normale jongeren’ maar liefst 16.000 goedgekeurde tehuizen, waarvan ruim 85 procent een christelijke signatuur kent. Zie: J.D. van der Ploeg, ‘Een eeuw tehuizen: van idealisme naar professionaliteit’, p. 75, in: R. de Groot en J.D. van der Ploeg (red.), *Het kind van de eeuw: het kind van de rekening?* Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 1999.

vooral in de breedte, er was maar heel weinig specialisatie voor specifieke groepen kinderen. De tehuizen voor kinderen met een relatief lichte problematiek schoven kinderen die niet in hun straatje pasten door naar andere instellingen. Pleeggezinnen deden eigenlijk precies hetzelfde. Zo begonnen nogal wat kinderen aan een zwerftocht langs tehuizen en pleeggezinnen.⁴⁸

Eind jaren vijftig deed Mulock Houwer zelf onderzoek om daarin tot dezelfde conclusie te komen als de commissie-Koekebakker: pedagogische visies en pedagogische plannen ontbraken. Eigenlijk was maar één van zijn voorstellen uit zijn naoorlogse schotschrift in de praktijk gebracht. Vanaf 1947 worden overal in het land cursussen Kinderbescherming A en B opgezet. Die tweejarige cursussen, gegeven in de avonduren, moesten het professionele personeel opleveren waarmee het opvoedingsklimaat in de tehuizen zich ten goede zou keren. De Nationale Federatie, waar Mulock Houwer tot 1949 directeur van was, streefde ernaar dat alle personeelsleden in inrichtingen minimaal het A-diploma moesten behalen en degenen met opvoedkundige taken de B-aantekening. Dat streven werd bij lange na niet gerealiseerd. Van de pedagogische medewerkers in de kindbescherming bleek in 1960 slechts 52 procent 'enige op het werk gerichte opleiding' te hebben genoten. De rest, een op de twee medewerkers dus, had helemaal geen vakopleiding gevolgd.⁴⁹

Dat alles tekent de impasse in de naoorlogse jeugdzorg. Vanaf het begin van de eeuw ontfermde zij zich over kinderen waarbij zij ouders het verwijt maakten hun kinderen te verwaarlozen. In feite deed, zo oordelen Bakker en haar collega's in hun standaardwerk *Vijf eeuwen opvoeden* over de voortgang na meer dan een halve eeuw, de kindbescherming vervolgens hetzelfde, en het dramatische was 'dat niemand dat in de gaten had'.⁵⁰

Hoogtepunt van huiselijkheid

Want in het publieke zelfbeeld van Nederland ging het om heel andere zaken. Daar heerste de sfeer van de wederopbouw en de overtuiging dat de operatie gezinsherstel = volksherstel zonder meer succesvol was. Het ideaal van spaarzaamheid en soberheid, van geborgenheid en hygiëne werd in de loop van de jaren vijftig en begin jaren zestig bijna algemeen bewaarheid. En gedisciplineerd uitgevoerd: op een vaste dag in de week waste men zich in een teil of aan de gootsteen, deed moeder de was, en ook kende elke dag van de week zo ongeveer zijn eigen maaltijd: woensdag gehakt en vrijdag vis bijvoorbeeld. Ook werden er eenmaal in de week, meestal op vrijdag, schone kleren aangetrokken. Voor de persoonlijke kledingvoorraad gold als motto: 'Een aan je bast, een in de was, een in de kast.' Alles in het huiselijk leven kende een ijzeren logica.

Mannen waren kostwinners, vrouwen regeerden thuis over het huishouden en over de huishoudkas, de gezagsverhouding tussen mannen en vrouwen, tussen ouders en kinderen was vanzelfsprekend. Het tegenspreken van ouders werd niet geduld. In die sfeer paste ook de uniforme, grauwe hoog- en nieuwbouwcomplexen die in de jaren vijftig vrijwel overal uit de grond werden gestampt en die in de ontwikkeling van de Amsterdamse Bijlmermeer in de jaren zestig een hoogtepunt zouden vinden. In een cultuur waarin burgers zich nauwelijks van elkaar onderscheidden, waarin terughoudend en soberheid norm waren, bouwde men voor iedereen dezelfde soort woning. Niemand had daar toen bedenkingen bij.

De jaren vijftig vormden het hoogtepunt van de Nederlandse gezinshuiselijkheid en daarmee ook de bloeitijd van de radio. Radio luisteren was een typisch familie- en huiskamergebeuren; het apparaat was inmiddels in elk huishouden aanwezig. In 1953 luisterden Nederlanders boven de achttien gemiddeld bijna zestien uur per week. De radio bracht het gezin in de avonduren bijeen. Elke avond was er wel een familieprogramma. De KRO verzorgde het programma *Negen heit de klok*, een programma met sketches, liedjes en muziek. De NCRV zond het programma *Mastklimmen* uit, een radiospel waarbij deelnemers vragen moesten beantwoorden. Een ham vormde daarbij de hoofdprijs. Als men de laatste vraag goed had, mocht men in de mast klimmen en proberen de ham

---

⁴⁸ Geertje Dimmendaal, a.w., 43-44.

⁴⁹ Canon zorg voor de jeugd, venster 1945 Beroepsopleidingen:
http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=15&canon_id=310

⁵⁰ Bakker, e.a., a.w., p. 406.

te pakken. Aan dit programma heeft het Nederlands de uitdrukking 'hamvraag' overgehouden. Van de VARA waren het vrolijke feuilleton *De Familie Doorsnee* (geschreven door Annie M.G. Schmidt) en het gevarieerde zaterdagavondprogramma *De Showboat*. Verreweg het populairste programma was van de AVRO, *De Bonte Dinsdagavondtrein*, die al voor de oorlog was gaan rijden en waarvan vele Nederlanders het beginlied meezongen: *Elke dinsdagavond doet een bonte dinsdagavondtrein / alle huizen aan van ons land, / en hij leert de mensen weer een beetje vrolijk zijn, overal waar hij belandt.*

Nederlanders deden in hun huizen niet alleen steeds vaker dezelfde dingen, ze aten ook ongeveer hetzelfde. Er zijn per hoofd van de bevolking nooit zo veel aardappels gegeten als aan het eind van de jaren vijftig en het begin van de jaren zestig. In acht van de tien huishoudens kwamen 's middags (op het platteland) of 's avonds (in de grote steden) aardappels, groente en vlees op tafel. In 1964 bestond volgens de meeste Nederlandse huisvrouwen de lekkerste maaltijd uit de volgende gerechten: *vooraf*: tomatensoep, kippensoep of groentesoep; *hoofdgang*: kip, biefstuk of karbonade, aardappelen, appelmoes, sperziebonen of doperwtten; *toe*: pudding of vla. Er was bijna niemand die bij het aanhoren van dit lijstje een vies gezicht trok. Integendeel, over smaak werd toen in Nederland niet getwist.⁵¹

De onderstroom komt boven

Toch is dit niet volledige beeld van Nederland zoals dat na de Tweede Wereldoorlog wordt opgebouwd. De overwinning van de kleinburgerlijkheid, de nationale verinnerlijking van de gezinsmoraal en het rijksbrede herstel van traditionele gezagsverhoudingen vormen niet het complete verhaal. Integendeel, de vernieuwingsdrang die met het einde van de Tweede Wereldoorlog de kop opsteekt verdwijnt niet, maar sluimert en blijft als onderstroom aanwezig. Onderhuids broeit er een nieuwe werkelijkheid. De historicus Hans Ligthart heeft deze precaire verhouding tussen wat hij traditie en moderniteit noemt treffend onder woorden gebracht. Hij onderscheidt aan het einde van de jaren vijftig twee Nederlanden:

'Wie naar het eerste Nederland anno 1959 kijkt, ziet op het eerste gezicht een stabiel, traditioneel, streng verzuild en sterk verkerkelijkt land. (...) Achter deze façade van rust en onbeweeglijkheid lag echter nog een ander Nederland. (...) De naoorlogse 'industriële revolutie' begon in de jaren vijftig een economische groei te genereren, die zich in de ogen van de werknemers steeds minder verdroeg met de gematigdheid, de zelfbeheersing en de opofferingsgezindheid die regering, werkgevers, maar ook hun eigen belangenbehartigers aanhoudend van hen vroegen. Wie de beelden van deze twee Nederlanden over elkaar heen legt, valt op hoe uiterst precair en delicaat de balans tussen traditie en moderniteit aan het einde van de jaren vijftig is. De voorgevel van het huis staat nog stevig overeind en lijkt volkomen intact, maar ondertussen zijn de fundamenten flink aan het verzakken (...). Vanaf 1960 steekt een storm op rond dit reeds sterk ondermijnde huis. Die nieuwe krachten worden gevormd door een spreiding van de welvaart en als gevolg daarvan een snelle verbreiding van consumptieartikelen met een diepgaande invloed op de levensstijl van miljoenen gewone Nederlanders: televisies en auto's, respectievelijk verantwoordelijk voor revoluties in communicatie en mobiliteit. (...) Die nieuwe krachten bliezen de vermolmde luiken van het huis open, lieten vrijwel niets van het oude meubilair op z'n plaats (...). De kinderen besloten de bouwval te verlaten en de wijde wereld in te trekken, hun ouders raapten nieuwsgierig de nieuwe, vreemde voorwerpen op, richtten de gehavende huiskamer opnieuw in en fatsoeneerden het buitenwerk zo goed en zo kwaad als het ging.'⁵²

In de jaren zestig wisselen deze twee werkelijkheden stuivertje. De onderstroom komt boven. Achteraf zijn de voortekenen van deze vulkaanuitbarsting makkelijk te herkennen. Vanaf het midden van de jaren vijftig daalde de huwelijksvruchtbaarheid, nam het aantal gedwongen huwelijken en waarschijnlijk ook de seks voor het huwelijk toe – verschijnselen die vooral in de katholieke kerk te

---

⁵¹ Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Lage Landen Hoge Sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Inmerc, 2003; zie het hoofdstuk: 'In Holland staat een huis', pp. 51-71.

⁵² Hans Ligthart, *De eindeloze jaren zestig*, a.w., pp. 72-73.

vuur en te zwaard werden bestreden. De rock 'n roll had het land bereikt, met relletjes rondom de vertoning van de film *Rock around the clock* en niets dan afkeurende recensies van het obscure vrije dansen. De nozems, in 1956 in *Vrij Nederland* geportretteerd door de cineast Jan Vrijman, die aan iedereen schijt hadden.

En zo waren er veel meer signalen dat niet iedereen in het gewenste gareel meeliep. In navolging van het Franse weekblad *L'Express* hield *Vrij Nederland* in 1958 een enquête onder jongeren in Nederland. In Frankrijk had de enquête een generatie jongeren in beeld gebracht die niks met het politieke systeem te maken wilde hebben, maar verder niet erg opstandig was. Dat was in Parijs hard aangekomen. Wat moeten we hier mee? Nu wilde de redactie van *Vrij Nederland* weten hoe het in Nederland zat. Wat is er met de jeugd aan de hand? Moeten we hen vrezen? Of willen ze niks meer? 2300 honderd jongeren tussen de 18 en 30 reageerden en de eveneens jonge socioloog Johan Goudsblom bracht de antwoorden bijeen in een Salamander-pocket onder de titel *De nieuwe volwassenen*. Het was geen schokkend beeld dat uit de vele honderden verhalen naar voren kwam. Maar de antwoorden maakten wel duidelijk dat er een generatie op komst was die minder strak in de leer was, die lossier dacht en die mentaal afscheid aan het nemen was van de wereld waarin hun ouders zich hadden opgesloten. Het was het type volwassenen die de katholieke leiders al zo'n beetje voelden aankomen, een van de redenen dat ze met het amendement waren gekomen. De nieuwe volwassenen waren vrijpostiger over seksualiteit, zagen in tegenstelling tot hun ouders geen overwegende problemen om alleen met een meisje op vakantie te gaan of voor het huwelijk seks te hebben. Ze keerden zich, met andere woorden, tegen de ouderwetsheid van hun ouders.⁵³

Sterker, misschien waren jonge naoorlogse ouders al lang niet zo ouderwets meer als de vooroorlogse generatie. Als in 1950 in Nederland voor het *eerst Baby- en kinderverzorging* van de Amerikaanse kinderarts Benjamin Spock (1903-1998) verschijnt, voltrekt zich iets opmerkelijks. Waar de vertegenwoordigers van het zich ontwikkelende pedagogische psy-netwerk rondom het gezin zich tot het uiterste inspanden om ouders volgens de principes van 'reinheid, rust en regelmaat' te laten opvoeden, sloeg Spock een veel gemoedelijker toon aan. Hij was veel luchthartiger voor ouders dan de strenge Nederlandse opvoedingsdeskundigen, die als uitgangspunt hadden dat ouders hun kind te snel verwendden. En een verwend kind zou een voor de maatschappij onbruikbare volwassene worden. Spock, een vertrouwenwekkende arts die in Amerika naam had gemaakt, ging ervan uit dat het zo'n vaart niet zou lopen. Vooral voor baby's kon je wel wat milder zijn. Aandacht geven als ze huilden zou ze niet meteen in een tiran veranderen. IJzeren regimes zijn nergens voor nodig. De deskundigen waren bepaald niet enthousiast, ze vonden Spocks medische informatie nuttig, maar van zijn pedagogische opvattingen moesten ze weinig hebben. Desalniettemin sloeg het boek meteen aan, terwijl er nauwelijks reclame voor werd gemaakt. Na tien jaar waren er al twaalf drukken verschenen; inmiddels staat de teller op 53.⁵⁴

De vanzelfsprekende hiërarchie ter discussie

Er broeit dus iets in de jaren vijftig. Er is een revolutie op til, alleen voorzag niemand die. Er moest nog iets van de troon gestoten worden. Een realiteit die door de nieuwe, moderne pedagogiek, aangekondigd in Ellen Key's *De eeuw van het kind* niet gezien is, misschien wel niet gezien kon worden. Er is geschreven over de eigen aard van het kind, over ruimte bieden aan de eigenheid, aan de speelsheid, over liefdevol leren en corrigeren, over persoonlijkheidsvorming, over de ontwikkeling van individualiteit; maar zelfs door de meest verlichte pedagogen werd niet getornd aan één natuurlijke vanzelfsprekendheid: het vaderlijke gezag.

Of het nu in het gezin was, of op school, of in de kerk, de parochie, of op straat uiteindelijk waren de verhoudingen hiërarchisch en was er iemand de baas: een man, de vader, de onderwijzer, de pastoor, de agent, de burgemeester. Hoe liefdevol ouders ook waren, uiteindelijk stonden de

---

⁵³ J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen*. Amsterdam; Querido, 1959.

⁵⁴ Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders, 1945-1999*. Assen: Van Gorcum bv., 2004. Ook: Canon zorg voor de jeugd, 1950 Sprock, http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=16&canon_id=240

verhoudingen vast. Hij was de onbetwiste eigenaar van het laatste woord. Dat was een zo vanzelfsprekende rolverdeling, dat de mogelijkheid dat het anders kon niet bedacht kon worden, zelfs niet als de onredelijkheid onmiskenbaar was.

Nieuwe inzichten stelden veel ter discussie, maar niet deze hiërarchie, niet deze natuurlijke grondstructuur. Ook het feit dat nieuwe denkbeelden in de alledaagse praktijk nogal eens genegerd werden door bazige opvoeders die hun geduld verloren en daarbij fysiek geweld niet schuwden, bracht hervormers niet op wezenlijk andere gedachten. Excessen moesten bestreden worden, dat wel, maar uiteindelijk betwistte niemand de hiërarchie. En het informele recht van de sterkste wensten de vaderlijke autoriteiten ook niet uit handen te geven. Niet in het gezin; niet in het onderwijs, niet op straat, niet op de werkvloer, nergens niet. Het wettelijk verbod op lichamelijke straffen in het onderwijs; het genuanceerde verhaal over natuurlijke straffen, de pedagogische reglementering van het gebruik van strafinstrumenten, dat alles had het excessieve ranselen wellicht enigszins beteugeld, maar de hardhandigheid bepaald niet uitgebannen.

De nieuwe opvoedingstheorie had het daarom als puntje bij paaltje kwam, als zich bijzondere situaties voordeden, als de onderdanen zich niet als zodanig gedroegen of hun kont tegen de krib gooiden, nooit kunnen winnen van de aloude praktijk, simpelweg omdat zij deze vanzelfsprekende hiërarchie buiten beschouwing had gelaten. Ze waren niet in staat om onder ogen te zien dat opvoeden niet alleen een kwestie was van inzicht in de kinderziel, van welwillendheid, liefde en empathie is, maar in de praktijk ook een vorm van gezagsuitoefening waarin vloeiende overgangen bestonden tussen redelijkheid, machtsvertoon en wellust.

Die dynamiek bleef onbesproken en werd niet geproblematiseerd. Daarom deden de meeste mensen vergoelijkend als vader eens hard uithaalde naar zijn onwillige kroost. Daarom bleven na de oorlog ouderwetse directeuren in de gestichten aan het roer die geen echte aandrang voelden om haast te maken met het doorvoeren van moderne pedagogische inzichten. Daarom werden machtswellustige praktijken door de vingers gezien en goedgepraat door ze toe te schrijven aan het gedrag van de jongeren. Wie niet luisteren wil moet voelen – ach, het hoorde er nu eenmaal bij. Niemand voorzag dat om een echte gelijkwaardige pedagogische verhouding aan te gaan de vanzelfsprekende macht van de vaders, die zich op vele niveaus van de samenleving weerspiegelde en onaantastbaar leek, dat die macht gebroken moest worden. Precies in die lacune voorzagen de jaren zestig. Zij luidden de val van de vaders in.

Het wankelende gezag

Er gebeurde veel in de jaren zestig. Tal van ontwikkelingen spannen samen en banen zich een weg naar buiten, naar het publieke toneel. Het onderhuidse Nederland, waar Ligthart op wijst, dringt, duwt, dendert naar de oppervlakte. Wat verstopt is, komt in zicht. Voor de mensen die in Nederland de dienst uitmaken komt de uitbarsting als een complete verrassing. Ze weten niet hoe ze het hebben. Ze worden openlijk getart, belachelijk gemaakt, zetten de beproefde middelen in (publieke afkeer, politieoptreden), maar alles wat ze doen krijgt een averechtse werking. Het ontzag lijkt in een paar jaar te verdampen.

De vlam slaat midden jaren zestig in de pan als in Amsterdam een klein groepje twintigers tot hun eigen verbazing wekelijks de krant haalt en zelfs de aandacht weet te trekken van buitenlandse media. Ze noemen zich Provo's. Ze delen *Provokaatsies* uit, stencils met opruiende taal over de politie en het koningshuis, en ze voeren ludieke acties die nog niet eerder in Nederland zijn vertoond. Ze maken blaadjes waarin de spot gedreven wordt met het Hoogste Gezag (Koningshuis) en waarin de oudere 'spruitjesetende' generatie als 'klootjesvolk' te kijk wordt gezet.

Onder leiding van de antirookmagiër Robert-Jasper Grootveld, in Amsterdam al sinds 1961 een opvallende verschijning, komen de Provo's vanaf augustus 1965 elke zaterdagavond om twaalf uur bijeen voor een happening bij *Het Lieverdje* op het Spui – een standbeeld geschonken door de Amerikaanse sigarettenfabriek Hunter. De vreugdevuurtjes en Grootvelds *Ughe, ughe, ughe-song* schieten de politie vanaf de eerste happening in het verkeerde keelgat en sindsdien eindigde vrijwel elke zaterdagavondhappening in een chaotische veldslag met de politie.

Deze lacherige opstandigheid breidde zich vanaf die hete zomer van 1965 snel uit. Jongeren voerden op tal van pleinen in het land een ware beeldenstorm uit. In Utrecht richtten jongeren hun aandacht op het fonteinbeeldje *De Ambtenaar* achter het stadhuis, in Heerlen verzamelden ze zich bij *de Zuil van Coriovallum*, in Kerkrade dansten ze rond *D'r Joep* op de markt, in Maastricht waren er happenings bij *Maastrichter Gijs*, in Arnhem bij *De Gele Ridder* voor de AMRO-bank. Tientallen jongeren werden in de buurt van deze standbeelden door de politie in de boeien geslagen. In nogal wat steden verschenen ook min of meer opruiende, ludieke blaadjes. In Maastricht, waar de beweging Luuks heette, vond het blad *Ontbijt-op-bed* gretig aftrek. In Groningen ergerden de autoriteiten zich aan *Scandal*, in Rotterdam heette het *Desperado*, in Leiden *Oopi*, in Leeuwarden *Dingetje*, in Den Haag *Lynx* en in Utrecht *Volte*.

Vanaf september 1965 verscheen bovendien *Hitweek*, een jongerentijdschrift dat zich de spreekbuis noemde van 'beat, lang haar en underground'. De redacteurs Willem de Ridder en Peter Muller schreven in het eerste nummer: 'We zijn van mening dat de ouderen bang van ons, tieners, zijn. Er is angst voor de vasthoudendheid en het razendsnelle improvisatievermogen waarmee wij de dingen aanpakken. De jaren, nee: eeuwenlang volgehouden onderschatting van de jeugd is met het verschijnen van *Hitweek* tot een absolute stop gekomen.'

De autoriteiten voelden zich zo in het nauw gedreven dat ze de opstand met harde hand de kop in probeerden te drukken. Demonstranten werden gearresteerd als ze krenten uitdeelden of een bevriend staatshoofd beledigden. Elke actie van het gezag leverde de opstandige jongeren het bewijs van hun gelijk. Harry Mulisch, die in *Bericht aan de rattenkoning* verslag deed van deze explosieve chemische reactie tussen ludieke jongeren en vertwijfeld gezag, constateerde vol leedvermaak dat 'het hart van iedere chemicus sneller begon te kloppen toen hij zag dat bovendien de politie systematisch olie op het vuur begon te gieten'. De 'regenten' streden overal in het land een verloren strijd.

Het zijn niet alleen jongeren die tegen het traditionele vaderlijke gezag, in een woord weggezet als regentendom, in opstand komen. Ook de andere groep ondergeschikten in de gezinshiërarchie komt in beweging. In 1967 schreef Joke Kool-Smit een grimmig essay in *De Gids* onder de titel 'Het onbehagen bij de vrouw', waarin ze de vloer aanveegt met de in de jaren vijftig zo bewierookte romantische voorstelling over het huisvrouwenbestaan als 'vak' en 'roeping'. Aan het huishouden was volgens haar geen enkele eer te behalen, laat staan dat er een identiteit of status aan ontleend kon worden.

Deze tekst vormde het startschot voor wat als de tweede feministische golf de geschiedenisboeken in zou gaan, een collectieve poging van vrouwen om aan het lot van 'huisvrouw' te ontsnappen. Provocerende Dolle Mina's, actievoerende leden van organisaties als Man Vrouw Maatschappij, maar ook organisaties als de NVSH, waarin gepleit werd voor een andere, vrijere seksuele moraal, mogelijk gemaakt door de verspreiding van *De Pil*, brachten het beeld van het gezin, met vader die op zondag het vlees aansnijdt, met moeder gedienschtig aan het aanrecht en met kinderen die met twee woorden spreken, definitief aan het wankelen.

Geweld wordt een risicofactor

Zoals gezinsherstel volksherstel was, zo betekende de opstand tegen de vaders een opstand tegen nagenoeg alle autoriteiten. Of het nu huurders waren, bewoners van stadsvernieuwingsgebieden, patiënten in een psychiatrische inrichting, studenten op universiteiten en hogescholen, dienstplichtige militairen, vrijwel geen maatschappelijk terrein bleef gevrijwaard van een beweging waarin patiënten, werknemers, bewoners, scholieren of studenten zeggenschap eiste. Het is een emancipatie- en democratiseringsbeweging van de oude onderdanen het *ancien regime*, het regentendom, met als grootste gemene deler het antiautoritaire karakter.

Na de eerste overrompeling weten de gezagsdragers zich overigens snel aan te passen. James Kennedy beschrijft in zijn boek *Nieuw Babylon* hoe de autoriteiten wonderbaarlijk snel beginnen mee te bewegen met de nieuwe inzichten. Politici wisselen nette pakken in voor corduroy jasjes, de haren groeien mee met de beweging, het gezag toont zich in een spijkerbroek. Juist in deze opmerkelijke meegaandheid verschilt Nederland wezenlijk van andere Europese landen waar vergelijkbare

ontwikkelingen optraden, maar waar de autoriteiten zich vooral schrap zetten. De Nederlandse politieke cultuur was door haar consensuskarakter vooral toegerust op het vermijden van conflicten. Echte vernieuwing delfde in die praktijk vrijwel altijd het onderspit, zoals Mulock Houwer en de zijnen bij voortduring hadden ondervonden. Pas toen het huis op instorten stond, konden ze er ongehinderd aan toegeven. James Kennedy zegt daarover:

‘Waar in Nederland wel verschilde van andere landen, dat is de afkeer van de Nederlandse autoriteiten voor conflicten en geweld, gekoppeld aan de overtuiging dat het beter is de onvermijdelijke stroom ‘moderne’ ontwikkelingen te kanaliseren dan die te stuiten. Deze zienswijze werd niet alleen gedeeld door de ‘progressieve’ leiders, maar evenzeer door de ‘conservatieve’. Er was noch heldenmoed, noch tragiek in het spel; de Nederlandse autoriteiten misten niet alleen de mogelijkheid, maar vooral ook het inzicht en de wil om weerstand te bieden aan dezelfde ontwikkelingen waartegen hun collega’s in andere landen zich wel zouden verzetten.’⁵⁵

Het gezag verdwijnt niet; het neemt een andere gedaante aan. Zelfs de politie komt na de wekelijkse veldslagen rondom het Amsterdamse Lieverdje in de hete zomer van 1965 tot bezinning dat het niet erg zinvol is om bij elke happening de lange lat te trekken, charges uit te voeren en arrestaties te verrichten. Er treedt, zo hebben verschillende politieonderzoekers achteraf geconcludeerd, een opmerkelijke verandering op, die misschien wel symbool staat voor wat er in de hele samenleving verandert.

Het oude politieoptreden was tamelijk simpel. De politie bewaakt de orde. Dus als zich ergens een verstoring voordoet dan wordt het corps geacht de orde te handhaven. Dat doen ze door in eerste instantie te dreigen met geweld. Als dat tot blijvende ongehoorzaamheid leidt, dan wordt het geweld ook toegepast door met geheven sabel en gummiknuppel op te treden. Mochten het zo zijn dat burgers tegengeweld (stokken, stenen, vuurwerk) dan heeft de politie het recht om daar in geweld overheen te gaan: paarden, vuurwapens, tanks. Het is deze klassieke logica van de staat vs straat die in feite in het klein altijd ook in het klein nog in de meeste huishoudens heeft bestaan. Alleen heeft daar uiteindelijk niet de politie, maar de vader het ‘monopolie’ op geweld in het geval van ordeverstoringen en aanhoudende ongehoorzaamheid van gezinsleden.

Maar na 1965 treden er, volgens de socioloog Van Reenen, in de geweldsrol van de Nederlandse politie ingrijpende veranderingen op. Hij introduceert daar een mooi begrip voor: de geweldswaardigheid van uitdagingen verschuift. Waar men vroeger blind de knuppel voor trok, laat men nu lopen. Het is het geweld niet waardig. Men gaat slimmer en doordachter reageren. De politie probeert preventief te werken en baldadige groepsvorming slim te voorkomen. De doelstelling van de politie bij dreigende escalaties verandert ook. Men wil het gezag niet koste wat kost handhaven, maar men wil het gedrag van de groep beheersen. De politie heeft niet langer één strategie, maar gaat haar handelingsrepertoire variëren en uitbreiden. Niet omdat ze tegen het toepassen van geweld zou zijn, maar omdat de politieautoriteiten heel goed door hebben dat de toepassing van geweld door de overheid van een volslagen vanzelfsprekend mechanisme een tamelijk riskant middel was geworden. De publieke opinie, ja zelfs *de Telegraaf*, kon zich er zomaar tegen keren.⁵⁶

Van bevelshuishouden naar onderhandelingshuishouden

Dus nodigde de Amsterdamse politie na maandenlang meppen de stom verbaasde provo-leiders uit voor een gesprek. Een methode die al snel overal gevolgd wordt waar jongeren in opstand komen, huizen kraken, universiteitsgebouwen bezetten of anderszins blij geven van hun ongenoegen. In tal van gemeenten wordt de portemonnee getrokken voor het oprichten van open jongerencentra, waar de jeugd zich te buiten kan gaan aan experimenten. Er kwam medezeggenschap op de universiteiten,

---

⁵⁵ James Kennedy, *Nieuwe Babylon in aanbouw*, 1995, p. 21.

http://www.dbnl.org/tekst/kenn002nieu01_01/kenn002nieu01_01.pdf

⁵⁶ P. van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie*. Dissertatie. Alphen aan den Rijn: Samsom. De weergave in de tekst is ontleend aan: A. Hoogerwerf, *Geweld in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996, p.14.

er volgde een wet op de ondernemingsraden, medewerkers kregen inspraak bij benoemingen van hun collega's; het gezag moest zich op alle terreinen opnieuw uitvinden. De snelle groei van de publieke sector, de toestroom van een grote groep jongeren uit de naoorlogse generatie die in het hoger onderwijs kennis had gemaakt met de inzichten van de menswetenschappen, maakten deze zoektocht gemakkelijker. De babyboomgeneratie, zoals ze later in de geschiedenisboeken geboekstaafd werd, mocht de nieuwe omgangsvormen zelf in de praktijk brengen. Ze werden de professionals van hun eigen programma.

Dat proces voltrok zich natuurlijk niet zonder verzet, weerstand, doorgeschoten (links) radicalisme en onredelijkheid. Niet overal grijpt de geest van democratisering even voortvarend om zich heen. Niet iedereen weet zo snel van repertoire te veranderen als de politie. In grote delen van het land weten oude traditionele verhoudingen zich nog geruime tijd te handhaven. Zo raakt de aanduiding *biblebelt* in zwang, als een Randstedelijke typering van de landstrook die in de ogen van de nieuwe elites als achtergebleven gebied beschouwd kan worden

De confrontatie tussen het oude gezag en de nieuwe vrijheid speelt zich het meest ingrijpend af in de huiskamers, die het decors worden van woedende woordenwisselingen en slaande deuren. Te harde muziek, te lange haren, te late tijdstippen van thuiskomst, drugsgebruik, de vrijgevochten seksuele moraal, het samenwonen – het leverde binnenskamers oorlogstaferelen op. Niet overal op hetzelfde moment, de ene ouder was inschikkelijker dan de andere, maar de oplopende spanningen splijten menig gezin, zelfs die waar de vaders zich buitenshuis als progressief doen gelden. De latere politieonderzoeker Jurjen Rood mocht dat aan de lijve ervaren toen hij zich in de lange jaren zestig als scholier liet inspireren door de antiautoritaire literatuur en idem dito beweging en daarbij in de persoonlijke levenssfeer recht tegenover zijn verder behoorlijk ruimdenkende vader kwam te staan:

'Streng vaderlijke autoriteiten waar je ontzag voor diende te hebben was ook in de opstandige jaren zestig en ook in Amsterdam-Zuid geen uitzondering, maar gewoon regel. Als je dat ontzag niet had, dreigde er meestal straf, dat wil zeggen: lichamelijke straf. Ik weet niet of mijn mede-activisten thuis geslagen werden, daar hadden we het nooit over. Ik werd dat wel. Niet vaak, maar vaak genoeg om mijn vader uitsluitend te zien als een figuur om bang voor te zijn.'⁵⁷

Het geeft aan dat de vaders hun posities niet zonder meer prijsgaven. Er werd om gevochten, door jongeren en door vrouwen die het patriarchale machtsvertoon tot in de intieme sfeer van de seksualiteit ter discussie stelden door het persoonlijke tot politiek te verklaren. Daarmee verdwenen die oude vormen van machtsvertoon natuurlijk niet. Ze zijn er tot op de dag van vandaag. Maar in feite gebeurde in de huiskamers hetzelfde als binnen het politieapparaat. De machtsmiddelen verloren hun vanzelfsprekendheid en legitimiteit. Sloeg vader vroeger met de vuist op tafel (en zo nodig ook op lichaamsdelen) waarmee de zaak gedaan was. Basta! Klaar! 'Omdat IK het zeg!' Nu voelde vaders zelfs steeds dat zoiets een zwakgebod was, dat het eerder een vorm van falen was dan van gezagsuitoefening.

Een gezagdrager moest een verhaal hebben, moest zich kunnen verantwoorden. Die nieuwe modus maakte de verhoudingen horizontaler. Informeler ook. De aanspreekvorm U (met hoofdletter) verdween, tutoyeren en het elkaar aanspreken op voornamen werd gewoon. In de jaren zeventig maakte de politie reclame voor zichzelf met de leuze: De politie is je beste kameraad. Dat iemand dat zou kunnen verzinnen zou een kwart eeuw eerder enorm op de lachspieren hebben gewerkt.

De socioloog Abraham de Swaan heeft deze culturele omwenteling van 'formalisering naar informalisering' eind jaren zeventig in een schoolmakende formulering weten te vangen: van bevelshuishouden naar een onderhandelingshuishouden.⁵⁸ De tijd van dictaten van vader, leraar,

---

⁵⁷ Jurriën Rood, *Wat is er mis met het gezag?* Rotterdam: Lemniscaat, 2013, p. 101-102.

⁵⁸ Abraham de Swaan, 'Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding', in: *De Gids*, 1979, oratie 28 mei 1979.

dominee, baas of directeur was ten einde. De nieuwe verhoudingen zijn gebaseerd op een horizontale ordening, waarin gezagsdragers (niet langer baas of hoofd maar aangeduid als coördinator of leidinggevende) in gesprek moeten en de voormalige ondergeschikten op voet van gelijkheid tegemoet moeten treden. Wat overigens niet wil zeggen dat er geen machtsverschillen meer zijn. Integendeel, het wordt, zoals zal blijken, alleen een stuk lastiger (en vooral ook tijdrovender) om daar mee om te gaan.

Lof der onmaatschappelijkheid

Deze ingrijpende verandering luidt ook het einde in van het paternalisme in de hulpverlening dat zich vooral richt op de zogenaamde onmaatschappelijke of asociale gezinnen. De jonge socioloog Herman Milikowski formuleert als een van de eersten daarop een scherpe kritiek in zijn proefschrift *Sociale aanpassing, niet-aanpassing en onmaatschappelijkheid*, dat in 1961 verschijnt. Hij baseert zich op veldonderzoek in Leidse volksbuurten, op basis waarvan hij zich kritisch uitlaat over van de praktische en sociologische houdbaarheid van het begrip onmaatschappelijkheid.

Zijn proefschrift werd aanvankelijk door zijn sociologische vakbroeders weggehoond. In recensies meldden ze dat ze niet zonder lachen zijn proefschrift hadden gelezen, zo ridicuul vonden ze het. Maar toen de jaren zestig echt op streek kwamen, verging het lachen hen snel. In 1967 werd het proefschrift opnieuw uitgebracht met een titel die precies in het nieuwe tijdsgewricht paste: *Lof der onaangepastheid*. Het boek beleefde vele herdrukken en was jarenlang verplichte literatuur op sociale academies en universiteiten. Milikowski verzette zich tegen de opgedrongen aanpassing van de 'onderlaag' door de 'bovenlaag' van de samenleving, alsof deze laatste het patent zou hebben op de 'juiste levenswijze'. Ware emancipatie was in zijn ogen totaal iets anders: mensen moesten zich ontwikkelen vanuit hun eigen kracht, hun eigen cultuur. Sterker, misschien was onaangepastheid wel een betere uitgangspositie om wat van het leven te maken dan het afgedwongen aanpassen!⁵⁹

Zijn boodschap klinkt als een verlate echo van het verhaal waarmee Ellen Key in het begin van de eeuw naar aanleiding van haar boek *De eeuw van het kind* in ons land op tournee was geweest. In feite volgen ze namelijk dezelfde redenering. Zoals Milikowski ervoor pleitte dat mensen aan de onderkant van de samenleving recht hadden op hun eigen leven, zo pleitte Key ervoor om het kind als kunstenaar te zien, als uniek verschijnsel, dat zijn natuurlijke gang moet gaan. Weg met de dwang tot aanpassen. Geef mensen hun vrijheid, gun ze de kunst om het naar eigen goeddunken in te richten!

Eind jaren zestig werd die gedachte tot *in absurdum* in de praktijk gebracht toen jonge ouders elke vorm van autoriteit uit de opvoeding wilden verbannen. Zij organiseerden antiautoritaire crèches, daardoor geïnspireerd door de documentaire *Erziehung zum Ungehorsam* (Opvoeding tot ongehoorzaamheid), die de VARA in 1969 uitzond. In West-Berlijn waren radicale studenten AA-Kinderläden begonnen: collectieve crèches waar kinderen Anti-Autoritair (AA) werden opgevoed door hen zo min mogelijk te beperken in hun wensen en driften. In mei 1970 volgde in Nederland de eerste antiautoritaire kresj (ook de spelling moest er aan geloven) in Nijmegen. Een jaar later waren er zo'n vijftien vergelijkbare crèches in en rond de universiteitssteden, waarvan de Prins Constantijn kresj in Amsterdam uitgroeide tot een van de meest spraakmakende.

Het betrof crèches waar zo'n tien tot twaalf kinderen werden opgevangen en waar de begeleiding in wisseldiensten door de ouders zelf werd verzorgd. De omgang met de kinderen moest, aldus een publicatie uit die dagen: 1. De 'fiksatie' van een kind op één ouderpaar tegengaan door het meerdere contactpersonen te bieden. 2. Verhindern dat de gezagsafhankelijkheid van een kind zich in de karakterstructuur vastlegt. 3. Alle ruimte geven aan creativiteit, bijvoorbeeld in het ontdekken van lustaspecten van eigen en andermans lichaam. Tijdens wekelijkse bijeenkomsten namen de ouders de gang van zaken door en toetsten zij de praktijk aan de theorie.

Antiautoritair opvoeden bleek echter een uiterst lastige opgave. In sommige crèches werd het een totale puinhoop en kregen ouders grote (politieke) onenigheid. Regels en corrigerend

---

⁵⁹ Milikowski Herman (1967), *Lof der onaangepastheid, een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*, Meppel: Boom.

optreden bleken uiteindelijk zelfs in een AA-kresj onvermijdelijk. Een flink aantal ging uiteindelijk aan discussies, meningsverschillen en ouderlijke onvrede ten onder, andere 'normaliseerden' en werden opgenomen in het snel groeiende 'reguliere' kinderopvangcircuit. Halverwege de jaren zeventig was het feest voorbij.⁶⁰

Voor het eerst wordt de vuile was buiten gehangen

Natuurlijk bereikte deze nieuwe tijdgeest ook de jeugdzorg. Rondom 1970 faciliteerden veel grotere gemeenten ruimhartig de opkomst van de alternatieve jeugdhulpverlening door de financiering van Jongeren Advies Centra (JAC), waar jongeren terecht konden die van huis waren weggelopen, problemen op school hadden, ontsnapt waren uit jeugdinstellingen of heropvoedingsgestichten of die ongewenst zwanger waren geworden. Deze 'Alternatieve Hulpverlening' werd aanvankelijk vooral gerund door kritische welzijnswerkers, studenten van sociale academies en de universiteiten (vooral uit de menswetenschappen).

Zij hadden forse kritiek op de 'autoritaire' traditionele hulpverlening, die vooral gericht zou zijn op 'disciplineren' van jongeren en bovendien veel te bureaucratisch werkte. Er was ook scherpe kritiek op de 'betuttelende blik' op de nieuwe wegen die jongeren insloegen (experimenteren met drugs, seks en woongroepen). De verhoudingen werden op scherp gezet, omdat nogal wat jongeren uit de reguliere (jeugd)hulpverlening aansluiting zochten bij de Alternatieve Hulpverlening, waar ze veelal met open armen werden ontvangen. Daar kwam nog eens bij dat jongeren met problemen door het ontstaan van de JAC's niet meer vanzelfsprekend bij de klassieke jeugdhulpverlening terechtkwamen. Er was immers een alternatief.

Voor het eerst in de geschiedenis kwam er ook verzet in de Kinderbescherming zelf. Zeker, in het verleden was er door Mulock Houwer en de zijnen ook kritiek geuit, maar dat was altijd keurig netjes en beleefd gedaan. Altijd moest voorkomen worden dat er op de lange tenen van het particuliere initiatief zou worden gestaan. Maar nu stonden er ineens kritische kinderbeschermers op die zeiden dat ze het niet meer pikten. De actiegroep noemde zich het Roze Pamflet, zo genoemd naar de roze stencils waarmee ze de gang van zaken ter discussie stelden. Zij beweerden dat er negentiende-eeuwse toestanden heersten in de tehuizen en inrichtingen en dat de Kinderbescherming tekort schoot in haar opdracht: 'Op het moment,' aldus de actiegroep, 'dat de gemeenschap de verantwoordelijkheid voor opvoeding en verzorging uit handen neemt van de ouders, neemt die gemeenschap daarmee de verplichting op zich deze kinderen een passende opvoeding en verzorging te geven. Maar gemeenschap en overheid blijven hier in gebreke.'⁶¹

Het *Nieuwblad van het Noorden* vat het zo samen: 'Wat de actiegroep „Roze Pamflet" wil, is het volgende: meer pedagogisch geschoolde leiders en leidsters per tehuis (subsidiënormen legt hun aantal sterk aan banden), een met de verantwoordelijkheid overeenstemmende salariering van het personeel, betere opleidingen (vervanging van de bestaande cursussen Kinderbescherming A en B), vernieuwing van de vaak negentiende-eeuwse organisatiestructuren in diverse instellingen en de maatschappij bewust maken van haar verantwoordelijkheid die zij heeft voor een groep kinderen, die zij „afschuift" naar de tehuizen.'⁶²

Voor het eerst wordt de vuile was buiten gehangen door mensen die er dagelijks mee te maken hebben. Er was geld te weinig, de leiding was autoritair, de Kinderbescherming hoorde niet langer bij het ministerie van Justitie, maar hoorde ondergebracht te worden bij het ministerie van Welzijn, want 'in de gevangenis houdt het opvoeden op'. Na de werkers zelf, beginnen vervolgens ook ouders van kinderen die onder de hoede van de Kinderbescherming staan zich te roeren. Woedende verhalen over maatschappelijk werkers die gevoelloos kinderen uit gezinnen wegplukken halen voor

---

⁶⁰ Canon zorg voor de jeugd: 1969 Op zoek naar modern ouderschap. Democratisering van de opvoeding. http://www.canonsociaalwerk.eu/nl_jz/details.php?cps=17&canon_id=308

⁶¹ Het Vrije Volk, 27 februari 1970.

⁶² *Het Nieuwsblad van het Noorden*, 24 december 1970.

het eerst de krant. Ze roeren zich via de Vereniging van Ouders in de Kinderbescherming, later, in 1974, Bond van Ouders van Minderjarigen.

Uiteindelijk blijven de jongeren zelf niet achter. Begin 1971 richten een aantal ex-pupillen de Belangenvereniging Minderjarigen (BM) op. De BM stelt zich op als een vakbond voor kinderen die afhankelijk zijn van de kindbescherming, en dan vooral die kinderen die in de vele tehuizen vertoeven. Zij eisen inspraak, totale openheid in instellingen, betere materiële voorzieningen voor de kinderen. Ze willen het recht om in de instellingen contact te mogen leggen met de kinderen.

De activisten zijn erg actief. Ze demonstreren herhaaldelijk, bezetten het kantoor van de Nationale Federatie voor de Kinderbescherming, eisen aan plek aan tafel op in nationale werkgroepen en commissies die zich over de toekomst van de kindbescherming buigen. BM groeit in de jaren zeventig uit tot een hechte actiegroep waar zich ongeveer zo'n 250 jongeren bij aansluiten. Pal na hun oprichting brengen ze als eerste aanklacht achttien verhalen naar buiten van jongeren die veel langer dan de wet toestaat in eenzame opsluiting worden geïsoleerd. De wet staat maximaal vier dagen toe, in de inrichtingspraktijk kan het rustig drie weken worden volgehouden. Willekeur is troef, aldus de Belangenvereniging:

'De aanleiding voor de eenzame opsluiting van de kinderen, die gemiddeld vijftien jaar oud waren, was in twaalf gevallen dat zij waren weggelopen. Andere aanleidingen die de ondervraagden noemden waren: agressief gedrag, weigeren de rol van een toneelstukje te leren, LSD-gebruik, leidsters voor de gek houden, in bed praten en na het eten nog naar buiten gaan. De inrichtingen motiveerden de opsluiting volgens de kinderen met de volgende argumenten: „om je reacties te observeren, om tot rust te komen, om na te denken over wat je gedaan hebt, overtreding van de regels, om een voorbeeld te stellen, om een einde te maken aan die aanstellerij en die aandachtstrekkerij van je.”⁶³

Het beeld dat in al deze aanklachten van de Kinderbescherming opduikt is schokkend, we leven immers in de jaren zeventig. Maar tegelijkertijd is het ook een refrein van wat er in het verleden bij herhaling is geconstateerd. Er heerst een grote versnippering aan instellingen; er is een gebrek aan controle op de kwaliteit, er ontbreken pedagogische plannen; kinderen worden geplaatst in inrichtingen waar toevallig ruimte is, niet waar zij de meest geëigende behandeling krijgen; het personeel is nog steeds een ratjetoe, en onvoldoende gekwalificeerd; de organisatiestructuur is autoritair; lastige kinderen worden van het ene naar het andere huis gestuurd, waar hen steeds weer een andere aanpak wacht.

De toestand heeft veel overeenkomsten met de situatie die Mulock Houwer al voor de oorlog met 'ontstellend dilettantisme' karakteriseerde of waarover de commissie-Koekenbakker in 1952 rapporteerde. Natuurlijk, er gaat meer geld naar de Kinderbescherming, maar de professionalisering, de kwaliteit van de behandeling en de organisatorische structuur lijken in een soort *surplace* te zijn beland. De residentiële jeugdzorg is in de krachtige dynamiek die de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog heeft aangenomen een ondergeschoven kindje gebleven. Het is geen terrein waar academici hun aspiraties op loslaten, het is geen sector waar een jonge garde hulpverleners warm voor loopt, het is een sector die slecht betaald wordt, het is geen onderwerp waarmee politici furore maken. Het is een tak van hulpverlening die eerder in het verleden leeft dan in de toekomst.

Het veld begint te bewegen

Het behoeft dan ook geen verbazing dat de Daan Mulock Houwer, inmiddels gepensioneerd nadat hij de laatste jaren van zijn loopbaan aan de Universiteit van Amsterdam verbonden was geweest, zich opnieuw aan het front meldt. Het zal zijn laatste interventie worden, maar wat erin naar voren wordt gebracht getuigt opnieuw van een verrassend vooruitziende blik. Het manifest heet ditmaal *Een nieuw plan voor de kindbescherming*. Het zeventig pagina's tellende boekwerkje verschijnt begin 1971 en is geschreven samen met de Rotterdamse hoogleraar Peter Hoefnagels, die als hoofdauteur fungeert, en de jonge socioloog Bram Peper. Een recensent vat het zo samen:

---

⁶³ *Leeuwarder Courant*, 21 mei 1971.

'Het is duidelijk: de schrijvers van dit boekje willen dat er het een en ander verandert. (...) centrale punt [is] de benadering meer af te stemmen op de persoonlijke noden van de (jonge) mensen die moeten worden geholpen. De belangrijkste wijziging in de aanpak is dat naar de wensen van de schrijvers van dit werkje een en dezelfde maatschappelijk werker (ongeacht bij welke instelling hij op de loonlijst staat) verantwoordelijk blijft voor de hulpverlening aan dezelfde ouders en kinderen. Andere specialisten blijven met die maatschappelijk werker een team(pje) vormen dat hulp verleent zolang dat nodig is. Een kenmerk van de huidige (gebureaucratiseerde) werkwijze schijnt te zijn dat een groot deel van de tijd wordt besteed aan het samenstellen van rapporten en rapportjes. In de nieuwe opzet wil men pas een rapport aan derden uitbrengen als dat uit de aard, en ontwikkeling van een zaak noodzakelijk zou worden. Prof. Hoefnagels heeft berekend dat deze hervorming voor de maatschappelijk werkers een ferme teruggang betekent van het aantal door hen te (...) helpen mensen.'⁶⁴

Al deze kritiek kan politiek natuurlijk niet zonder gevolgen blijven. In april 1971 komt de regering met een discussienota die vergaande opschoning van het versnipperde veld belooft. De voogdijverenigingen worden samengevoegd tot een raad voor de Kinderbescherming, per arrondissement komt een jeugdbeschermingsinstelling (de latere Bureaus Jeugdzorg) en uithuisplaatsing moet slechts na zorgvuldig onderzoek en zo dicht mogelijk bij het eigen milieu. In latere nota's wordt ook een reorganisatie van het versnipperde veld van inrichtingen en instellingen geregeld en komt er meer aandacht voor de rechten van jeugdigen. In 1982 wordt bijvoorbeeld bepaald dat de rechter een minderjarige boven de twaalf ook echt dient te horen alvorens een maatregel uit te spreken. Zo begint het veld eindelijk te bewegen. Een proces dat zich ook getalsmatig al in de jaren zestig aankondigde. Tussen 1963 en 1983 vermindert het aantal uithuisplaatsingen met de helft, van ruim 16.000 naar iets minder dan 8500, ook het aantal jaarlijkse voogdijgevallen daalt in deze periode spectaculair: van ruim 18.000 naar een kleine 9.000.

Kindermishandeling: een verzwegen epidemie

De jaren zestig brachten niet alleen jongeren/kinderen en vrouwen in een andere positie, de roerige jaren deden niet alleen hiërarchische verhoudingen wankelen, ze brachten ook een waarheid aan het licht, die in de oude cultuur was toegedekt, vergoelikt of ontkend. Artsen die er mee te maken kregen spraken van een verzwegen of zelfs weggestopte epidemie. De feiten waren heftig, zo heftig dat ze niet schouderophalend terzijde geschoven konden worden.

Volgens het Haagse gemeenteraadslid Bé Ras-Heekema deden zich er in Nederland jaarlijks zo'n 1200 gevallen van ernstige kindermishandeling voor. Tien procent daarvan had een dodelijke afloop en naar schatting vijftien procent van de kinderen die er het slachtoffer van zijn, zou als gevolg van de mishandeling ernstig hersenletsel oplopen. Zij nam in 1970 het initiatief tot een Vereniging tegen Kindermishandeling die zou moeten gaan functioneren 'als een soort „alarmcentrale" waaraan (vermoedelijke) gevallen van kindermishandeling kunnen worden gemeld en die deskundigen kan inschakelen om te proberen, de moeilijkheden in het desbetreffende gezin op te lossen.'⁶⁵

Bestuurslid van de Vereniging was mr. dr. B. L. F. Clemens-Schröder die in 1957 was gepromoveerd op een proefschrift over psychische kindermishandeling. Zij was daarmee één van de eersten die liet zien dat kindermishandeling een omvattend verschijnsel was en niet beperkt bleef tot onzedelijke handelingen of fysieke mishandeling, maar vaak een compleet patroon vormde. Zij stelde voor om ook psychische mishandeling strafbaar te stellen.⁶⁶ De juriste had in haar proefschrift honderd gevallen omstandig beschreven, daders geanalyseerd. Haar proefschrift maakte in academische kring grote indruk, maar in politieke kringen bleef haar boodschap zonder gevolgen. Met de Vereniging tegen Kindermishandeling deed zich – dertien jaar later – een nieuwe kans voor om de kindermishandeling aan de orde te stellen. Dit keer met meer succes, want de tijd was er nu wel rijp voor. Mede als gevolg van de activiteiten van de Vereniging startte de overheid in 1972 in

---

⁶⁴ Leeuwarder Courant, 22 januari 1971.

⁶⁵ Nederlands Dagblad, 24 oktober 1970.

⁶⁶ B.L.P. Clemens Schöner, *Psychische kindermishandeling*, 's-Gravenhage: Martinus Nijhof, 1957.

Amsterdam, Rotterdam, Groningen en Arnhem een experiment met Bureaus Vertrouwensartsen. Die ontwikkelden zich in de loop der jaren tot Advies- en Meldpunten Kindermishandeling (AMK), die een eerste contact bieden voor ieder die kindermishandeling vermoedt, maar niet precies kan beoordelen wat er echt aan de hand is en hoe er moet worden gehandeld.

Deze nieuwe tijdgeest dringt ook door in de gesprekken op de burelen van de Kinderbescherming. Waar voor Kinderbeschermers hardhandig optreden (het slaan) van ouders tot ver in de jaren zestig niet iets was om er echt een punt van te maken, verandert dat in de jaren zeventig. Dat blijkt uit onderzoek van Mieke Komen die ruim 200 kinderschermingdossiers uit de periode tussen 1960 en 1995 analyseerde.⁶⁷ In de helft van deze dossiers ging het gedurende de hele periode over fysiek geweld in de opvoedingssituatie. In de periode tot 1970 spraken ouders in hun contacten met de maatschappelijk werkers zonder veel terughoudendheid over het gebruik van fysiek geweld. Het slaan van hun kinderen vormde voor hen een vanzelfsprekende reactie op lastig en halsstarrig gedrag van hun kind(eren). Ze erkenden wel dat het wel eens uit de hand is gelopen, dat was niet de bedoeling. Zij zagen in het slaan zelf niet veel kwaad. Ook de rapporterende kinderschermers maakten daar weinig woorden aan vuil.

‘Dat begrip hangt’, zo legt Komen uit, ‘samen met onderscheid dat kinderschermers maken tussen een verdiend en een onverdiend pak slaag. Voor mishandelende ouders van kinderen die in hun ogen slaag verdiend hadden, konden zij alle begrip opbrengen. Het ging dan om meisjes die te veel met jongens omgingen en om jeugdigen die zich schuldig maakten aan diefstal. Mishandeling door ouders werd gezien als gevolg van onhandelbaar gedrag van het kind.’ Dat was de gangbare opvatting. Terecht constateert Komen dat als deze ouders van tevoren hadden geweten dat hun gedrag strafbaar was, dat ze daar dan geen openhartigheid over hadden getoond en er in de gesprekken met de kinderscherming over hadden gezwegen. Maar daar was kennelijk geen enkele reden toe. De lijfstraffen zelf werden hen niet aangerekend, hooguit het exces, die paar keren dat het uit de hand liep.

Kindermishandeling taboe, Kinderbescherming machtelozer

Deze openhartigheid verdwijnt in de dossiers van de jaren zeventig, evenals de vergoelijking door dienstdoende rapporteurs. Nog maar in een paar dossiers is er sprake van openhartige, bekende ouders. Het zijn nu vooral anderen die er melding van maken: burens, niet mishandelende echtgenotes, familieleden, beroepskrachten. Het is niet toevallig, aldus Komen, dat ‘in de dossiers in deze periode waarin de mishandelende ouders openlijk spraken over hun hardhandige opvoedingsmethoden, de daders van buitenlandse afkomst waren.’ Zij woonden nog niet zo lang in Nederland en kenden de werking van het kinderschermingssysteem en het verbod op kindermishandeling niet. Zij leefden nog met de vanzelfsprekendheden uit de periode die men in Nederland achter zich aan het laten was.

‘Zo liet de moeder van Christina, die in 1973, twee jaar voor de ondertoezichtstelling vanuit Suriname naar Nederland verhuisde, de riem en het gordijnrail waarmee ze haar dochter sloeg aan de raadsinspectrice zien. Het optreden van de justitiële kinderscherming vond de moeder ‘onbehoorlijk en vrijpostig’, de veroordeling van haar manier van optreden ‘onfatsoenlijk’ en de ondertoezichtstelling en uithuisplaatsing van haar dochter ‘onjuist’ en pas echt een straf voor haar kind.’⁶⁸

---

⁶⁷ M.M. Komen, *Gevaarlijke kinderen – kinderen in gevaar. De justitiële kinderscherming en de veranderende sociale positie van jongeren, 1960-1995*. Amsterdam: SWP, 1999. Zie ook: <http://dare.uva.nl/document/2/108783>

⁶⁸ Mieke Komen, ‘Meer worden dan daden. Justitiële kinderscherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)’, in: Nelleke Bakker red.), e.a., *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2007, p. 131.

Wat de dossiers laten zien is niet dat kindermishandeling in de gevallen die bij de Raad komen minder vaak aan de orde is, maar wel dat het steeds minder wordt geaccepteerd. Niet langer door partners, voor wie het steeds vaker een reden wordt om te gaan scheiden, maar ook niet door kinderen die zich – zeker als ze wat ouder zijn – er steeds vaker tegen verzetten. Ze lopen weg of slaan zelfs terug. Er melden zich zelfs ouders bij de Kinderbescherming die zelf de angst uitspreken dat zij hun kinderen wat gaan aandoen. Komen stuitte op een dossier uit de jaren negentig waarin een moeder om een ondertoezichtstelling vroeg van haar zoontje omdat de vader hem ‘te hard zou kietelen en knuffelen’ en af en toe vreselijk kwaad zou worden. De rechter wees dit verzoek af, maar het maakt wel duidelijk dat er steeds meer onder kindermishandeling werd geschaard en de verwijtbaarheid fors was toegenomen.

Het paradoxale is echter, zo concludeert Komen, dat daarmee het optreden van de Kinderbeschermers niet in gelijke mate krachtadiger wordt. Ze grijpen in de jaren zeventig en tachtig niet harder in dan in de jaren zestig. Hun taak is eigenlijk alleen maar lastiger geworden. De betrokken ouders brachten het onderwerp zelf niet meer te sprake; ze ontkenden veelal alle beschuldigingen en toonden zich veel mondiger tegenover de Kinderbescherming dan dat in het verleden het geval was. Zoals alle autoriteiten was ook de autoriteit van de Kinderbescherming in de roerige jaren zestig verbleekt. Het werd moeilijker om in de privéwereld van mensen in te grijpen. Nogal eens stonden kinderbeschermers in die situatie met lege handen. De toegenomen aandacht en groeiende afkeer van het gebruik van (fysiek) geweld in de opvoeding onder kinderbeschermers hielden gelijke tred met een groeiende machteloosheid om op te treden tegen ouders die volgens de vermoedens van de rapporteurs daadwerkelijk kinderen mishandelden.

III De verweesde samenleving – Modernisering als zoektocht 1970-2010

In 1995 publiceert de op dat moment nog niet enorm bekende Rotterdamse socioloog Pim Fortuyn het boek *De verweesde samenleving*. Het is een, zoals de ondertitel aangeeft: 'religieus-sociologisch traktaat', een combinatie van een sociologische analyse en een moreel appel. Fortuyn beschrijft een samenleving die in zijn ogen in een complete staat van verwarring verkeert. Er is een generatie aangetreden die – voor het eerst in de geschiedenis - niet langer bereid is om offers te brengen voor een betere toekomst, voor de generatie die na hen komt, maar die vooral met zich zelf bezig is. Deze generatie (de babyboomers) is vooral doende voorzieningen voor de volgende generatie af te breken en die voor zichzelf veilig te stellen. De elites zijn hun morele kompas kwijt. 'De zonen van toen hebben collectief geweigerd Vader te worden. (...) De samenleving is er een geworden van wezen, zonder leiding, zonder geborgenheid, zonder doel.'

Ontzuiling en individualisering creëren een samenleving waarin 'de vaderfiguur' uit de cultuur is verdwenen. 'Eeuwenlang was de vader de steller en handhaver van het collectieve normen en waardesysteem dat gemeenschappen tot gemeenschappen maakte.' Daarom wordt het volgens Fortuyn 'tijd voor een nieuwe set normen en waarden, die recht doen aan het individu, maar ook grenzen stellen aan de grenzeloosheid en samenleven als collectief project op de agenda plaatsen?' Het land heeft een herder nodig, een hoeder, een leider die een einde maakt aan de verwording van de publieke sector, de bureaucratie, de grootschalige megalomanie en de zelfgenoegzaamheid van de babyboomers.

In 1995 was nog niet onmiddellijk duidelijk dat de Rotterdamse socioloog in het opvullen van dit 'leiderschap' een belangrijke rol voor zichzelf zag weggelegd. Die toen nog stille ambitie trad pas later voor het voetlicht. Fortuyns betoog, opgeschreven in de begindagen van de paarse kabinetten die er in zijn ogen helemaal een puinhoop van zouden maken, komt niet uit de lucht vallen. Hij is ook niet de enige die zich zorgen maakt over het losgeslagen individualisme en 'het gebrek aan normen en waarden'. Het is een vrees die ook bij anderen, en zeker in confessionele kringen, regelmatig de kop opsteekt.

Gelijkwaardige en communicatieve omgangsvormen

Er is sinds de jaren zestig veel overhoop gehaald, traditionele gezagsverhoudingen zijn ontmanteld, het onderhandelingshuishouden heeft op alle niveaus van de samenleving zijn intrede gedaan, in het gezin, op school, op de werkvloer. Er heeft zich een samenleving ontpopt waarin autoriteiten en gezag niet langer voor zichzelf spreken, individuen zich niet zonder meer de les laten lezen en een nieuwe elite van managers – in de ogen van Fortuyn – zich eerder door persoonlijke ambities laat leiden dan door een gevoel voor de publieke zaak. Die nieuwe werkelijkheid is een vruchtbare voedingsbodem voor onzekerheid en onbehagen. En dus ook voor het verlangen naar de helderheid van vroeger en het daarbij horende krachtige leiderschap. Een nostalgische verleiding die een modern denker als Fortuyn uiteindelijk niet wist te weerstaan.

Maar is het ook waar? Is de verweesde samenleving richtingloos? Vast staat dat de positie van vrouwen en kinderen aanmerkelijk is veranderd. Dat is overigens een ontwikkeling die in de hele westerse wereld zichtbaar is. Overal hebben groepen die in de hiërarchische verhoudingen ondergeschikt waren aan het vaderlijke gezag zich geëmancipeerd. In zijn monumentale studie over geweld haalt de Amerikaanse wetenschapper Steven Pinker een onderzoek aan waarin vijf miljoen door Google gedigitaliseerde boeken zijn onderzocht op hoe vaak termen als vrouwenrechten, kinderrechten er in voorkomen. Het percentage boeken waarin dat gebeurt schiet vanaf eind jaren

zestig spectaculair omhoog. In een periode van tien jaar zijn het ineens thema's die in miljoenen boeken worden aangesneden.⁶⁹

En de gevolgen laten zich zien. De plicht van vrouwen om toch vooral beschikbaar te zijn voor echtgenoot en kinderen, om zich te schikken, te plooiën en te buigen voor het vaderlijke gezag, is 180 graden gedraaid in de ambitie van vrouwen om zelfstandig een rol te kunnen spelen in samenleving, om bewust te kiezen voor kinderen en daarbij de opvoedingstaken te verdelen met de partner, die bovendien ook niet per definitie een vader hoeft te zijn. Ook de tot gehoorzaamheid verplichte kinderen zijn inmiddels een rariteit geworden.

Ouders zijn niet langer de strenge dresseerders van te temmen kleine wilden, maar assertieve belangenbehartigers van de talenten van hun kroost. Soms gebeurt dat tot wanhoop van leerkrachten, artsen of andere deskundigen, die met extra aandacht, pillen of bijlessen de 'applausouders' terzijde moeten staan, maar dat doet niets af aan het algemene beeld dat ouders hun kinderen de ruimte geven om zich te ontwikkelen. Wat dat betreft tekenen de jaren zestig en zeventig tot op de dag van vandaag de opvoedingspraktijk. Hiërarchische verhoudingen (vader de baas, moeder de zorg, kinderen gehoorzaam) hebben daarin plaatsgemaakt voor meer gelijkwaardige en communicatieve omgangsvormen. Maar dat betekent niet direct dat de opvoeding richtingloos is geworden. Het is hooguit ingewikkelder geworden.

Het krijgen van kinderen verloor voor velen zijn natuurlijke vanzelfsprekendheid en werd een bewuste keuze van ouders. Daarmee worden kinderen ook serieuzer genomen. Ze worden geacht hun eigen mening te ontwikkelen en mee te praten. 'Verbieden' verloor zijn vanzelfsprekendheid en werd nogal eens door 'moderne' ouders gevoeld als zwakgebod, beter is het om kinderen met argumenten te overtuigen. Dat leidt, zeker als hun kinderen de dwarse puberleefijd bereiken, soms tot een diepe vertwijfeling bij ouders en tiranniek gedrag van kinderen.

Er is een bibliotheek aan pedagogische literatuur volgeschreven om in deze spanningen ouders de weg te wijzen. Dat gaat niet altijd goed, zoals de tucht van het verleden ook niet altijd het gewenste resultaat boekte. Maar niet te ontkennen valt dat dit moderne democratische ouderschap steeds vastere vormen heeft aangenomen. In principe weten moderne ouders heel goed dat zij er zijn om 'grenzen te stellen' en mocht men daar niet direct effectief in kunnen opereren, dan kan men bij velen te rade voor deskundig advies. Natuurlijk wordt er nog geslagen, maar dat is omgeven met een groter taboe. De norm is: dat hoort niet.

Kwetsbare ouders en pedagogische correctheid

Eén opvoedingswaarheid is er niet meer. Ouders ontwikkelen een persoonlijke stijl, maar zijn daarmee ook kwetsbaar voor kritiek. Op *Ouders online*, een populaire website waar ouders advies kunnen inwinnen, staat een – vermoedelijk door de redactie opgestelde - ingezonden brief te lezen van oma van Dongelen die grote moeite heeft met de wijze waarop haar dochter haar kinderen opvoedt. Als ze met haar dochter bij de huisarts is, ziet ze in de wachtkamer haar kleinkinderen het folderrek slopen, terwijl haar dochter geduldig blijft uitleggen dat ze dat niet mogen doen. Oma bijt op haar lippen. Ze staat te popelen om de 2-jarige kleine een tik op de vingertjes uit te delen, maar ze doet het niet omdat ze weet dat haar dochter daar niets van moet weten. Een paar weken later doet ze het wel, wanneer de kinderen bij haar logeren en een van de twee de nieuwe bank met een viltstift bewerkt. Oma houdt zich dit keer niet in en geeft de kleine een paar stevige tikken op zijn billen. Dat leidt tot een huilpartij, maar als die over is heeft ze verder geen kind aan hem. Als de dochter haar kinderen komt ophalen, vertelt oma wat er is gebeurd. Er volgt een heftige woordenwisseling. Een blijvende breuk dreigt, maar uiteindelijk besluiten moeder en dochter hun meningsverschil via Ouders Online aan een deskundige voor te leggen.

Het antwoord komt van Peter Cuyvers, pedagoog, vader van zes kinderen en auteur van het boekje met de veelzeggende titel *Van Partner naar Pappa, Van Maatje naar Mamma*. Hij

---

⁶⁹ Steven Pinkler, *Ons betere ik. Waarom de mens steeds minder geweld gebruikt*. Amsterdam: Contact, 2011, p. 534.

manoeuvreert geduldig tussen de starre vriendelijkheid van de dochter ('alleen maar praten, helpt niet') en de corrigerende tik van oma ('er zijn alternatieven'). Hij geeft beide dames tien tips, die ook voor andere ouders nuttig zijn. Straffen moeten, volgens Cuyvers: 1. Zo snel mogelijk gegeven worden; 2. Verband houden met de overtreding; 3. Redelijke en overzichtelijk zijn; 4. Onaangenaam zijn; 5. Passend bij de aard van de overtreding; 6. Realistisch zijn en uitvoerbaar; 7. Leerzaam zijn; 8. Duidelijk in de tijd begrensd; 9. Een schone lei opleveren. En dan volgt tenslotte: '10. Straf mag alleen een fysiek aspect hebben (zoals stevig vasthouden, of zelfs een tik) ter bescherming van het kind of van anderen. Het moet overduidelijk zijn dat je zo erger kunt voorkomen.'

Dus zat oma fout. Maar toch ook weer niet, want de pedagoog besluit zijn antwoord als volgt: 'Ik ben het wel volkomen eens met oma dat een concrete straf beter is dan psychologische toespraken. In ieder geval voor kleine kinderen, die zich nog niet kunnen inleven in een ander perspectief. En ik wil alle ouders die af en toe een tik uitdelen ook echt geen schuldgevoel aanpraten. Kinderen slaan ook elkaar regelmatig, dus dat zijn ze wel gewend. Maar de grens met overmatig geweld is flinterdun. Het beste advies blijft dus echt om zo ver mogelijk van die grens verwijderd te blijven.'

In het antwoord van Cuyvers komen alle veranderingen van de twintigste eeuw samen. Hij is de ultieme vertegenwoordiger van wat Nelleke Bakker c.s. in het begin van de twintigste eeuw al zagen opkomen: de pedagogisering van het opvoedkundig handelen. Hij is de verpersoonlijking van het toenemende belang van deskundigen. Hij laat zien dat het arsenaal aan handelingsmogelijkheden voor ouders veel groter is geworden, maar meldt onmiddellijk dat elk kind uniek en dus anders is en een eigen benadering vergt. Hij toont zich een begripvol raadsman in de moeilijke praktijk van het opvoeden. Maar hij geeft ook de grens aan: fysiek geweld is uit den boze, tenzij er sprake is van een noodsituatie en er geen andere manier is om erger te voorkomen. Hij is de belichaming van het moderne politiek correcte denken over straffen en opvoeden.

Wettelijke verbod & pedagogische tik

Cuyvers' pedagogiek heeft tegenwoordig zelfs een wettelijke grondslag, hoewel daar niet echt veel opvoeders weet van hebben. Sinds 25 april 2007 is het in Nederland voor ouders verboden om hun kinderen te slaan. Daarvoor is artikel 1:247 lid 2 van het Burgerlijk Wetboek aangepast. Daarin staat nu dat in de verzorging en opvoeding van het kind de ouders geen geestelijk of lichamelijk geweld of enige andere vernederende behandeling mogen toepassen. Daarmee wordt bedoeld dat kinderen niet opzettelijk pijn mag worden aangedaan. In de toelichting op de wet haastte de wetgever zich te melden dat een tik op de vingers niet onder het wettelijk verbod valt. Ook het stevig beetpakken van een kind om te voorkomen dat het iets gevaarlijks doet, valt niet onder het toepassen van geweld, omdat hier niet het bestraffen, maar het voorkomen overheerst. Precies de grens dus die pedagoog Cuyvers aangeeft.

Nederland loopt overigens met deze wetgeving bepaald niet voorop. In Zweden werd een dergelijk verbod al in 1979 ingevoerd, waarop andere Scandinavische en Europese landen in de jaren tachtig volgden. In ons land wilden politici daar lange tijd niets van weten. In 1987 pleitte hoogleraar privaatrecht en waarnemend kinderrecht Doek, in navolging van Zweden, voor een verbod op fysieke straf bij kinderen. 'In Zweden', zo liet hij weten, 'heeft niemand moeite met zo'n wetsregel. Het aantal gevallen van kindermishandeling is daar, door deze wet, drastisch teruggelopen. Een verbod stemt nu eenmaal tot nadenken. Ouders zijn daar inventiever geworden in het uitdelen van straf.' Hij muntte bij die gelegenheid de term 'pedagogische tik'. Zijn ervaring als rechter leerde hem dat ernstige kindermishandeling vrijwel altijd was begonnen met wat onschuldig ogende tikken. Een wettelijk verbod zou in zijn ogen een preventieve norm installeren dat het gewoon niet mocht. Daardoor zou veel ellende kunnen worden voorkomen.⁷⁰

Doek kreeg er de handen niet voor op elkaar. Integendeel. Er stak een storm van verontwaardiging op. Eigenlijk waren de reacties goed vergelijkbaar met de woede die in 1900 ontstond toen het Amsterdamse gemeentebestuur een verbod op slaan door onderwijzers in het

---

⁷⁰ De Telegraaf, 4 februari 1987

openbaar onderwijs wilde handhaven en op een golf van verzet in onderwijskringen stuitte. De onderwijzers lieten zich een instrument om de orde te handhaven niet zomaar afpakken. Ze lieten zich in hun vaak lastige klassen waar ze zo'n veertig kinderen in toom moesten zien te houden niet zomaar ontwapenen. Waar bemoeien die betweters op het stadhuis zich mee? Een vergelijkbaar sentiment nam bezit van Nederlandse ouders toen zij in 1987 via de media kennis namen van Doeks voorstel. Het voelde vooral als een inmenging in persoonlijke aangelegenheden. Daar heeft overheid zich niet mee te bemoeien, daar gaan ouders zelf over. Bovendien: een klapje? Dat kan toch geen kwaad.

Deze discussie zou zich de jaren die daarop volgden met vaste regelmaat herhalen. Elke keer opnieuw melden zich mensen als oma Van Dongen die er goede ervaringen mee hebben en er geen kwaad in zien:

„Mijn dochters zijn nu 24 en 25 jaar. Toen ze klein waren, kregen ze van mij gewoon een mep als ze stout waren of niet luisterden. Het hielp. Ze zijn evenwichtig en 'ongestoord' opgegroeid."
OUDEMOLLEN, mevr. J. Meijering

Maar steeds vaker melden zich ook mensen die zich schuldig voelden:

„Ik ben moeder van drie dochters in de leeftijd van tweeënhalve tot vier jaar en heb vaak nagedacht over de pedagogische tik. Meestal is deze het gevolg van een ineens opblazende boosheid van binnen waardoor het óf schreeuwen óf een tik wordt. Ze werken beide nooit goed. De kinderen worden er eerder angstig van dan dat je ze respect afdwingt. Bovendien ga ik me zeer schuldig voelen; het is een kant van me die ik haat."
CASTRICUM, mevr. H. Struijkenkamp-Rietsema⁷¹

Uiteindelijk werd de wetwijziging in 2007 zonder veel heftige maatschappelijke commotie doorgevoerd. Nederland was er, een kwart eeuw later dan andere Europese landen, eindelijk rijp voor. Deze aanpassing van artikel 247 is een uitdrukking van het feit dat een handeling die bijna natuurlijk was problematisch is geworden. Het toepassen van fysiek geweld in opvoedkundige situaties is niet meer goed of in het belang van de opvoeding, maar prooi geworden van aarzelingen, van schuldgevoelens. Het is van symbool van gezag een teken geworden van tekortschieten. In plaats van een vanzelfsprekend ouderlijk recht is het in de nieuwe communicatieve cultuur een uiting van onmacht. Het geweten tikt de bij elke aandrang op de schouder. Juist waar kinderen in toenemende mate het kostbaarste emotionele bezit vormen van ouders, voelen fysieke straffen als ongepast, als een vorm van beschadiging bijna.

De inrichtingen zijn naar binnen en naar buiten gesloten

Dit nieuwe pedagogische klimaat, waar het wettelijke verbod een uitdrukking van is, heeft ook bezit genomen van de jeugdzorg. We zagen dat de toestand begin jaren zeventig nog veel overeenkomsten vertoonde met wat Mulock Houwer vlak voor en vlak na de oorlog nog als een vorm van 'ontstellend dilettantisme' had aangemerkt. In de jaren zeventig begint dat te veranderen. Moderne inzichten bereiken dan de nog steeds vaak afgelegen terreinen van de gestichten, tehuizen en strafinrichtingen. Termen als internaten, gestichten en tuchtscholen worden in deze jaren bewust in de ban gedaan, omdat ze te zeer herinneren aan de regimes waar men juist afscheid van wil nemen.

Er meldt zich een nieuw vocabulaire. Psychologen en orthopedagogen treden aan. In het beleid gaat men spreken over residentiële en ambulante jeugdhulpverlening. Er worden pedagogische doelstellingen geformuleerd. Men besteedt meer aandacht aan individuele kinderen. Men begint na te denken over pedagogische plannen, er worden gedifferentieerde groepen gevormd. De professionalisering krijgt in snel tempo gestalte. De opleidingseisen voor het personeel

---

⁷¹ Beide ingezonden brieven zijn uit *De Telegraaf*, 8 januari 1994.

gaan omhoog, niet-opgeleid personeel verdwijnt van de loonlijst. De slaapzalen worden kleiner, de groepen kleinschaliger, pupillen krijgen meer privacy. Er komen nieuwe gebouwen met meer privéruimte voor kinderen. Er komen ook kleinschalige woonvoorzieningen in een stedelijke omgeving. Veel zaken waar Mulock Houwer voor heeft gepleit ziet hij op het einde van zijn leven (hij overlijdt in 1985) langzaam maar zeker realiteit worden.

Maar het is geen eenduidige vernieuwing. Sommige instituten lopen er in voorop, anderen blijven vasthouden aan justitiële kaders en tonen zich wantrouwig tegen de softe aanpak van nieuwe welzijnsprofessionals. De verhalen van de pupillen uit deze periode zijn uiteenlopend, zo laat uitgebreid onderzoek van Dekker c.s. zien. 'Sommigen hebben ervaringen van discipline, orde en tucht die nauwelijks anders lijken dan die van de jaren vijftig, voor anderen gold echter dat ze werden aangemoedigd om meer contact met de buitenwereld te leggen, dat ze beter werden voorbereid op het leven na het tehuis en dat ze meer initiatief mochten tonen.'⁷² Veel is afhankelijk van de persoonlijke opvattingen van directies. Willen ze met de tijd mee of blijven ze van 'de oude stempel'?

De in 1971 opgerichte Belangenvereniging Minderjarigen trekt vanwege aanhoudende misstanden en klachten van pupillen regelmatig en luidruchtig aan de bel. De activisten bezetten gebouwen om het gedrag van groepsleiders (Kindertehuis Het Treekerbergje, Amersfoort 1976) of inhumane dwang- en regelregimes aan de kaak te stellen. Zo bezetten ze in augustus 1982 het observatiehuis Aaborg in Groningen, waar acht jongeren zijn opgesloten. Ze eisen dat de groepsleiding en de directie van Aaborg een overeenkomst aangaan waarin een aantal regels is vastgelegd. Namelijk: 'dat er niet geslagen wordt, dat er onder geen enkele voorwaarde eten en/of drinken aan de bewoners wordt geweigerd, dat de paviljoenbewoners zelf uitmaken naar welke tv-programma's ze kijken en dat iedere bewoners het recht krijgt rapporten in te zien die op hem betrekking hebben en eventueel van kritiek te voorzien.'⁷³

Een paar jaar eerder, op 25 september 1979, had de BM een Zwartboek gepubliceerd waarin misstanden in 16 rijksjeugdinstellingen werden gedocumenteerd. De belangengroep was het praten beu. Steeds opnieuw stoten ze op de halsstarrigheid van directies die wel een keer wilden praten maar geen fundamentele openheid wilden betrachten. Ze wilde dat er nu eindelijk iets echt geregeld zou worden, anders zouden ze 'tot harde acties overgaan'. Hun eisenpakket: toegang tot de instellingen, zodat er met jongeren gesproken kon worden; een wettelijke regeling van de rechtspositie van minderjarige bewoners van de Rijksinstellingen; een volwaardig klachtrecht komen, en niet een klachtrecht, zoals de regering had voorgesteld, dat aan allerhande voorwaarden en beperkingen was onderworpen.

De Belangenvereniging kreeg bijval van de Rotterdamse hoogleraar kinderrecht, prof. dr. G. P. Hoefnagels, die in 1971 met Daan Mulock Houwer en Bram Peper een *Nieuw plan voor de kindbescherming* had gelanceerd. Hoefnagels kritiek loog er niet om. Hij hekelde de ongecontroleerde machtsuitoefening die nog steeds de kern van de cultuur uitmaakte: 'De instellingen zijn zowel naar binnen als naar buiten toe gesloten. De macht in de instellingen is dan ook in dubbel opzicht geïsoleerd. Daar moet verandering in komen door het toelaten van de BM tot de instellingen. Natuurlijk zal het wel even wennen zijn voor Justitie en de directies van de instellingen, maar daar hebben ze nu al vijf jaar de tijd voor gehad. Het moet nu maar eens gebeuren.'⁷⁴

Martelingen en liefkozingen in Zetten

Vooral in de justitiële instellingen had men de grootst mogelijke moeite om de nieuwe tijdsgeest tot zich te nemen. De leidinggevenden hadden met een problematische groep jongeren te maken; die gedwongen waren opgenomen. Hun regimes was gebaseerd op dwang en straf; de nieuwe tijdsgeest

---

⁷² J.J.H. Dekker, *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010*. Deelonderzoek 1, Commissie Samson, 2013, p. 430.

⁷³ *Leeuwarder courant*, 30 augustus 1982.

⁷⁴ *De Telegraaf*, 26 september 1974.

proclameerde vrijheid en rechten. Dat liet zich moeilijk rijmen. Veel van de regimes waren bereid om humanere omgangsvormen en modernere behandelingen te introduceren, maar aan het straf- en gezagsysteem mocht niet getornd worden. Feitelijk trad er een machtsverschuiving op van directies naar deskundige professionals. Maar ook in dit nieuwe professionele regime bleven de inrichtingen bolwerken die voor de buitenwereld eigenlijk ontoegankelijk bleven, niet in de laatste plaats omdat ze diep verscholen op het platteland lagen.

De inrichting in Zetten voor moeilijk opvoedbare meisjes is daar een mooi voorbeeld van. Daar dringen op vrijdag 31 mei 1974 enige tientallen actievoerders van het JAC en de BM op het terrein binnen om demonstratief het hoofdgebouw te bezetten. Zij beschuldigen de inrichting van martelpraktijken, zoals het gebruik van isoleercellen, onrustbanden, verdovende injecties en koude douches. Hoofd behandeling in Zetten is orthopedagoog W. ter Horst, tevens hoogleraar aan de Rijksuniversiteit Leiden. Hij toont zich uiterst welwillend en meldt dat hij best met deze jongeren wil discussiëren, maar 'niet als ze zich vijandig en wantrouwig tegen ons opstellen en bij voorbaat denken te weten dat voor ieder kind – ongeacht de oorzaken van zijn gedragsstoornis alleen vrijheid geven de juiste therapie is.'

In een uitgebreid interview in *De Telegraaf* legt hij uit dat er geen algemene regels zijn, maar dat je per kind moet bekijken hoe je het beste op agressief of onbeheerst gedrag kunt reageren. En natuurlijk weet Ter Horst dat er dwang kan leiden tot machtsmisbruik, maar juist in Zetten wordt daar goed opgelet. 'Daarom waren onze medewerkers ook zo vreselijk teleurgesteld over de beschuldigingen over martelingen, waarmee de bezetters kwamen aandragen. Kunt u zich voorstellen wat dat betekende voor de werkers die 24 uur per dag bezig zijn met de zorgen en verdrietig van de meisjes en elke dag weer hun twijfels hebben. Doe ik het wel goed, schiet ik niet tekort.'

De beschuldigingen van de bezetters dat er meer meisjes dan in welke andere inrichting uit Zetten weglopen en er meer dwang is dan in welke inrichting dan ook legt Ter Horst met klem naast zich neer. Weliswaar wordt de helft van de 120 meisjes met dwang behandeld, maar dat komt omdat andere inrichtingen geen raad weten met deze meisjes en hen juist naar Zetten sturen vanwege de 'leidende' of 'structurende' therapie die er wordt toegepast. Zetten is het 'afvoerputje van andere instellingen'. Daarom zoekt men in Zetten actief naar nieuwe mogelijkheden in de opvoeding van kinderen die moeilijk opvoedbaar heten. 'We proberen bijvoorbeeld soms wat we kunnen bereiken met liefkozingen, een kind op schoot nemen e. d. of in andere gevallen door met een kind op zwerftocht te gaan en te kijken of zo n kind als het op ontdekking uit is in de natuur ook zichzelf leert kennen. We kijken of het helpt als we een meisje op kamers laten wonen met begeleiding, of welke baantjes geschikt zijn voor deze kinderen. Kortom: we zitten echt niet stil, zoals de alternatieve groepen ons soms verwijten. We zoeken koortsachtig steeds weer naar nieuwe uitgangspunten, aanknopingspunten en mogelijkheden.'

Herinnering van een 14-jarige pupil J.: '(...) er waren ook de individuele therapeutische sessies, waaronder PMT: psychomotorische therapie. J. moest zwemmen onder begeleiding van de therapeut. 'De gedachte daarvan was dat je door beweging bepaalde trauma's kon verwerken. Eerst gewoon baantjes op en neer. Tijdens latere sessies kwam de therapeut ook zelf het zwembad in. Hij betastte me overal, mijn borsten, tussen mijn benen. Soms drukte hij me in een soort houdgreep tegen zich aan en dan moest ik proberen mezelf los te maken. Dat hoorde volgens hem bij de therapie en zou bevrijdend werken. Het was afschuwelijk. Ik wist niet wat ik moest doen.'⁷⁵

Opmerkelijk is dat niet de directeur van de inrichting hier de pers te woord staat, maar de orthopedagoog, ook nog eens een professor, die verantwoordelijk is voor de behandeling. Hier spreekt niet een ouderwetse bestuurlijke gezagsdrager, maar een nieuwe deskundige. Hij toont – conform de tijdgeest - alle begrip voor de actievoerders, maar begrijp hem goed: het is een moeilijke groep, we hebben het beste met de meisjes voor en we ontwikkelen nieuwe methoden. Hier spreekt

---

⁷⁵ *De Volkskrant*, 10 februari 2011, <http://www.volkskrant.nl/archief/misbruik-jeugdverzorg-bleef-lang-verzwegen-ik-dacht-wat-heb-jij-me-verraden~a1833211/>

een nieuwe autoriteit: het professionele gezag. En de boodschap luidt: wij weten waar we het over hebben, vertrouw ons.

'Het eerste kennismakingsgesprek [met Finkensieper, *JvdL*] was in het bijzijn van mijn ouders. Daarin deed hij heel denigrerend tegen hen. Ze hadden het niet goed aangepakt met mijn opvoeding, en hij keek op hen neer vanwege hun gereformeerde achtergrond. Ik zei geen woord, zat er maar een beetje bij. Op gegeven moment gaf hij onder tafel met zijn voet een schop tegen de mijne om me tot een reactie te dwingen. Maar ik hield me koest.'⁷⁶

Professionele bescherming en onaantastbare beroepsgroepen

De actievoerders vertrouwen het echter totaal niet. Ze brengen een Zwartboek uit over Zetten met daarin naast klachten over het overmatig gebruik van isoleermethoden ook verklaringen van meisjes die melden door directeur/psychiater Finkensieper gedwongen te zijn zichzelf seksueel te bevredigen. Het wordt als laster terzijde geschoven. Aanhoudende acties leidden in 1975 tot het instellen van de commissie-Dijkhuis, die echter geen concrete misstanden aan de kaak stelde of daar nauwgezet onderzoek naar deed. Het was in een tijd dat de normen over seksualiteit in de hele samenleving ongeremder werden. De commissie besteedde er dan ook geen serieuze aandacht aan. Directeur/psychiater Finkensieper kon op zijn post blijven. Wat de commissie wel vond was dat er in Zetten meer aandacht moest komen voor de 'professionalisering' van de medewerkers.

Het is aan de aanhoudende vastberadenheid van de actievoerders, die uiteindelijk het Steunpunt Zetten oprichten, te danken dat deze professionele beschermingslaag wordt doorbroken en Finkensieper in 1990 wordt veroordeeld voor langdurig seksueel misbruik van aan hem toevertrouwde pupillen. Ondertussen heeft hij dan wel meer dan tien jaar zijn gang kunnen gaan, zonder dat collega professionals zich geroepen voelen om de aanhoudende verhalen serieus te nemen en de alarmbel te luiden.

De oude wereld van de kinderbescherming werd, tot ergernis van zijn hervormers, totaal gedomineerd door wat je de onaantastbaarheid van het particuliere initiatief zou kunnen noemen. In het verzuilde Nederland, gekenmerkt door een bijna panische angst voor staatscontrole, vormden tuchtscholen, strafinrichtingen, heropvoedingshuizen en internaten eigenlijk kleine koninkrijkjes, met hun eigen regels om orde en gezag te handhaven. Controle vond er niet plaats, willekeur en machtsmisbruik werd niet in toom gehouden door algemene regels en vastgelegde rechten, nieuwe moderne inzichten werden buiten de deur gehouden, niet in de laatste plaats omdat ze bedreigend waren voor de bestaande instellingscultuur.

In de nieuwe wereld van de jeugdzorg, waarin de moderne inzichten wel hun weg vinden, wordt de heerschappij van het particulier initiatief vervangen door de macht van goed opgeleide professionals, die zich beroepen op wetenschappelijke kennis. Maar zoals de oude instellingen van het particuliere initiatief in een consensuscultuur waarin conflicten uit de weg worden gegaan een praktijk hadden ontwikkeld waar ze zich niet met elkaar bemoeiden, zo creëren de nieuwe professionele machthebbers hun eigen koninkrijkjes waarin ze hun eigen professionele gang kunnen gaan. Daarbij geldt de impliciete collegiale afspraak dat zij zich niet of zo weinig mogelijk met elkaar bemoeien.

Omdat de meeste professionals in de jeugdzorg met goede intenties aan de slag zijn vormt dat geen probleem. Sterker, het vervangen van de kazernekoninkrijkjes van het particuliere initiatief door psychologische praktijken van moderne professionals is zonder twijfel een kwalitatieve verbetering. Maar waar professionals geen besef hebben van hun machtspositie en grenzen van het betamelijke overschrijden, ontbreekt het aan corrigerend vermogen in hun omgeving om daar tegenwicht aan te bieden. Professionele beroepsgroepen in Nederland zijn, zeker op het terrein van de hulpverlening, op de zelfde leest geschoeid als de particuliere organisaties in tijden van de

---

⁷⁶ *De Volkskrant*, idem.

verzuiling. Beroepsorganisaties waren lange tijd gesloten bolwerken, die vooral bezig waren met het behartigen van de groepsbelangen voor de buitenwereld, maar binnenskamers geen kritische massa konden ontwikkelen. Een eigen tuchtrecht was een onderwerp dat decennialang angstig werd vermeden en pas de laatste jaren vooral omdat de buitenwereld erop hamerde op de agenda kwam te staan.

In die cultuur, die Finkensieper in Zetten als directeur en eindverantwoordelijk behandelaar ook nog eens makkelijk in stand kon houden, heeft hij jarenlang zijn gang kunnen gaan. Hij kreeg geen tegenspraak, hij dulde geen tegenspraak. Maar hij werd door collega's of bestuurders ook nauwelijks iets in de weg gelegd. In zo'n professionele cultuur, waar ook het klachtrecht van pupillen lange tijd overbodig werd bevonden, zijn negatieve ervaringen en kritische opmerkingen van jongeren over hun behandeling ook gemakkelijk te diskwalificeren: ze zijn kenmerkend voor het probleemgedrag en getuigen (met dank aan Freud) van weerstand tegen de behandeling. Er is vermoedelijk geen andere professionele groep zo bekwaam in het *blaming the victim* als goed opgeleide therapeuten met veel psychologische bagage.

Zo maakt de nieuwe macht zich ongrijpbaar en valt het te begrijpen dat wantoestanden lang onder de pet konden worden gehouden en meestal pas aan het licht kwamen als de buitenwacht zich ging roeren. De zaak-Zetten was extreem, maar het rapport van de commissie-Samson heeft inmiddels geleerd dat machtsmisbruik minder uitzonderlijk was dan we lange tijd voor mogelijk hebben gehouden.

Zachte heemeesters maken stinkende wonden

Overigens had professor Ter Horst niet alleen te doen met de kritiek van 'de alternatieven', zoals hij de BM en het JAC aanduidde, maar ook van de minder zachte krachten in de samenleving: 'Wij krijgen ook regelmatig kritiek van de andere kant van de maatschappij die mensen die zeggen: Hou ze kort, geef ze op hun donder, laat ze werken. Dat zijn ook mensen die het bij voorbaat zo goed weten.' Het zou naïef zijn om te denken dat deze opvatting de jaren zestig/zeventig niet zou overleven. Weliswaar had de in 1908 opgerichte Tucht-Unie, de koepel van een zestigtal verenigingen die meer dan een halve eeuw hamerde op het belang van tucht om de verloedering en zedenloosheid geen kans te geven, de anti-autoritaire revolutie niet overleefd, maar het sentiment dat niet alles met praten was op te lossen is nooit weggeweest, al zeker niet in justitiële kringen. Zeker naarmate het overlast gevende gedrag van jeugdige criminelen, voetbalsupporters, drugsgebruikers toenam en in de media steeds meer aandacht kreeg, klonk de roep om straffe sancties en harde maatregelen op. Het eindeloze en geduldige praten, de geitenwollenaanpak van welzijnswerkers, het is met het verstrijken van de jaren zeventig steeds vaker voer voor cartoonisten, cabaretiers en columnisten. Zachte heemeesters maken stinkende wonden.

Het is een van de grote ergernissen van Pim Fortuyn, en in zijn ogen kenmerkend voor de verweesde samenleving. Het gebrek aan discipline en daadkracht; de zachtmoedige omgang met mensen die zich verder aan nergens en niemand wat aantrekken. Vooral als het allochtone jongeren zijn, kinderen van een andere cultuur, lijkt het aloude vertoog over losgeslagen jongeren, over zedenverwildering, over losbandigheid dat aan het begin van de twintigste eeuw en na de Tweede Wereldoorlog de kop op stak, plotseling springlevend, blij als het is een nieuwe doelgroep te vinden. Zoals de zedenloosheid van de jeugd rondom 1900 leidde tot de Kinderwetten met de mogelijkheid van rijkswege om in te grijpen in de ouderlijke macht en zoals de zorgen na de Tweede Wereldoorlog leidde tot woonscholen en heropvoedingsoorden, zo roept de nieuwe jeugdige criminaliteit om nieuwe disciplinaire maatregelen. Begin jaren negentig begint de publieke opinie zich steeds meer in deze richting te roeren, zeker nadat VVD-leider Frits Bolkestein in 1991 in een spraakmakend artikel in *de Volkskrant* het politiek correct denken over de multiculturele samenleving doorbroken heeft.

Op 15 maart 1993 pakt minister-president Lubbers de handschoen op. Er naderen verkiezingen en in Almere houdt hij op een CDA-bijeenkomst een spijkerhard betoog tegen de oprukkende criminaliteit, vooral onder jongeren. Jongeren die zijn veroordeeld, moeten aan het werk worden gezet. Uiteraard onder bewaking, ze zijn tenslotte gestraft. 'Dat moet kunnen in inrichtingen of kampementen', aldus Lubbers, die meent dat er wel militairen ingezet kunnen worden voor de

bewaking van de inrichtingen en kampementen. ‘We moeten harder worden’, aldus de boodschap van de premier. ‘Nederland kan nu niet trots zijn wat betreft de criminaliteit. Maar we moeten wel trots kunnen zijn op ons land.’⁷⁷

De premier krijgt onverwacht veel bijval. Het Lubbers-kampement is ineens een begrip. Een paar Kamerleden, waaronder VVD’er Hans Dijkstal, toont zich verbaasd dat er nu ineens iets nieuws op de jeugdzorg wordt geplakt, terwijl daar al jaren op bezuinigd wordt, met ellenlange wachtlijsten bij de instellingen als gevolg. Zou het niet verstandiger zijn om daar wat aan de doen, werpt de liberaal tegen. Hij is echter een roepende in de woestijn.⁷⁸ De Tweede Kamer zet het licht op groen en op 1 januari 1994 startte het eerste kampement in Veenhuizen, waarvoor tien miljoen gulden wordt uitgetrokken.

De jongens, overigens geen ‘boefjes’ maar jongens die stevige geweldsmisdrijven op hun naam hadden, werden hard aangepakt, zowel fysiek als psychisch. Ze moesten elke dag zwaar werk doen in de bossen, minimaal een keer per week de slopende stormbaan over, allemaal opdrukken als iemand zich niet aan de regels hield, er was voortdurend verplicht corvee en zelfs het niet opmaken van je bed werd bestraft. Dat was de discipline. De pedagogische kant bestond uit dagelijks gespreksgroepen, lessen in lezen en schrijven, voorlichting over alcohol en drugs, agressietraining, uitgebreide individuele assessments, en enorme inspanningen om iedereen aan een geschikte baan te helpen. Het Lubbers-kampement was een bijzondere mengeling van ouderwets keihard drillen en moderne, individuele aandacht, gebaseerd op het geloof in de maakbaarheid van de mens.⁷⁹

Maar het werkte niet. Veel jongens bleven weg zodra ze weekendverlof kregen. De recidive was groot. Er was geen aantoonbaar verbetering met andere strafregimes. In 1997 besloot minister Sorgdrager het project stop te zetten. Redenen: de resultaten vielen tegen; de kosten waren hoog en de juridische constructie (vermindering van straf als men naar het kamp ging) was omstreden. Eigenlijk precies dezelfde argumenten waarmee in 1959 de heropvoedingskampen voor gezinnen waren beëindigd.

Deze ervaring weerhield de regering er niet van om een paar jaar later te starten met een Glen Mills School, voor criminele jongens tussen de 14 en 18 jaar die hun wandaden in groepsverband (bendes) verrichtten. Volgens de ze uit Amerika afkomstige methode worden de jongens in groepen ingedeeld. Net als in bendes is sprake van een strikte hiërarchie. In bendes geeft crimineel gedrag aanzien, op de Glen Mills School verwerf je dat door voorbeeldgedrag te vertonen. Zo krijgen jongeren bij goed gedrag de status van Bull, wat betekent dat ze extra privileges krijgen. Ook hier is het programma een mengeling van discipline aanleren en inzicht verkrijgen in het eigen gedrag. Maar ook hier blijkt de aanpak nauwelijks succesvol. Na vier jaar bleek 78% van de jongen te recidiveren, een percentage dat aanmerkelijk hoger was dat van ‘normale’ inrichtingen.

Wat het initiatief uiteindelijk nekte waren de aanhoudende klachten over een van de middelen die werd toegepast, het zogenaamde *holding* – het vastpakken en tegen de grond drukken van jongeren. Volgens een Zwartboek dat de SP in 2008 opstelde leidde dat regelmatig tot mishandeling. Ook de inspectie vond dat de praktijk van holding niet door de beugel kon en verantwoordelijk was voor een onveilig leef-, behandel- en werkklimaat voor zowel jongeren als het personeel. Hoewel het eigenlijk verboden was in een open inrichting als de Glen Mills School bleek dat de aanpak in 2007 183 keer en 2008 57 keer was toegepast.⁸⁰

Het mag niet, maar het gebeurt toch. Zoals in gewone opvoedingssituaties de grenzen tussen pedagogische tikken, een flink pak ransel en systematische kindermishandeling vloeiend zijn, zo blijkt keer op keer dat in de institutionele sfeer van de jeugdzorg waar discipline, tucht en sancties de

---

⁷⁷ *Limburgs Dagblad*, 16 maart 1993

⁷⁸ *Leeuwarder courant*, 22 april 1994

⁷⁹ *Andere Tijden*, Het Lubbers-kampement, 13 maart 2008

<http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2007-2008/Het-Lubberskampement.html>

⁸⁰ Wikipedia: https://nl.wikipedia.org/wiki/Glen_Mills_School

boventoon voeren en fysieke correcties gewoon gevonden worden dat de grens van het toelaatbare gemakkelijk overschreden wordt. Het geweld is dan een gewoon onderdeel van de cultuur geworden, waar verder geen rem op staat.

Terughoudendheid om in te grijpen

Die cultuur was tot ver in de jaren zestig in veel internaten en gestichten niet ongewoon. Maar vanaf de jaren zeventig is deze langzaam maar zeker uit de residentiele jeugdzorg verbannen. Sommige instellingen gingen daarin voorop, anderen bleven daarin achter. In het zelfde jaar dat Lubbers zijn kampement-gedachte lanceerde, trad de laatste grote structurele misstand van een jeugdinternaat naar buiten. In het najaar van 1993 stonden daarvoor zeven medewerkers van De Dreef voor de rechtbank in Zutphen. De Dreef was een justitieel jongereninternaat in Wapenveld (Gelderland) waar vijftig jongeren tussen 13 en 21 jaar verbleven en zestig personeelsleden werkzaam waren. De zeven werden beschuldigd van systematische mishandeling van pupillen; een van de beschuldigen, een medewerker die al vijftien jaar in dienst was, was in een eerder strafproces al tot drie jaar veroordeeld wegens ontucht.

Zes medewerkers hadden de mishandeling naar buiten gebracht (en waren onmiddellijk ontslagen). Twee van hen verklaarden voor de rechter dat er in De Dreef sprake was van een cultuur van structurele mishandeling: 'Wanneer je als groepsleider niet meedeed met het slaan, hoorde je er niet bij, dan was je te soft bezig.'⁸¹ Een belangrijke rol werd daarbij gespeeld door de adjunct-directeur, een van de zeven beklagden, die er zo zijn eigen opvattingen op nahield. De rechter oordeelde dat hij jarenlang verantwoordelijk was geweest voor een klimaat 'waarin fysiek en soms extreem geweld tegen de pupillen een gewoonte werd' en veroordeelde hem tot acht weken gevangenisstraf, waarvan vier voorwaardelijk. Drie van zijn personeelsleden kregen voorwaardelijke straffen van vier tot acht weken, drie werden vrijgesproken.⁸²

Vlak voor de uitspraak van de rechter bleek dat al veel eerder bij het ministerie van Justitie bekend was dat het er hard aan toe ging op De Dreef. In antwoord op Kamervragen liet staatssecretaris Kosto (die een half jaar later feestelijk het Lubbers-kampement in Veenhuizen zou openen) weten dat hij daarvan al in 1990 op de hoogte was gesteld. Toch duurde het toen nog twee jaar voordat hij ook echt zijn bezorgdheid erover uitsprak richting bestuur. Volgens Kosto was het algemeen bekend dat het jeugdtehuis een 'directe, confronterende en volhardende behandelmethodiek' hanteerde, waarbij hij wel signalen kreeg dat de grens van het toelaatbare wel eens werd overtreden, maar dat hij niet wist dat het geweld een permanent karakter droeg.⁸³

Deze houding is tekenend voor de terughoudendheid die er begin jaren negentig nog bestond om in te grijpen in de autonomie van een instelling. De Dreef was altijd een zelfstandige inrichting geweest, en functioneerde nog volledig in de geest van het aloude particuliere initiatief. De instelling werd beheerd door de Wouter Laurens Slot stichting, genoemd naar de oprichter dominee Slot, die in 1936 in conflict was gekomen met de Rekkense inrichtingen en een eigen internaat was begonnen.⁸⁴ Aan die zelfstandigheid was sindsdien niet getornd. Dat was een van de redenen, zo constateerde een interim-manager die na de commotie het puin mocht ruimen in De Dreef, dat er een subcultuur was gegroeid waarin de instelling kon blijven volharden in behandelingsmethoden die 'duidelijk uit de tijd zijn'. Andere inzichten werden buiten de deur gehouden.

Het bestuur besloot op basis van het rapport van de interim de zelfstandigheid op te geven en zich aan te sluiten bij Rekkense stichtingen, waar De Dreef voor de oorlog ook uit voortgekomen was. Dit tot groot ongenoegen van het personeel.⁸⁵ Eén leidinggevende, de adjunct-directeur

---

⁸¹ *De Telegraaf*, 6 oktober 1993.

⁸² *De Telegraaf*, 20 oktober 1993.

⁸³ *De Telegraaf*, 9 oktober 1993.

⁸⁴ Zie: 'De Rekkense inrichtingen 1913-2013', p. 10, <http://www.historischekringebergen.nl/wp-content/uploads/2013/08/hfdartON75.pdf>.

⁸⁵ *NRC*, 13 oktober 1973. <http://www.nrc.nl/handelsblad/1993/10/13/internaat-de-dreef-niet-langer-zelfstandig-7199175>

pedagogische zaken, moest zelfs door het bestuur op non-actief worden gesteld en uiteindelijk worden ontslagen omdat hij vast bleef houden aan het belang van de pedagogische tik. Hij vond dat het mogelijk moest blijven om in bepaalde situaties dergelijke tikken uit te delen. Een overtuiging die hij vol hield, zelfs toen het hem zijn baan kostte.⁸⁶

Onbehagen en de verleiding van het *ancient regime*

Het beeld is paradoxaal. In een eeuw tijd is geweld, of dat nu intentioneel of emotioneel is, in alle situaties die in het teken staan van opvoeden zijn onschuld verloren. Dat is overigens een tendens die niet alleen in Nederland zichtbaar is, maar die bijna wereldwijd en al zeker in de westerse wereld zijn beslag heeft gekregen. De Amerikaanse wetenschapper Steven Pinker laat in zijn monumentale studie *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined* zien dat in de lange trend van de geschiedenis alle vormen van geweld een dalende trend laten zien. Zijn onderzoek is vooral gebaseerd op Angelsaksische gegevens. Hij levert een parade van dalende statistieken: van fors teruglopende percentages van instemming met slaag tussen 1950 en 2000 in de VS, Zweden en Nieuw Zeeland, tot dalende lijnen met betrekking tot minder vechtpartijen op school, slaan op scholen, kindermishandeling en seksueel misbruik.

Je zou het de triomf van de verlichting en de overwinning van de moderniteit kunnen noemen, een hogere vorm van beschaving waarin mensen individuele, unieke wezens zijn die in redelijkheid en in principe op voet van gelijkheid met elkaar omgaan. Geweld kan in moderne maatschappelijke arrangementen geen vanzelfsprekendheid zijn, geen natuurlijk recht dat iemand, een groep mensen of een instelling zich toe-eigent om zijn gelijk of wil af te dwingen. Zo abstract en bijna filosofisch geformuleerd zullen er niet zo heel veel mensen zijn die het hier principieel mee oneens zullen zijn. Het recht van de sterkste is een principe dat heden ten dage niet meer onmiddellijk op een massale bijval rekenen. Essentieel onderdeel van het moderniseringsproces is immers dat het de kwetsbaren juist bescherming tegen de machtigen is gaan bieden.

Toch installeert die nieuwe moderne consensus ook onbehagen. Eigenlijk precies het onbehagen dat Fortuyn verwoordt in zijn boek *De verweesde samenleving*. Wie geeft er nog richting aan een moderne natie staat van individuen? Wat is gezag? Wat is publieke moraal? De verleiding is groot om dan weer terug te grijpen op *het ancien regime* van duidelijke verhoudingen, de duidelijkheid van de bevelshuishoudingen waar het vaderlijke gezag heerste. Niet dat zulke pleidooien er onmiddellijk op uit zijn om ouderwetse strafexercities in ere te herstellen, maar wel om hiërarchische verbanden te herintroduceren met een grotere nadruk disciplineren en tucht.

Dat geldt zeker als het gaat om de behandeling van jongeren waar geen (modern) land mee te bezeilen lijkt. Ze onttrekken zich aan het ouderlijk gezag, onttrekken zich aan school, schrikken niet terug voor geweldspleging, opereren in groepen. De geschiedenis leert dat degelijke groepen jongeren een vast gegeven vormen, maar dezelfde geschiedenis laat ook zien dat de remedie steeds op hetzelfde neerkomt: de kwaadaardigheid moet gebroken worden in een autoritair regime. Dat was de overtuiging in de rijksjeugdinstellingen in het begin van de twintigste eeuw, dat was de redenering achter de Lubbers-kampementen en de Glen Mills School, en de gedachte achter het voorstel van Geert Wilders in 2011 om voor jonge (allochtone) criminelen 'tuigdorpen' op te zetten.

We weten inmiddels dat het duur is en niet werkt, maar daar valt in de publieke opinie moeilijk mee te leven. Tegenover het kwaad willen we ons machtig tonen, willen we terug kunnen slaan. Dan ineens spreken de oude retoriek van het vaderlijke gezag, de wijsheden uit de bijbel weer volop tot de verbeelding: wie niet luisteren wil moet maar voelen. Dat daarbij in de praktijk nogal eens de grens vloeiend wordt tussen machtsvertoon en machtswellust is nog zo'n wijsheid die in het heetst van het debat weinig overtuigingskracht bezit. Die komt pas weer bovendrijven als media de misstanden bloot leggen.

Onderaan de pyramide van Maslov

---

⁸⁶ *De Telegraaf*, 18 december 1993.

Zo wisselen het ongenoegen over de moderniteit en het aandrang tot ouderwetse strengheid nogal eens stuivertje. Niet alleen in de behandeling van criminele jongeren, maar ook in de dagelijkse praktijk van het opvoeden. Het moderne ideaal van het gezin als 'onderhandelingshuishouden' waar gezinsleden elkaar met respect tegemoet treden en elkaar ruimte bieden, is in de werkelijkheid een ideaal dat makkelijker bereikbaarder is voor mensen wiens bestaan zich afspeelt in de hogere regionen van de pyramide van Maslov, de levens waarin materiele voorspoed en geestelijke rijkdom met elkaar gecombineerd worden. Overigens is dat, zoals de tiggermoeders (de nieuwe vaders?) bewijzen, geen wet van meden en perzen. Geestelijke rijkdom brengt kennelijk ook weer nieuwe vormen van psychisch geweld voort, maar dat terzijde.

De constante van de hele twintigste eeuw is dat naarmate levens van mensen zich afspelen op de lagere treden van Maslows pyramide, de treden waarin bestaansonzekerheid en sociale en materiële tekorten de toon zetten, de kans toeneemt dat ouders tot fysiek geweld overgaan. Wie nagejaagd wordt door schuldeisers en opgejaagd door geldzorgen, ontbeert de rust om tijd voor de kinderen te nemen en schiet sneller uit de slof. Niet zonder reden melden nogal wat professionals in de jeugdhulpverlening dat het wegnemen van financiële problemen in veel gevallen de meest effectieve maatregel is tegen kindermishandeling. Het financiële tekort creëert het pedagogische tekort.

Dat geldt ook voor allochtone gezinnen, of concreter: gezinnen met bijvoorbeeld wortels in Marokko en Turkije. Naarmate deze huishoudens hoger op de welvaartstreden staan tonen ze zich ontvankelijker voor moderne opvattingen over opvoeden. In die zin verschillen ze niet echt met autochtone Nederlanders. Maar naarmate hun sociaaleconomische positie slechter is neemt niet alleen – net zoals dat bij autochtone gezinnen het geval is – de kans op toename van geweld jegens de kinderen toe, maar klampen ouders zich ook nog eens vast aan traditionele gezinsverhoudingen en opvattingen. Zij zetten zich schrap tegen de Nederlandse opvoedingscultuur die ze 'te losjes' vinden en bewegen juist weg van moderne omgangsvormen, met als gevolg dat zij zich instrumenten toe-eigenen (slaan, isolatie) die sinds de jaren zestig in de hedendaagse Nederlandse opvoedingspraktijk in een kwaad daglicht zijn komen te staan en al snel als kindermishandeling worden geïnterpreteerd. Dat beseffen hun kinderen doorgaans heel goed; er valt alleen niet of nauwelijks over te praten. Vandaar dat de spanningen soms ondraaglijke vormen kunnen aannemen, wat direct een verklaring is voor de druk van allochtone jongeren (en hun ouders) op de jeugdzorg. Sociaal economische achterstanden spannen hier samen met traditionele opvoedingspatronen.⁸⁷

Schipperen tussen het gevaarscriterium en het pedagogisch criterium

In deze wereld moeten professionals in de jeugdzorg hun weg vinden. Zij worstelen dagelijks met het dilemma tussen het positief begeleiden van ouders en kinderen of het ouderwets streng ingrijpen met als ultiem machtsmiddel kinderen uit huis plaatsen of onder toezicht stellen. Zij moeten hun werk doen zonder dat er een harde grens bestaat tussen het acceptabele en het ontoelaatbare. Er is geen lijstje met vaste normen voor handen, zoals in de naoorlogse tijden toen maatschappelijke werkers een gezin konden scoren op een onmaatschappelijkheidsschaal. Zij werken met de moderne overtuiging die is opgedaan in een eeuw jeugdzorg dat het voor kinderen het beste is om in een natuurlijke omgeving van het gezin op te groeien. De vele tienduizenden kinderen die in de 20ste eeuw de gang naar een tehuis, een inrichting en zelfs een pleeggezin hebben gemaakt zijn er zelden als sterkere persoonlijkheden vandaan gekomen. De jeugdhulpverlener moet dus de afweging maken tussen het gevaarscriterium (is het kind veilig?) en het pedagogisch criterium (het kind moet zo lang mogelijk thuis blijven).

Dat is een precaire en zelfs riskante afweging. De moderniteit vraagt investeringen in het pedagogisch criterium (begeleiding, hulpverlening), maar als het misgaat ligt de oude reflex van autoritair ingrijpen op de loer. Iedereen in de jeugdzorg kent het verhaal van Savanna, de amper

---

⁸⁷ Zie onder meer: Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Anna Jansma, Renske van der Gaag, *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen*. Utrecht: Verwey Jonker, 2012.

driejarige kleuter die in september 2004 toevallig werd ontdekt in de kofferbak van de auto van haar moeder en stiefvader. Ze was gestorven aan de gevolgen van langdurige mishandeling en ondervoeding. Zodra de toedracht bekend wordt, steekt er een storm van verontwaardiging op, zeker als blijkt dat er een gezinsvoogd in het gezin was die de signalen kennelijk niet gezien heeft.

Na maanden onderzoek besluit het Openbaar Ministerie deze professional voor de rechter te roepen op basis van de aanklacht: dood door schuld. Uiteindelijk wordt zij in 2007 vrijgepleit, maar ondertussen is het kwaad geschied. In de professionele afweging tussen het gevaarscriterium en het pedagogisch criterium kiezen professionals van de Bureaus Jeugdzorg en masse het zekere voor het onzekere. Terwijl het aantal OTS en uithuisplaatsingen eigenlijk jarenlang een dalende trend had vertoond, schoten de aantallen na Savanna omhoog. Tussen 2004 en 2009, in vijf jaar tijd, stijgt het aantal jaarlijkse ondertoezichtstellingen van 6500 naar ruim 11000.

Kindermishandeling was lang een thema dat weinig publieke aandacht kreeg, tot ergernis van de professionals die er mee te maken kregen. Maar door dramatische gebeurtenissen, zoals Savanna, maar er waren meer schokkende incidenten, en de acties van de lobbygroep RAAK, Reflectie- en Actiegroep Aanpak Kindermishandeling, begon dat rond de eeuwwisseling te veranderen. RAAK, opgericht op initiatief van *Defence for Children* ontpopte zich tot een invloedrijke pressiegroep. Mede door RAAK-acties bevatte het regeerakkoord in 2002 voor het eerst een passage over kindermishandeling. In 2007 kreeg Nederland voor het eerst een vakminister Jeugd en Gezin, André Rouvoet, die met het landelijk Actieplan Aanpak Kindermishandeling 'Kinderen veilig thuis' een niet eerder vertoond offensief inzette tegen ongepast geweld tegen kinderen. In die sfeer kwam ook de wetwijziging van artikel 245 van het Burgerlijk Wetboek tot stand: voor kindermishandeling kon geen begrip worden opgebracht. Het was een ziekte, een epidemie, zoals RAAK het omschreef. Dat beeld, en de afschrikwekkende verhalen die tot de media doordrongen, hebben belangrijk bijgedragen aan het taboeïseren van geweld in opvoedingssituaties.

De wet van de terugwerkende kracht

Maar daarmee werd langzaam maar zeker ook een onvoorziene sociologische wet in werking gezet. Want naarmate mishandeling in het heden verderverlijkere vormen aanneemt, wordt met terugwerkende kracht ook mishandeling in het verleden kwaadaardiger. Ervaringen die mensen jarenlang verborgen hebben gehouden, waar ze uit schaamte over hebben gezwegen, waarvan ze dachten dat ze er alleen in stonden, dringen zich opnieuw op en krijgen op basis van de recente publieke afkeer opnieuw betekenis. Wat toen onbespreekbaar was, blijkt nu bron voor publieke verontwaardiging.

Bovendien blijkt het een verschijnsel dat zich niet tot Nederland beperkt. De verhalen uit Ierland, Verenigde Staten, maken duidelijk dat het een bijna universele praktijk is geweest. Dat stuwt ook in Nederland de verzwegen werkelijkheid naar de oppervlakte. Slachtoffers treden in contact met de media, verhalen volgen elkaar op, in steeds grotere getalen. De afwijzende houding van verantwoorde instellingen houdt geen stand, en uiteindelijk leidt dat tot de onderzoeken naar seksueel misbruik in de Katholieke Kerk (commissie-Deetman) en in de naoorlogse jeugdzorg (commissie-Samson). De uitkomsten tarten de verbeelding. Het misbruik was op veel plaatsen en in veel gevallen 'langdurig en ernstig' geweest.

De commissie-Samson brengt vooral in beeld wie de daders waren, welke mechanismen er op traden voordat het misbruik plaats vond en wat de impact was voor de slachtoffers. Seksueel misbruik is daarbij vooral het resultaat van een interactie tussen jongeren onderling (de helft van het misbruik gebeurt door leeftijdgenoten) of tussen de volwassene en het slachtoffer. Maar er is, zo laten veel pupillen uit het verleden weten, meer aan de hand. Seksueel misbruik was het spreekwoordelijke topje van de ijsberg. Het kon optreden in een cultuur waar veel meer gebeurde, waarin jongeren vernederd, gestraft, opgesloten, geïsoleerd en gekleineerd werden. Wat er in de inrichtingen gebeurde en wat we nu kennen als seksueel misbruik was ontoelaatbaar en altijd strafbaar, maar hoe zit het met al die andere vormen van geweld?

Op de vraag *hoe* praktijken van al dan niet fysiek geweld zich voor konden doen, is in dit essay naar een eerste antwoord gezocht. Eigenlijk begint dit verhaal waar de commissie-Samson is opgehouden: namelijk de vraag of het misbruik niet een voedingsbodem vond in een cultureel klimaat in de institutionele jeugdzorg waarin machtsvertoon, willekeur en zo nodig geweld in bepaalde omstandigheden passend en onmisbaar werden gevonden binnen de hiërarchische verhoudingen die in nogal wat instellingen de dienst uitmaakten. Na de Tweede Wereldoorlog hebben veel gestichten, internaten, tehuizen een gesloten subcultuur in stand gehouden die vijandig stond tegenover moderne pedagogische invloeden van buiten en binnenskamers zo nodig met harde hand de orde handhaafde. Geweld - van slaan tot opsluiten - was daarin lange tijd een geaccepteerd middel.

Die cultuur is lang na de Tweede Wereldoorlog in stand gebleven om zich vanaf de jaren zeventig vervangen te worden door een nieuw op moderne inzichten en behandelingsmethoden gebaseerd regime. De commissie-Samson constateert dat veel seksueel misbruik, zeker dat tussen leeftijdsgenoten, zich afspeelt in een soort schaduwcultuur, die alleen door kinderen wordt bevolkt. Wie de aanhoudende verhalen van vernedering en geweldpleging in zo ongeveer dezelfde internaten tot zich neemt, kan moeilijk anders concluderen dat dat niet de enige schaduwcultuur kan zijn geweest. Tegelijkertijd en langdurig is er sprake geweest van een informele cultuur van medewerkers waarin eigen gewoonten en gebruiken golden en waarin een stilzwijgend verbond bestond om daarover zeker als het uit de hand was gelopen het zwijgen toe te doen.

Toegift

Psychofarmaca-experimenten in de jeugdzorg waren in Nederland heel gewoon

Op 21 juni kwam [RTL Nieuws](#) met een reportage waarin aan het licht kwam dat kinderen in Nederlandse kindertehuizen jarenlang gedwongen zijn om kalmeringsmiddelen als valium en seresta te slikken. In de reportage kwamen vijf oud-bewoners aan het woord, waarvan de ouders in de jaren zeventig uit de ouderlijke macht waren ontzet, en die in het tehuis in het Brabantse Stevensbeek rechteloos aan de willekeur van de medewerkers waren overgeleverd. De meisjes werden lastig gevonden, pillen kregen ze eronder. Een van de vrouwen vertelt in de reportage: 'Ik weet niet waarvoor ik ze kreeg en wie ze voorschreef, maar je kreeg ze gewoon en je was gewoon verplicht dat in te nemen. Als je in de isoleercel zat, kreeg je wel meer middelen om je rustig te houden.'

Het lijkt schokkend nieuws. Hoogleraar kinder- en jeugdpsychiatrie Robert Vermeiren reageert ontdaan: "Het was ook destijds niet de bedoeling om mensen duf te maken, te drogeren en ze tegelijkertijd te dwingen om te werken. Dat kan gewoon niet." Micha de Winter, voorzitter van de commissie die als vervolg op de commissie-Samson onderzoek doet naar geweld in de jeugdzorg, meldt dat er vermoedelijk veel meer plekken zijn waar kinderen kalmeringsmiddelen gedwongen kregen toegediend.

Eén van die plekken is bekend, en hopelijk ook voorwerp van nader onderzoek van de commissie. Die plek was het meisjesinternaat de Heldringstichting te Zetten, waar begin jaren zeventig de orthopedagoog W. ter Horst, adjunct directeur behandeling, en H.O.T. Finkensieper, aanvankelijk als kinder- en jeugdpsychiater via een deeltijdbetrekking aan de instelling verbonden, de dienst uitmaakten. Beiden zouden later naam maken: W. ter Horst als vooraanstaand hoogleraar orthopedagogiek in Leiden en auteur van de klassieker *Herstel van het gewone leven*; H.O.T. Finkensieper zou in mei 1990 na een Zettens schrikbewind van ruim twintig jaar veroordeeld worden voor seksueel misbruik van een aantal van de meisjes die aan zijn zorg waren overgeleverd. Maar begin jaren zeventig lag dat nog in handen van de toekomst.

In 1973 publiceerden Finkensieper en Ter Horst in het *Tijdschrift voor Psychiatrie* [een artikel](#), waarin zij verslag doen van een experiment in hun inrichting, waarin zij dertien lastige ('gedragsgestoorde') meiden van tussen de 14 en 17 jaar, die in hun orthopedagogische leefgroep 'hinderlijk, conflict oproepend, ontregelend gedrag' vertonen, het middel **Pipamperon toedienen**. **Pipamperon** is een antipsychoticum dat wordt gebruikt bij de behandeling van schizofrenie. Het middel is in een gewone dosering een emotie- en energiedemper, de meisjes kregen een dosis van 80 mg per dag. Ter Horst en Finkensieper hadden het idee dat het middel de meisjes rustiger en handelbaarder zou maken.

Dat blijkt inderdaad zo te zijn, rapporteerden zij onomwonden in het *Tijdschrift voor Psychiatrie*. De meiden veroorzaakten aanmerkelijk minder conflicten, de spanningen in de leefgroepen verminderden en ook het aantal 'paniekmutaties', een wonderlijk eufemisme voor het afvoeren naar een isoleercel, nam zienderogen af. Als enige bijwerking tekenden ze op dat de meisjes in het begin een beetje slaperig waren, maar dat mocht verder geen naam hebben.

Methodologisch valt er weinig op het onderzoek aan te merken. Er zijn twee groepen, er wordt met placebo's gewerkt, de groepsleiders worden er buiten gehouden wie wat krijg, de meiden weten van niks, zodat het onderzoek geen selffulfilling prophecy kan worden. De meiden krijgen gewoon 's ochtends en 's avonds hun verplichte pillen voorgeschoteld, dat is de dagelijkse gang van zaken bij

de Heldringstichting. Ethisch en vakinhoudelijk valt er natuurlijk wel het nodige aan te merken op het experiment van Ter Horst en Finkensieper, zelfs naar de maatstaven van 1973, als de kritiek op de psychiatrie steeds verder om zich heen grijpt. Van Jan Foudraïne's *Wie is van hout...* uit 1971 zijn dan al bijna 200.000 exemplaren verkocht.

Maar de Zettense inrichting voor meiden is totaal ongevoelig voor de aanzwellende kritiek op totalitaire instituties. Het feit dat Finkensieper en Ter Horst een zwaar psychiatrisch medicament inzetten in orthopedagogische (dat wil zeggen niet-psychiatrische) leefgroepen, waar menig psychiater in die dagen al vraagtekens bij zou plaatsen, kan daarom ongemerkt passeren. En omdat vrijwel niemand zich om deze kindbeschermingsjongeren bekommert - hun ouders niet, hun voogden niet, de inspectie niet; ze vormen de paria's van de toenmalige jeugdzorg - zijn ethische overwegingen klaarblijkelijk niet op hen van toepassing. Ze zijn willoze farmaceutische proefkonijnen.

In het artikel in het *Tijdschrift voor Psychiatrie* valt één regel extra op. Finkensieper en Ter Horst danken daarin 'Janssen Pharmaceutica te Beerse voor de verzorging van de statistische analyse' (p.213). Het van oorsprong Belgische bedrijf Janssen is sinds 1960 merknaamhouder en producent van Pipamperon. In 1961 ging het bedrijf samen met de Amerikaanse farmareus Johnson & Johnson en groeide uit tot een farmaceutische supergrootmacht in Europa en de Verenigde Staten, dat met geld strooide om onderzoekers aan het werk te zetten en daar niet bepaald een hoogstaand ethisch besef aan koppelde.

Eind jaren zestig testte het bedrijf het middel Pipamperon in Nederland op een kleine zeventig patiënten, allen volwassen, van een tiental psychiatrische inrichtingen en op bewoners van inrichtingen in de zwakzinnigenzorg. Behandelende psychiaters dienden de middelen toe, en rapporteerden de gegevens aan wetenschappers van Janssen Pharmaceutica, die er een statistische analyse op los lieten, en de - uiteraard positieve - resultaten daarvan publiceerden in het *Tijdschrift voor Psychiatrie* ([1970, jrg 12, pp. 403-411](#)). Onder dankzegging van de met naam en toenaam genoemde medewerking van artsen en psychiaters.⁸⁸ Het onderzoek van Ter Horst en Finkensieper was in dit opzicht een vervolgstap in een langlopend onderzoeksprogramma van het farmaceutische bedrijf: als het middel werkt bij schizofrenen en zwakzinnigen, werkt het dan ook bij 'gedragsgestoorde' pubermeiden?

In haar onderzoeksdrang kende Janssen Pharmaceutica weinig scrupules. Vast staat dat het bedrijf in de jaren zestig tot begin jaren zeventig betrokken was bij vergelijkbaar [medicamenten-onderzoek bij tehuis kinderen in Duitsland](#).⁸⁹ Uit de [Stasi-archieven](#) is een aantal jaren geleden gebleken dat Janssen Pharmaceutica in de jaren zeventig en tachtig tevens verschillende medicijnen heeft getest in Oost-Duitsland. Zij waren niet de enige, dat deden in die dagen meerdere farmaceutische bedrijven. In West-Europa was het steeds moeilijker proefpersonen te vinden, waardoor een hele reeks farmabedrijven naar de DDR trok. Het land had geneesmiddelen te kort en was blij om medicijnen te

---

⁸⁸ Om precies te zijn waren dat: Ph. P. Bieger (Den Haag), L. Boerman (Ermelo), W. J. Hardeman (Amersfoort), J. W. Hartman (Wassenaar), J. A. Hartzuiker (Den Haag), N. Huisman (Doetinchem), A. Hutten (Hengelo), H. H. Kloos (Zutphen), R. Kohar (Bakkum), J. de Lange (Amsterdam), S. T. Liem (Vught), G. J. M. Noordhuizen (N.-H.) (Limmen), J. Rentmeester (Eindhoven), P. W. Tollenaar (Bloemendaal), B.C. L. Touwen (Paterswolde), L. H. M. Uiterwaal (Bloemendaal), H. J. van der Wiel (Gouda) en A. van der Woude (Vries).

⁸⁹ Zie voor een indrukwekkende ZDF-documentaire over medicamententesten op tehuis kinderen: <https://www.youtube.com/watch?v=QpTYLyTu-l&feature=youtu.be>

krijgen. Bovendien had het regime zoveel geld te weinig, dat alle manieren om geld binnen te krijgen goed waren. Zelfs tests uitvoeren op nietsvermoedende burgers, dus.⁹⁰

Wat in Oost-Duitsland op grote schaal gebeurde, gebeurde in Zetten in het klein. Daar hadden de meiden ook niets in de melk te brokkelen. Ze stonden bovendien te boek als lastig en onhandelbaar. Het waren doorgaans meiden die zich elders tegen internaatsregimes hadden verzet, en dan doorgeschoven werden naar eindstation de Heldringstichting. De inrichting in Zetten was in feite een veldlaboratorium van Janssen Pharmaceutica, die niet alleen de middelen leverde, maar uiteindelijk ook de statistische verwerking van het experiment voor haar rekening nam. Het is – zelfs als we rekening houden met de andere maatstaven die toen golden – onbegrijpelijk dat de redactie van een wetenschappelijk tijdschrift dat toen heeft laten passeren. Of dat er nadien geen collega-psychiaters of andere wetenschappers zijn opgestaan om de wetenschappelijke onafhankelijkheid van dit onderzoek aan de kaak te stellen.⁹¹ Ook toen Finkensieper later in opspraak raakte bleef men zwijgen.

Het onderzoek legitimeerde Finkensieper wel om ongeremd verder te gaan op zijn weg van medicamenteuze drogeringen. Hij heeft in de jaren waarin hij de scepter zwaaide heel wat doseringen Pipamperon en andere middelen voorgeschreven om de meiden in het wenselijke gareel te krijgen. En wel in die mate dat vele tientallen daar ernstige psychische schade aan hebben overgehouden. Toen er in 1974 door de Belangenvereniging Minderjarigen en het JAC (Jongeren Advies Centrum waar weggelopen meiden konden onderduiken en hun ervaringen lieten optekenen) actie tegen de Zettense praktijken werd gevoerd, en er een [Zwartboek](#) werd gepubliceerd, kraakte de daarop door het ministerie van Justitie ingestelde commissie-Dijkhuis wel een paar harde organisatorische noten, maar eigenlijk negeerde de commissie – zoals [later onderzoek van de commissie-Samson](#) meer dan aannemelijk heeft gemaakt – de werkelijkheid van de meiden totaal en boog ze voor de reputatie van Finkensieper. Ook signalen van seksueel misbruik werden door de commissieleden uit het onderzoeksrapport gehouden. Kort na het uitbrengen van het eindrapport in 1976 ontving de Heldringstichting zelfs enkele miljoenen extra subsidie om verder te professionaliseren en werd de Z.I.B. status (Inrichting voor zeer intensieve behandeling) aan de instelling toegekend, waardoor Finkensieper nog vaster in het zadel kwam te zitten en nog twaalf jaar zijn geestelijke en fysieke geweld tegen vele tientallen meiden kon doorvoeren.

Als de komende maanden in de aanloop naar het eindrapport van de commissie geweld in de jeugdzorg er steeds meer verhalen los komen over gewelddadige praktijken in de residentiële jeugdzorg, moeten we vooral niet doen alsof nu pas, anno 2018, de deksel van de beerput wordt

---

⁹⁰ Janssen Farmaceutica blijft in ethisch opzicht bovendien de grenzen opzoeken. In april 2012 legde een Amerikaanse rechter Johnson & Johnson (J&J) een boete op van maar liefst 1,19 miljard dollar, omdat dochteronderneming Janssen patiënten en doctoren had misleid over de risico's van Risperdal. Janssen zwakte bij de verkoop van Risperdal, een antipsychose medicijn, doelbewust de mogelijke effecten die het gebruik ervan met zich mee brengt af, waardoor de risico's tot gewichtstoename en verhoogde kans op diabetes en een beroerte verbloed werden. Zie: <https://www.pharmamarketeer.nl/johnson-johnson-krijgt-boete-van-119-miljard-dollar/>.

⁹¹ In 2008 verschijnt in het *Tijdschrift voor Psychiatrie* een overzichtsstudie naar de onderzoeken uit vooral de jaren zeventig die de werking van Pipamperon aantoonde. De auteur, psychiater A.A.G. Klaassen werkzaam bij de ggz-instelling Dijk en Duin, komt tot de conclusie dat er nauwelijks overtuigend bewijs wordt geleverd dat het middel ook echt werkt. Klaassen maakt echter geen enkele opmerking over de wijze waarop de onderzoeksresultaten zijn verkregen, noch de rol van het Janssen Farmaceutica die in vrijwel alle onderzoeken het materiaal statistisch analyseerde en veelal ook de penvoerders leverde voor de rapportage. Zie: A.A.G. Klaassen (2008), Pipamperon en de behandeling van impulsief gewelddadig gedrag, in: *Tijdschrift voor Psychiatrie*, jrg. 50, nr. 3, pp. 179-183. http://www.tijdschriftvoorpsychiatrie.nl/assets/articles/articles_1735pdf.pdf

gelicht. Er is geen doofpot geweld in de jeugdzorg. Er is al heel veel, heel lang bekend. Het staat gewoon opgeschreven in het *Tijdschrift voor Psychiatrie*, [jrg. 14, nr. 1/ 1973, pp. 213-220](#), iedereen kan het daar al 35 jaar lezen. Het is opgetekend in de gespreksverslagen van de commissie-Dijkhuis die nog steeds in het archief van het ministerie van Justitie liggen opgeslagen. Het staat in de vele zwartboeken en verslagen van de Belangenvereniging Minderjarigen en het JAC. We weten het uit de vele tientallen verhalen die de slachtoffers in de loop der jaren in de media hebben verteld. We kennen het uit de vele literatuur die er inmiddels over is verschenen.

Waar de commissie-De Winter de vinger op moet leggen is niet *dat* het gebeurd is, maar *hoe* het heeft kunnen gebeuren dat iedereen het zo lang op zijn beloop heeft gelaten. Hoe kan het dat er geen collega-psychiaters zijn opgestaan om de vloer aan te vegen met de flinterdunne argumentatie voor het experiment van Finkensieper en Ter Horst? Hoe was het mogelijk dat beroepsgroepen, overheden, stichtingsbesturen, professionals, kinderrechters, Jeugdzorg, inspecties en het ministerie van Justitie het niet wilden weten, dat ze jarenlang gewoon de andere kant opkeken zonder daadwerkelijk in te grijpen? Hoe kan het dat een groep van extreem kwetsbare jongeren die van huis uit al verwaarloosd waren ook nog eens door de officiële instanties aan hun lot werden overgelaten? Daar willen de vele slachtoffers die de genoemde praktijken binnen de jeugdzorg hebben overleefd en nog dagelijks met de gevolgen daarvan worstelen een overtuigend en schuld bewust antwoord op. Dat is het minste dat zij van de commissie-De Winter mogen verwachten.

Literatuur

- Hans Achterhuis, *Met alle geweld. Een filosofische zoektocht*. Rotterdam: Lemniscaat, 2008.
- Hans Achterhuis en Nico Koning, *De kunst van het vreedzaam vechten. Een zoektocht naar de bronnen van geweldbeteugeling*. Rotterdam: Lemniscaat, 2014.
- Andere Tijden, Het Lubbers-kampement, 13 maart 2008. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2007-2008/Het-Lubberskampement.html>
- Andere tijden, 'Verwildering der Jeugd', 22 januari 2009. <http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2008-2009/Verwildering-der-Jeugd.html>
- Herman Baartman, *Opvoeden met alle geweld. Hardnekkige gewoontes en hardhandige opvoeders*. Utrecht: SWP, 1994.
- Herman Baartman, *Eigen kracht, daadkracht en de kracht van solidariteit*. Mulock Houwer-lezing 2013 Utrecht: Nji, 2014. <http://www.nji.nl/nl/Eigen-kracht,-daadkracht-en-de-kracht-van-solidariteit.pdf>
- Nelleke Bakker, Jan Noordman & Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland. Idee & praktijk, 1500-2000*. Assen: Van Gorcum, 2006.
- Nelleke Bakker, e.a. (red.), *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs, 2007.
- Nelleke Bakker, 'Hardhandig opvoeden? Opvattingen over mishandeling, verwaarlozing, straf en geweld in pedagogische relaties in de twintigste eeuw' In: Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans, 2012.
- Canon van de gezinszorg: <http://www2.fni.nl/canon-van-de-gezinszorg/?slide=0>
- Canon zorg voor de jeugd: <http://www.canonjeugd zorg.nl>
- B.L.P. Clemens Schöner, *Psychische kindermishandeling*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhof, 1957.
- Commissie Samson (2012), *Omringd door zorg, toch niet veilig. Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*. Amsterdam: uitgeverij Boom. <http://www.nji.nl/nl/Omringd-door-zorg-toch-niet-veilig-commissie-Samson.pdf>
- Wim Deetman, e.a., *Eindrapport Rapport Seksueel Misbruik van Minderjarigen in de Rooms-katholieke kerk*. Amsterdam: Balans, 2011. http://www.onderzoekrk.nl/fileadmin/commissiedeetman/data/downloads/eindrapport/20111216/Seksueel-misbruik-minderjarigen-RKK_Deetman-deel-1.pdf
- Wim Deetman, e.a., *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Een vervolgonderzoek*. Amsterdam: Balans, 2011. http://www.onderzoekrk.nl/fileadmin/commissiedeetman/data/downloads/eindrapport/20111216/Seksueel-misbruik-minderjarigen_RKK_Deetman-deel-2.pdf
- J.J.H. Dekker e.a., *Jeugdzorg in Nederland, 1945-2010*. Deelonderzoek 1. Commissie Samson, 2013. <http://www.rug.nl/staff/j.j.h.dekker/deelonderzoek-1-jeugdzorg-tekst.pdf>
- Departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, *Het onderwijs in 1939*. Den Haag: Staatsuitgeverij, mei 1940.
- Adrienne Dercksen, 'Heropvoeding van onmaatschappelijke gezinnen', in: H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992, pp. 56-62.

- Adrienne Dercksen en Loes Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970*. Amsterdam: Boom, 1987 (2^e druk 1996).
- Geertje Dimmendaal, *Heropvoeding en behandeling. Meisjes in Huize de Ranitz, Groningen 1941-1967*. Groninger Historische Reeks, Assen: Van Gorcum, 1998.
- Marjolijn Distelbrink, Trees Pels, Anna Jansma, Renske van der Gaag, *Ouderschap versterken. Literatuurstudie over opvoeding in migrantengezinnen en de relatie met preventieve voorzieningen*. Utrecht: Verwey Jonker, 2012.
- Pim Fortuyn, *De verweesde samenleving. Een religieus-sociologisch traktaat*. Uithoorn: Karakter Uitgevers, 1995.
- J. Goudsblom, *De nieuwe volwassenen*. Amsterdam: Querido, 1959.
- W. Hellinckx en J. Pauwels, *Orthopedagogische ontwikkelingen in de kindbescherming. Leven en werk van dr. D.Q.R. Mulock Houwer*. Leuven/Amersfoort: Acco, 1984.
- G.P. Hoefnagels, *Kinderbescherming*, AO- reeks, boekje 1325, 21 augustus 1970.
- H.J.H. Hofland, *Tegels lichten of ware verhalen over de Auoriteiten in het land der voldongen feiten*. Amsterdam, 1972 (Amsterdam: Uitgeverij Ooievaar, 1996).
- A. Hoogerwerf, *Geweld in Nederland*. Assen: Van Gorcum, 1996
- Rudie Kagie, *De kindbeschermers*, Bilthoven: Ambo, 1979 (2^e druk: 1986).
- James Kennedy, *Nieuwe Babylon in aanbouw*, 1995, p. 21.
http://www.dbnl.org/tekst/kenn002nieu01_01/kenn002nieu01_01.pdf
- Ellen Key, *De eeuw van het kind*. Zutphen: W.J. Thieme & cie, z.j. [1905].
- J. Koekebakker, *Verzorging en opvoeding in kindertehuizen. Rapport van de Werkgroep gestichtsdifferentiatie*. Den Haag: nationale Federatie voor Kinderbescherming, 1959.
- M.M. Komen, *Gevaarlijke kinderen – kinderen in gevaar. De justitiële kindbescherming en de veranderende sociale positie van jongeren. 1960-1995*. Amsterdam: SWP, 1999.
- Mieke Komen, 'Meer worden dan daden. Justitiële kindbescherming en fysieke kindermishandeling in Nederland (1960-1995)', in: Nelleke Bakker (red.), e.a., *Kinderen in gevaar. De geschiedenis van de pedagogische zorg voor risicojeugd*. Jaarboek voor de geschiedenis van opvoeding en onderwijs 2007, Assen: Van Gorcum, 2007.
- Bernard Kruithof en Piet de Rooy, 'Liefde en plichtsbef. De Kinderbescherming in Nederland rond 1900', in: *Sociologisch Tijdschrift*, jrg. 13, nr. 4, februari 1987.
- Jos van der Lans en Herman Vuijsje, *Lage Landen Hoge Sprongen. Nederland in de twintigste eeuw*. Wormer: Inmerc, 2003.
- Jos van der Lans, 'Grootmeesters van de ontregeling', in: *De Groene Amsterdammer*, 4 juni 2015, jrg. 139, nr. 23, pp. 34-39. <http://www.josvdlans.nl/publicaties/2015-06-Groene-Adammer-Erfenis-van-provo.pdf>
- Maurice van Lieshout, *Thuis bij Zandbergen. 140 jaar jeugdzorg*. BigBusinessPublishers, 2014.
- Bert Loonstra, 'Slaan en de Bijbel', Theologisch logboek: <http://www.bertloonstra.nl/logboek/slaan-en-de-bijbel/> 25 september 2009.
- M. Goorhuis en G. Meyknecht, *Ik dacht dat ik uit logeren ging... 10 jaar Associatie Jeugdzorg*. Sneek: MGM-producties, 2006.

- Herman Milikowski, *Lof der onaangepastheid. Een studie in sociale aanpassing, niet-aanpassing, onmaatschappelijkheid*. Meppel: Boom, 1967.
- Harry Mulisch, *Bericht aan de rattenkoning*, Amsterdam: De Bezige Bij, 1966.
- D.Q.R. Mulock Houwer, *Gestichtspeadagogische hoofdstukken*, Eibergen: Drukkerij Heinen, 1938.
- D.Q.R. Mulock Houwer, F. Grewel, R. Friedman-van der Heide, *Vijftigduizend kinderen roepen om hulp!*, Amsterdam: NV De Arbeiderspers, 1946.
- G.H.J. den Otter, *Voogdijkinderen. Enige gedachten over de opvoeding van voogdijkinderen, gebaseerd op de gegevens verkregen uit een interview met 294 oud-pupillen van de vereniging kindverzorg te Rotterdam*, Den Haag: Nijhoff, 1963.
- Steven Pinker, *Ons betere IK. Waarom de mens steeds minder geweld gebruikt*. Amsterdam; Contact, 2011.
- P. van Reenen, *Overheidsgeweld. Een sociologische studie van de dynamiek van het geweldsmonopolie*. Dissertatie. Alphen aan den Rijn: Samsom, 1979.
- Hans Righthart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict*, Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers, 1995.
- Piet de Rooy, 'Jeugdbeweging in Nederland', in: Bernard Kruithof e.a. (red.), *Geschiedenis van opvoeding en onderwijs in Nederland*, Nijmegen, 1983.
- Jurriën Rood, *Wat is er mis met het gezag?* Rotterdam: Lemniscaat, 2013.
- Abraham de Swaan, 'Uitgaansbeperking en uitgaansangst. Over de verschuiving van bevelshuishouding naar onderhandelingshuishouding', in: *De Gids*, 1979, oratie 28 mei 1979.
- H. Vossen, M. Schwegman en P. Wester, *Vertrouwde patronen, nieuwe dromen. Nederland naar een modern industriële samenleving 1948-1972*. IJsselstein: VGN, 1992.
- Cas Wouters, *Informalisering. Veranderingen in de omgangsvormen sinds 1930, in het bijzonder in Nederland*. proefschrift, 1990.
- Janneke Wubs, *Luisteren naar deskundigen. Opvoedingsadvies aan Nederlandse ouders, 1945-1999*. Assen: Van Gorcum bv., 2004.